RESTAURATIE
OUDE KERK
AMSTERDAM

Ham Burgerkapel

Opmerkingen omtrent aanvullingen en verbeteringen en2.:

1. foto no 21.; hiervan bevat in het archief van de Rijksdienst een negatief niet van precies dezelfde toestand maar ~~enigszins~~ iets later, alw, de noordmuur van huisje 18 naar het zuiden is verplaatst.
t.z.t. op aanvullingsblad opnemen?

2. foto no 14; in't archief v/d. Rijksdienst een negatief waarop met inkteraering het door Smoorenburg gewenste is aangegeven.
t.z.t opnemen.

3. t.o.v. foto 26; een overzichtje van dezelfde muren vanuit dezelfde richting arch. Rd.
t.z.t opnemen.

4. foto no 8; foto van de traceering restpeeltje noöen restauratie in arch. Rd. Daarvan nog een detailfoto bij rest.

5. foto no 6; rechtsaanzicht traceering oostpeeltje vóór restauratie in arch. R.d.

6. b/z 48: voor gevonden type alleen toegepast op ~~speeltuin~~ Koorcompany.
Op de lichtbeuk van het Hoge Koor zit de zelfde kapel als op Ham b., Binnen t.v. en Weith. kapel, dus architecten ontwerp (de kleine versie).

7. b/z. 10 binnenplaatsje

8. b/z 9. aanvullingen

9. b/b. no 7 moet onder C. Restauratiepleten overstroomd worden.

10. b/z 3 toevoegen: Zie b/b. 19. (hier)
b/z 3 onderaan toevoegen: een druk

afkomstig uit bijzonder oostelijke Gemeentegebied

11. gevonden op 25-10-1976 door schilders/restauratoren

Roelen van fa Van Hilten & Petri en z. een grenen
plankje met proef (penseelstreek.)
met een opschrift:

P. Star
en
M. Hoyser
en
J. Dantjes
hebben deze
Kerk ver
maakt
anno
1843
en
1844

en aan
weerzijde

H. en Jong
en
J. Prein
hebben deze
Kerk
gerestaureerd
1928

---

12. en is een foto van de blinde traceering welke
die oorspronkelijk moet worden opgenomen t.p.v. 5.
Rijksdienst 50929, Maart '74

Stichting de Oude Kerk te Amsterdam Beschrijving Hamburgerkapel en naastgelegen deel Noorderzijbeuk

door
A. van Rooijen

RESTAURATIE
VAN DE
OUDE KERK
TE
AMSTERDAM

1967

ARCHITECTEN: PROF. IR C. WEGENER SLEESWIJK EN D. VERHEUS

RESTAURATIE VAN DE OUDE KERK TE AMSTERDAM

BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK

bladzijde:

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

1. BESCHRIJVING BESTAANDE TOESTAND NA DE RESTAURATIE — 1 t/m 10

INTERIEUR — 1 t/m 5
a. Ruimte en constructie — 1
b. Zerkenvloer — 3
c. Beschilderingen — 3

ZOLDER EN KAPCONSTRUCTIE — 6 t/m 8

BUITENZIJDE — 9 t/m 10

2. ARCHIVALISCHE GEGEVENS EN TIJDSCHEMA — 11 t/m 38

B. Bijtelaar	-	Uittreksels van archieven	vanaf	1421	11 t/m 15
C. Commelin	-	Beschryvinge van Amsterdam, enz.		1693	16 t/m 17
J. Wagenaar	-	Beschrijving van Amsterdam		1765	18
Dr. A. Noach	-	De Oude Kerk te Amsterdam		1939	19 t/m 24
Dr. J. van Breen	-	De geschiedenis van de bouw der Oude Kerk te Amsterdam		1949	25 t/m 26
B. Bijtelaar	-	Verschillende bijzonderheden uit de 19de eeuw	1840 -	1844	27
B. Bijtelaar	-	Restauratiewerkzaamheden aan de noordwestzijde omstreeks		1914	28 t/m 29
De Bouwwereld	-	Jaargang 19, pag. 117 - Eene gedeeltelijke restauratie van de Oude Kerk		1920	30
B. Bijtelaar	-	Notulen van de Bouwcommissie	1919 -	1946	31 t/m 32
H. Janse en P. Postma	-	Dagboek betreffende vondsten bij de Restauratie Oude Kerk Amsterdam	1955 -	1963	33
H. Janse en P. Postma	-	Maandelijkse rapporten aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg	1956 -	1958	34
Dr. J. Bruyn	-	Openbaar Kunstbezit No. 5a De verheerlijking van Maria met het Kind			35
	-	Werken, waarin de Hamburger Broederschap en de Hamburgerkapel niet worden genoemd			36
	-	Tijdschema van de gegevens			37 t/m 38

3. BESCHRIJVING VAN DE OUDE PRENTEN — 39 t/m 40

a.	Vogelvluchtperspectieven Corn. Anthonisz., Pieter Bast, Balthazar Florisz.			39
b.	Gravure gemaakt ten behoeve van kerkmeesters	vóór	1746	39
c.	Gekleurde tekening door C. Pronk naar een schilderij van E. de Witte,	±	1654	39
d.	Gravure door Claes Jansz. Visscher	na	1611	40

4. AFBEELDINGEN

Foto's

1.	Opmeting noordwesthoek v. d. Oude Kerk; arch. C. B. Posthumus Meyjes		
2.	Gekleurde tekening door C. Pronk naar een schilderij van E. de Witte	omstreeks	1654
3.	Noorderzijbeuk gezien naar het westen,	voor	1946
4.	Interieur Hamburgerkapel		1967
5.	Blindtracering westelijke wand		1967
6.	Blindtracering oostelijke wand		1967
7.	Vernieuwen trekbalkstoel 29		1962
8.	Console onder schraagbeeld 29		1957
9.	Schraagbeeld 29		1957
10.	Console onder schraagbeeld 30 west		1956
11.	Schraagbeeld 30 west		19
12.	Muurstijl boven kolom 2		1955
13.	Schalkbeeld boven kolom 2		1966
14.	Eindgewelfschotel Noorderzijbeuk		1959
15.	Gewelfschotel Hamburgerkapel, copie		1967
16.	Geschilderd wapen van Hamburg op muurstijl 30		1956
17.	Grafmonument Willem van der Zaan		19 ?

18.	Grafteken Paulus Wirtz, restant		1958
19.	Gravure uit Wagenaar, grafteken Wirtz		1765
20.	Gravure gemaakt ten behoeve van kerkmeesters		1746
21.	Noordwesthoek Hamburgerkapel na afbraak hoekhuis		1920
22.	Herstellingsontwerp van den N.W.-hoek Architect C.B.Posthumus Meyjes	±	1920
23.	Westgevel na restauratie	±	1920 ?
24.	Vondst steunbeerkop kleine hallenkerk		1955
25.	Noordgevel voor restauratie		1955
26.	Toestand muurstuk 73-74	±	1920
27.	Sloop 18de eeuwse vorktracering		1956
28.	Gravure Claes Jansz. Visscher	na	1611
29.	Noordgevel na restauratie		1957
30.	Overzicht opgraving in Noorderzijbeuk		1960
31.	Detail opgraving in Noorderzijbeuk		1960

Tekeningen:

1.	Plattegrond Oude Kerk, schaal 1 : 300	1955
2.	Detail plattegrond door J.Vingboons	1682
3.	Nieuwe Betonfundering onder de Noord-West-Hoek der Oude Kerk te Amsterdam. Arch. C.B.Posthumus Meyjes	1914
4.	Restauratieplan zerkenvloer Noorderzijbeuk	1956
5.	Restauratieplan zerkenvloer Hamburgerkapel	1956
6.	Restauratieplan Noordgevel	1956
7.	Overzicht gewelfschilderingen, enz.	1967
8.	Opmeting gewelfschilderingen oostelijk veld	1956
9.	Kapconstructie Hamburgerkapel, overzicht	1967
10.	Kapconstructie Hamburgerkapel, vervolg	1967
11.	Kapconstructie Noorderzijbeuk	1967

bladzijde:

B. BOUWPERIODEN 41 t/m 43

C. RESTAURATIEPLAN 44 t/m 49

RESTAURATIE VAN DE OUDE KERK TE AMSTERDAM

HAMBURGERKAPEL EN NOORDERZIJBEUK

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

1. BESCHRIJVING BESTAANDE TOESTAND NA DE RESTAURATIE

1. BESCHRIJVING BESTAANDE TOESTAND MAART 1967

INTERIEUR

a. Ruimte en constructie

De kapel ontleent haar naam aan een 15de eeuws koopmansgilde van de stad Hamburg, vormt de uiterste noord-westhoek van het Oude Kerk-complex en maakt deel uit van de reeks kapellen waarmee aan het eind der 15de eeuw de Noorderzijbeuk werd verbreed (tek. no. 1).

Zij is ruimtelijk, constructief en historisch ten nauwste met de Noorderzijbeuk verweven. Dit is dan ook de reden dat de ruimte begrensd door de zuilen 1-3, 30 en 29 voortdurend in deze beschrijving zal worden betrokken.

Dit deel van de Noorderzijbeuk wordt in het westen begrensd door het gepleisterde muurstuk 1-29, een van de oudste opstanden van de Oude Kerk, namelijk nog daterend uit de bouwperiode genaamd "kleine hallenkerk". Dit muurvlak gaat zonder onderbreking over in de westelijke muur van de Hamburgerkapel.

Nabij muurzuil 1 bevindt zich sinds 1964 een doorgang naar het pand Oudekerksplein 13, waar tijdelijk de kosterij is gevestigd. Wanneer een nieuwe kosterij gereedkomt wordt deze doorgang weer dichtgemetseld.

Boven in het muurvlak bevindt zich een rondboogvenster voorzien van een vorktracering. In de glas-in-loodpanelen is het jaartal 1959 opgenomen.

Schuin hieronder en iets meer naar het noorden is een gedenksteen ingemetseld ter herinnering aan het dichtersechtpaar Van Winter-Van Merken, bestaande uit een geschuurde hardstenen lijst waarbinnen een wit marmeren grijs dooraderde plaat is ingelegd met het inschrift:

TER NAGEDACHTENIS
VAN
NICOLAAS SIMON VAN WINTER
EN
LUCRETIA WILHELMINA VAN MERKEN
TE AMSTERDAM GEBOREN,
DOOR KUNST- EN HUWLYKS-MIN-VEREENIGD,
BEIDE UITMUNTEND ALS NEDERLANDSCHE DICHTERS,

HET GENOOTSCHAP VOOR UITERLYKE WELSPREKENDHEID.
. MDCCCXXVIII .

De letters zijn ongekleurd. De plaat wordt geflankeerd door wit marmeren toortsen, omgekeerd geplaatst. Het geheel wordt bekroond door een hardstenen tympanum met geprofileerde lijst, terwijl de driehoek wordt gevuld met een wit marmeren urn in relief met lauwerkransen om de oren.

Verder voortgaand naar het noorden komt men bij het grafmonument voor Willem van der Zaan (foto no. 17), gebeeldbouwd door Rombout Verhulst, beschreven door Commelin (blz.17), bij wie men ook het inschrift van de zwart marmeren plaat kan vinden. Van het verguldsel der letters zijn nog restanten aanwezig. Het monument, dat is samengesteld uit blokken grijs dooraderd wit marmer, hangt in twee zware ijzeren haken. Het is hier en daar gescheurd en de naden zijn met gips bijgewerkt. De beide ankers dragen de signatuur van de maker en het jaartal:

R : VERHVLST. fesit. (op het linker anker)
ANNO . .1670. (op het rechter anker)

Boven het monument bevindt zich een nis met blindtracering, bestaande uit drie in elkaar gewerkte rondbogen, waarboven een gestyleerd leliemotief (foto no. 5). De onderdorpel is schuin afgewerkt, de randprofilering van de nis bestaat uit tweemaal een kwart hol gescheiden door twee haaks op elkaar staande banden.

De tegenoverliggende wand van de Hamburgerkapel, welke aan de Noorderzijbeuk met muurzuil no. 30 eindigt, bevat eveneens een nis met blindtracering, maar de onderdorpel is hier veel lager geplaatst. Ook de vorm van de tracering is verschillend: twee rondbogen bevatten vorktraceringen, en de spitsboog wordt gevuld met een cirkel waarbinnen een gevorkt kruis is beschreven (foto no. 6).

In de Hamburgerkapel wordt de aandacht echter vooral opgeëist door het fraaie raam met gedrukte spitsboog in de Noordgevel (tek. no. 6), uitgevoerd in de Franse kalksteen Faverolles. Het raam wordt gedeeld door een middenmontant welke zich ter hoogte van de aanzet der spitsboog splitst en welks profilering vervolgens in de gelijke profilering van de gebogen kantstijlen grijpt. De middenmontant sluit met een klein basement, voorzien van gecanneleerde zijden aan op de onderdorpel, welke zadelvormig van doorsnede is.

In elke raamhelft gaan drie stijlen omhoog welke in de tracering in kielboogvormen met elkaar worden vervlochten. De tracering wordt door een brugstaaf verstijfd. De onregelmatige ruitvorm welke in de top van

het raam overblijft - de vlieger - is in hoofdzaak gevuld met een cirkel, waarbinnen drie visblaasmotieven zijn beschreven. De montants worden door 11 bronzen brugstaven gekoppeld. Deze dienen voorts om er met dekstrippen en revetbouten de glas-in-lood-panelen aan te bevestigen. De panelen worden op hun beurt verstijfd door horizontale bronzen bindroeden, waaraan ze door getwijnde loden stripjes zijn verbonden. De einden van de bindroeden klemmen in de glas-in-loodsponning van de montants. Ieder paneel is verdeeld in vijf bij vijf rechthoekige ruitjes van groenachtig getint glas - Cordelé in de tinten D en F - staand in het raam geplaatst. In het glas-in-loodwerk is het jaartal 1956 opgenomen.

Op 3.295 m boven de zerkenvloer verjongt de noordelijke muur zonder afdeklijst. Eerst onder de kantblokken van het raam begint een geprofileerde lijst welke, gezien in doorsnede, met een knik overgaat in de onderdorpel van het raam, en alleen wordt onderbroken door een gebeeldhouwd kapiteeltje juist onder de middenmontant. Het kapiteel is versierd met een golvend motief en bekroont een even voor het muurvlak uitspringende half achthoekige pilaster, welke zich op 82 cm boven de zerkenvloer nog iets verbreedt.

Verder ziet men onder het raam twee ondiepe spaarnissen, welke aan de bovenzijde met een ongeprofileerde segmentboog worden afgesloten. De bodem van deze nissen ligt op 20 cm boven de zerkenvloer en is in het pleisterwerk van de muur meegenomen.

Het terugliggen van het gehele muurvlak ter plaatse wordt juist onder de kantblokken van het raam met een schuine kant ingeleid.

De Noorderzijbeuk en de Hamburgerkapel worden beiden in verticale zin afgesloten door gedrukte spitsbooggewelven, waarvan de nokgraten op gelijke hoogte liggen, en elkaar boven de Noorderzijbeuk snijden. De noordelijke helft van het Noorderzijbeukgewelf wordt dus telkens door de insteek der kapelgewelven onderbroken.

Het gewelf van de Hamburgerkapel omvat één travee van rechthoekige plattegrond, welke met de lange zijde aansluit op de korte zijden van twee rechthoekige traveeën van de Noorderzijbeuk.

De gewelven zijn samengesteld uit eiken delen dik 11 mm, gespijkerd op gewelfribben welke vanuit de kerk niet zichtbaar zijn. Waar echter de boven het gewelf liggende constructie een kapspant bevat, wordt dit in de overwelfde ruimte zichtbaar door een gewelfgraat, welke deel uitmaakt van de spantconstructie.

Onder het snijpunt van nok- en gewelfgraten bevindt zich een gewelfschotel. Dit is een ruim 5 cm dikke cirkelvormige eiken plank met een diameter welke varieert van ongeveer 29 tot 54 cm. Deze is voorzien van een stralenkrans, soms bestaande uit rechte en gebogen spits toelopende latten, welke met een zwaluwstaart ingelaten aan de achterzijde van de schotel werden gespijkerd. Thans geschiedt deze verbinding met koperen schroeven. De schotels werden oorspronkelijk met drie spijkers tegen de onderste hanebalk van het spant getimmerd, maar ze zijn thans geschroefd, waarbij de kop van de schroef door een houten stopstukje wordt afgedekt.

De schotels dragen een gepolychromeerd relief, of alleen een polychrome beschildering. De stralen zijn verguld. Een beschrijving van iedere schotel afzonderlijk volgt onder het hoofdstuk beschilderingen.

De vorm van de gewelfschotel die de kruising van nok- en strijkgaten maskeert, zal in 't algemeen slechts een driekwart of halve cirkel omvatten, of wel zijn uitgevoerd als een schotel met kleine diameter.

Direct naast de westgevel bevindt zich in de kap een strijkspant waardoor de bijbehorende graat slechts de helft van het gebruikelijke peerkraalprofiel vertoont. De andere helft is afgedekt door een belegstuk dat haaks op de muur sluit.

Op tekening no. 1 zijn de graten als stippellijnen aangegeven. Ook boven de getekende trekbalken moet men zich deze graten voorstellen.

Waar de gewelfvelden elkaar snijden is in de bovenliggende constructie een kilkeperspant aanwezig, wat zich in de ruimte als een diagonaal uitspreekt, welke wegens de 1,42 maal zo grote overspanning en om praktische redenen zwaarder uitgevoerd en van drie peerkraalprofielen is voorzien.

Theoretisch zouden boven punt 29 de hartlijnen van de drie aldaar ontspringende kapspanten (gewelfgraten) elkaar in één punt moeten snijden. Om praktische redenen onder andere betreffende de oplegging van de kapvoet, zijn de opleggingspunten iets uit elkaar geplaatst, het meest die van spant 29-30, welke zich enkele decimeters meer naar het noorden bevindt. Dit heeft tot gevolg dat de oplegging van het kilkeperspant een geheel onafhankelijke oplossing heeft gekregen, door het onderste deel van de graat als schraagbeeld uit te voeren en te laten rusten op een gebeeldhouwde kraagsteen met stengelmotief.

De oplegging van het strijkspant is echter wat in de verdrukking gekomen. Het rust op een console (blokkeel) met ojief, welke zich ter hoogte van het baldakijn van het schraagbeeld bevindt.

Dit beeld wordt uitvoerig beschreven door Noach (blz. 24) en Van Breen (blz.25). Het rust op een sterk geprofileerde console. Erboven bevindt zich een baldakijn met kielboog-profiel. Op deze plaats maar ook in het beeld en de console is het grootste houtformaat volgehouden (foto no. 9). De voorzijde van het baldakijn blijft nog enkele centimeters vlak, voordat de drie peerkraalprofielen van de kilgraat worden ingezet.

Boven kolom 30 is een soortgelijke oplossing toegepast. Ook dit schraagbeeld is bij Noach en Van Breen beschreven (resp. blz. 24 en 25, foto no. 11).

Het kraagsteentje heeft hier echter een figurale voorstelling, namelijk een zeer gedrongen kereltje met

grote handen, waarvan de rechter rust op het sterk geplooide buis, terwijl de linker een ondefinieerbaar voorwerp vasthoudt (foto no. 10).

Boven kolom 2 bevindt zich een principieel andere oplossing. Hier rust de gewelfgraat op een muurstijl (zogenaamd hangerel, zie het artikel van H. Janse: Houtsculptuur aan de kappen van de Middeleeuwse kerkgebouwen in Westelijk Nederland; Bulletin van de Kon. Ned. Oudh. Bond, 6e serie - jaargang 15 - aflevering 4 - sept. 1962). Van dit hangerel is in het bovenste deel een schalkbeeld gesneden, met baldakijn en console. Het middendeel is eenvoudig geprofileerd en verbreedt zich naar onderen tot het oorspronkelijk balkformaat weer is hersteld. Hier bevindt zich een gesneden kop, waarboven de spie van het muuranker een merkwaardig plastische rol speelt (foto no. 12). De kop rust op een geprofileerde impostlijst waaronder nog een bijgeschuind blok de krachten tenslotte overbrengt op het kapiteel van de kolom.

De normaalspanten van de kapconstructie worden gedragen door trekbalkjukken die bovendien de kolommen aan elkaar koppelen. Deze constructie bevindt zich hier dus tussen de punten 29-30 en 30-3, en vergroot op deze wijze de stijfheid van het gebouw.

De trekbalken rusten op jukken, weer een verstijvingsconstructie, welke de vorm heeft van een rechthoekige driehoek op zijn punt. De horizontale zijde wordt gevormd door het sleutelstuk, aan de kop voorzien van een Gotisch profiel. De verticale zijde van de driehoek - de muurstijl - is met een gedeuvelde pen in het sleutelstuk bevestigd. De schuine zijde - het korbeel - is gekromd en wordt met een tand en gedeuvelde pen in de beide andere onderdelen gewerkt. De muurstijl is steeds onder het korbeel door een anker met spie aan het achterliggende muurwerk verbonden.

Het trekbalkjuk boven punt 3 rust op het kapiteel van de kolom.

Bij punt 29 rust de muurstijl op een eenvoudig geprofileerde kraagsteen. De muurstijlen boven punt 30 rusten op het kapiteel van de muurzuil, welke de doorsnede heeft van een pundelpijler. Elke ribbe heeft een eigen geprofileerd basementje, dat oprijst uit een massief blok van onregelmatig achthoekige doorsnede, welke ten dele is opgenomen in de scheidingsmuur tussen Binnenlandvaarders- en Hamburgerkapel.

De kapconstructie boven de punten 64 en 65 steunt niet op een trekbalkjuk, maar op een horizontaal in de muur ingeklemde balk, blokkeel genaamd, welke rust op een korte houten stijl, die aan de onderzijde consolevormig is afgewerkt. Die van punt 65 heeft een omgestoken lijstje.

De overgang van gewelfveld naar muurvlak wordt gevormd door een houten muurgording welke is gelegd op een natuurstenen lijst. De gording is voorzien van een kwartrond en een kwarthol, gescheiden door een bandje. Voordat de gording in trekbalk of blokkeel wordt ingekeept, wordt de volle balkzwaarte met een profiel, een zogenaamde kapel, hersteld.

Een soortgelijke constructie is ook in de Noorderzijbeuk boven de scheibogen toegepast, echter met dit verschil dat de muurgording hier niet op een lijst rust, maar per travee door twee houten consoles wordt gesteund.

b. Zerkenvloer

In de zerkenvloer vindt tussen Noorderzijbeuk en Hamburgerkapel een scheiding plaats, gevormd door het niet doorlopen der rijen, en administratief in de zelfstandige nummering der zerken van beide vloervelden, namelijk 1-75 en 2-40.

Op de tekeningen nrs. 4 en 5 zijn de belangrijkste gegevens van resp. Noorderzijbeuk en Hamburgerkapel genoteerd. De strook waarin de zerken 9, 17, 25 en 33 liggen zijn van het oorspronkelijke formaat voor de verkleining in 1614. Hiervan zijn de nrs. 9 en 17 nog origineel, de beide overige zijn op maat gehakt. (Mej. Bijtelaar - De Hamburgerkapel in de Oude Kerk, blz. 24 - 49ste Jaarboek Amstelodamum, 1957).

Extra aandacht verdienen in de Noorderzijbeuk de iets boven het vloerniveau gelegen dubbele zerken nrs. 9-10 en 11-12, welke de grafkelder van Paulus Wirtz afdekken. Beide zerken zijn versierd met een ingelegde bronzen plaat met opschrift (blz. 16, tek. no. 4).

Iets westelijk van het midden zijn in de vloer van de Hamburgerkapel nog de oorspronkelijke plaatsen herkenbaar waar de Hamburger Broederschap haar leden kon doen begraven. Het zijn de nrs. 12 t/m 15 en 20 t/m 23. Eén dubbele zerk dateert zelfs nog van de tijd van de bouw der kapel.

De zerken welke op de tekening getint zijn aangegeven, zijn meestal ongenummerd en afkomstig uit de afgebroken Eilandskerk op het Bickerseiland. Zij vervangen sinds de restauratie zwaar beschadigde en historisch weinig belangrijke exemplaren.

c. Beschilderingen

De hierboven beschreven gewelf- en trekbalkconstructies vertonen - voorzover oorspronkelijk - resten van polychrome beschildering.

Op de muurgordingen van de Hamburgerkapel ziet men nog een schaduw van kleur -- afwisselend rood, wit en zwart. Het wit is eigenlijk niet goed definieerbaar, het is een lichte tint welke hier en daar enigszins

naar het groen neigt. Ook zwart is niet de juiste term, donkere tint is een voorzichtiger aanduiding.

De kleuren zijn opgebracht met temperaverf in de vorm van banden, welke onder een hoek van 45 graden met de horizon lopen.

De muurgording van de Noorderzijbeuk boven de kolommen 1-3 is nog niet gerestaureerd en dus bedekt met een licht grijsgroene verflaag.

De gewelfgraat tegen de noordmuur en de kilgraten zijn - in verticale projectie gezien - gekeperd beschilderd. Op enige afstand, dus meer van opzij bezien vertonen ze dus de bandenbeschildering als de muurgordingen. De volgorde der kleuren is niet altijd strikt volgehouden, maar het schema rood-zwart-wit - stijgend met de gewelfgraat mee - komt het meest voor, ook bij de graat boven kolom 2 in de Noorderzijbeuk.

De beschildering der kilgraten vertoont de volgorde rood-wit-zwart, in stijgende zin.

Op het gewelfgratenpaar 29-30 is zowel aan de noord- als aan de zuidzijde een afgeknotte tak geschilderd in oker met zwarte contour, welke wordt omslingerd door een wit lint met donkere keerzijde. Het fond is rood.

Van schraagbeeldje 29 is de polychromering bij de restauratie wat opgehaald met het volgende resultaat:

ogen: blauwe pupil
lippen: rood
hoed: blauw
lamfer: blauw
mantel: beige, rood gevoerd
banderol: wit, voorzien van zwarte gothische letters
opschrift: pict - renov - - A - D - 1959.

Van schraagbeeldje 30 (west) is de oorspronkelijke kleur onder de latere verflagen teruggevonden:

gezicht: oker
baard: zwart
kaproen: donker, rode voering
mantel: rood
banderol: wit, eveneens met resten van zwarte gothische letters; volgens het artikel van mej. Bijtelaar staat er vermoedelijk Daniël. Ook Noe lijkt mogelijk.

Het beeldje boven kolom 2 is nog bedekt met een kalklaag, zodat hiervan in dit opzicht nog niets te zeggen valt. Voor een globale beschrijving zie Noach (blz. 23) en Van Breen (blz. 25).

De gewelfvelden dragen twee soorten beschildering. In de eerste plaats een schabloonachtig randmotief langs alle gewelfgraten bestaande uit een reeks witte zwart geschaduwde driepassen, waaruit ontplooide bloemen met meeldraden en bloemen in knop ontspringen. Er is hier nog wat rood te onderscheiden. De reeks driepassen wordt van de gewelfgraat gescheiden door een lichte band, waarin geometrische figuurtjes als schabloonmotief zijn verwerkt.

In de tweede plaats zijn er resten van figurale beschilderingen in de grote gewelfvelden. In de Noorderzijbeuk ziet men in het zuidelijke veld boven muurzuil 1 en kolom 2 nog een schaduw van beschildering, alsof er twee gezichten zijn geweest, maar het gewelf is hier zo dikwijls met nieuwe delen ingeboet, en de houtspiegels en witte vlekken - vermoedelijk resten van het gebruikte afbijtmiddel - spelen zo'n tekenachtige rol, dat de resten der schilderingen zich daarvan nauwelijks onderscheiden.

In de Hamburgerkapel zijn de beschilderingen, vooral op het oostelijke veld, iets beter geconserveerd. Hier verschijnt Maria - staand of zittend, zie blz. 35 - op een maansikkel met het Kind op de arm (tek. no. 8) boven het wapen van Hamburg, dat wordt gehouden door twee rode leeuwen en geflankeerd door Paulus met zwaard en Petrus met sleutel.

De voorstelling is gevat in een zwarte, naar het schijnt willekeurig begrensde fond. Men kan dit interpreteren als een gat, geslagen in het gewelfveld, zodat het donkere uitspansel zichtbaar wordt waar de voorstelling als een visioen verschijnt.

Op het westelijke veld bevindt zich in het midden een vage donkere vlek, waarin volgens het artikel van mej. Bijtelaar bij de restauratie nog een tronende madonna en een knielende heilige met gevouwen handen zichtbaar waren.

Bij de restauratie is de kleur van de gewelfschotels opgehaald. De schotel boven het raam in de noordgevel is cirkelvormig, hoewel het hier een strijkgraat betreft, en draagt een poortgebouw met twee torens - afgeleid van het wapen van Hamburg - in hoog relief gebeeldhouwd en rood geschilderd, afstekend tegen een blauw fond (foto no. 15).

Een gekleurd gipsafgietsel van deze schotel bevindt zich op het restauratiebureau. Het poortgebouw is opgetrokken uit grote rechthoekige blokken en bezit een trapgevel en twee openstaande halve poortdeuren met ervoor een trap van drie treden. Het wordt geflankeerd door gekanteelde torens voorzien van kegelvormig dak, schietgaten, en een met rondstaaf geprofileerd basement.

De randprofilering van de schotel is hoog, de samenstellende onderdelen van het profiel gaan zonder scherpe begrenzing in elkaar over, maar zijn wel verschillend van kleur. Het binnenste schuine bandje is verguld, het hol van het ojief rood, het rond is verguld en de dikte van het fond tekent zich als een rode band af.

De schotel welke de ontmoeting van het gratenpaar 29-30 afdekt, is gelijkvormig en gelijk van kleur.

Beide schotels zijn voorzien van een stralenkrans. De schotel bij het raam bezit er vijf, die boven trekbalk 29-30 acht stuks. De stralen zijn alle verguld.

De voorstelling op de schotels is zodanig geplaatst, dat de top van poortgebouw en torens naar het zuiden wijst.

Meer naar het zuiden, in het midden der zijbeuk, bevindt zich een schotel van groter formaat, waarin een langwerpig gat is gezaagd. Het ziet er naar uit of hier een figuur in relief afgebeeld aanwezig was. De kant waar de kop heeft gezeten is naar het oosten gericht. De drie boorgaten waar men met zagen is begonnen, zijn nog duidelijk te herkennen. Het fond van de schotel is blauw, de profilering verguld. De dikte van de schotel tekent zich af als een rode band op de omtrek. De stralenkrans bestaat uit acht korte rechte en acht lange gebogen stralen, welke alle verguld zijn.

Tegen de westgevel der Noorderzijbeuk bevindt zich een halfcirkelvormige gewelfschotel (foto no. 14), zonder relief polychroom beschilderd met het Lam Gods. Het dier loopt op een leverkleurige weide onder de blauwe hemel, draagt een staf met kruis in de rechter voorpoot en een gouden nimbus met rood Grieks kruis achter de kop. De rand van de schotel is verguld en beschilderd met zes rode zeshoekjes. De dikte van de schotel wordt weergegeven door een rode band. De schotel heeft geen stralen.

De schotel onder de ontmoeting der graten 30-3 heeft een blauw fond zonder versiering, en acht vlamvormig gebogen stralen.

De beschildering van het trekbalkjuk 29-30 is van een geheel ander type.

Het ondervlak en de twee zijvlakken van de balk zijn voorzien van een golvend bladrankenmotief, dat doorgaat over sleutelstuk, korbeel en muurstijl. De bladranken zijn wit, omgeven door een zwarte lijn, en geplaatst op een rood fond. De benoeming van de kleuren is benaderend, omdat de restanten nog maar zeer moeilijk zichtbaar zijn.

Midden in het noordelijke zijvlak van de trekbalk bevindt zich een schild met het wapen van Hamburg in de gebruikelijke kleuren.

Nabij punt 29 bevindt zich in de trekbalk een haaklas. Het trekbalkeinde en het juk zijn hier onbeschilderd.

In het juk boven punt 30 wordt het begin van de bladrank gemaskeerd door een schildje met het wapen van Hamburg (foto no. 16), het met rood ingevulde poortgebouw is met zwarte lijn afgetekend op een wit veld.

Trekbalkjuk 30-3 is geheel in grenenhout uitgevoerd en bezit dus geen beschildering.

ZOLDER EN KAPCONSTRUCTIE

De zolder van de Hamburgerkapel is een ruimte van driehoekige doorsnede, welke enerzijds uitmondt in de zolder van de Noorderzijbeuk, anderzijds wordt afgesloten door de noordgevel van de kapel, welke aan de zijde van de zolder in baksteen-metselwerk is uitgevoerd en twee vensters bevat.

De muur is hier 56 cm dik, het metselwerk bevat koppen- en strekkenlagen welke nu en dan door een drieklezoor of een kop onderbroken worden, zodat van een bepaald verband geen sprake is. Het baksteenformaat bedraagt 21-22,5 x 10,5 x 5 cm, tien lagen geven een maat van 62,5 - 64,2 cm.

De venstergaten zijn gedicht met houten luiken, waarin vier kleine ruitjes zijn opgenomen. De luiken vallen in een steensponning ter diepte van een halve steen. De opening heeft een hoogte van elf lagen en wordt overspannen door een natuurstenen latei waarvan de oren achter het metselwerk vallen. De losse luiken worden door bomen, welke in houten steunen steken, op hun plaats gehouden.

Van de constructie van de sporenkap ziet men hier slechts de bovenste helft. Een uitvoërige beschrijving van de aan de Oude Kerk voorkomende kapconstructies vindt men in het artikel van H. Janse, getiteld: De overkapping van de Oude Kerk te Amsterdam, gepubliceerd in het Bulletin van de Kon. Ned. Oudh. Bond van september 1958.

De kapconstructie van de Hamburgerkapel bevat twee spanten van tweedelige opbouw, welke ieder dus een gewelfjuk - dat onder de zoldervloer valt - en een bovenjuk omvatten.

Het hart van het noordelijkste spant is opgesteld op 26,5 cm van de noordgevel, het tweede op 5,49 m zuidelijk daarvan, hart op hart gemeten. Beide spanten bestaan uit spantbenen welke op ongeveer 2 m boven de zoldervloer worden gekoppeld door een hanebalk, waarvan de doorlopende einden gordingen dragen, welke het verband in lengterichting tussen de spanten waarborgen en bovendien de sporen steunen. De stijfheid van dit verband wordt bevorderd door schoren tussen gordingen en spantbenen.

De stijfheid van het bovenjuk van het spant - dus in dwarsrichting - wordt verkregen door korbeels, gespijkerd tussen hanebalk en beide spantbenen.

Voorts is de kapconstructie samengesteld uit 34 sporenparen, die als lichte spanten functioneren. Ze bezitten geen hanebalk, maar de bij elkaar behorende sporen worden op 1 m onder de nok verbonden door koppelhouten. De verbinding der sporen onderling geschiedt met een getoogde open pen en gatverbinding. De kraslijnen voor het bepalen van de maat der verbinding zijn hier en daar nog zichtbaar. De zwaarte der sporen is zeer ongelijk en beweegt zich rond 6,5 x 8 cm. De hartafstanden der sporenparen varieert van 25 tot 36 cm.

De gordingen worden met onderlinge afstanden van ongeveer 1 m gekoppeld door koppelbalken, welke men geen hanebalken mag noemen omdat ze niet in een spant of in een sporenspant zijn opgenomen, maar geheel onafhankelijk daarvan lopen. Nummert men de sporenparen van 1 tot 34 te beginnen bij de noordgevel, dan liggen deze koppelbalken tussen de paren 3 en 4, 6 en 7, 10 en 11 (een nieuwe), 13 en 14, 19 en 20, 22 en 23, 25 en 26, 29 en 30.

In deze kapconstructie ontbreekt de nokgording.

De kapspanten bevatten geen haanhoutjes.

De koppelhouten van de eerste vijf sporenparen, gerekend van de noordgevel af, worden verbonden door een over de houten gekeepte balk, waarop een muuranker is gespijkerd. De balk is zwaar 12 x 14,5 cm, en heeft schuingezaagde einden welke van een pen zijn voorzien. Het betreft hier dus een secundair verwerkt kaponderdeel, dat vermoedelijk bij de aanbouw der noordelijke kapellen is vrijgekomen, en hier een goed plaatsje heeft gevonden. Op deze balk werd geen telmerk aangetroffen.

Dit brengt ons tot de aansluiting der kapconstructie van Hamburgerkapel en Noorderzijbeuk.

Waar de dakvlakken van beide bouwdelen elkaar snijden ontstaat een kil. De achter het dakvlak gelegen sporen en gordingen van beide bouwdelen snijden elkaar in het algemeen niet, maar kruisen elkaar en moeten dus worden opgevangen, in dit geval door een kilkeperbalk, zowel aan oost- als aan westzijde. Beide kilkeperbalken komen samen op een koningsstijl, een zware eiken staander, welke op de assenkruising van zijbeuk en kapel is opgesteld en waartegen de zogenaamde middenbalk doodloopt, welke horizontaal op ongeveer twee meter boven de zoldervloer de spanten van de zijbeuk koppelt. De middenbalken ten oosten en ten westen van de koningsstijl worden verbonden door een zware eiken klos, die op de koningsstijl is gespijkerd. De verstijving van de gehele constructie wordt ook hier bevorderd door schoren tussen koningsstijl en middenbalk.

Onder de westelijke middenbalk bevindt zich een tegen de koningsstijl gespijkerde klos welke het telmerk 52 schijnt te dragen. Door de geringe maat van de klos is het merk vermoedelijk slechts gedeeltelijk zichtbaar.

Juist over deze middenbalk lopen de hanebalken van de spanten en van de sporenparen der Noorderzijbeuk. Ze zijn er met een toognagel aan verbonden.

Zuidelijk van de koningsstijl bevindt zich thans een spantbeen, dat ter hoogte van de hanebalken der andere spanten een lipvormige keep bevat, waarin zich nog een gat voor een toognagel bevindt. Juist onder de verbinding bevindt zich een soortgelijk gat.

Zowel onder dit halve spant als onder de beide kilkeperbalken heeft men in later tijd een hulpspant aan-

gebracht, in het eerste geval van eiken-, in het tweede van grenenhout.

Oostelijk en westelijk van het halfspant bevinden zich enkele sporenparen met slechts halve hanebalken. Deze zijn even noordelijk van de middenbalk afgezaagd. Voor een overzicht van de houtzwaarten van de belangrijkste constructieonderdelen zie men tek. no. 10, waarop ook alle afwijkingen van de norm zijn genoteerd.

Hier vindt men ook een overzicht van de gevonden telmerken - alle met de guts gesneden - waaraan H. Janse reeds een artikel heeft gewijd. Deze telmerken bevinden zich in de regel nabij de verbindingen der constructieonderdelen, en dienen om de op de begane grond pasgemaakte balken - na het uit elkaar nemen en naar boven hijsen - op de bouwplaats weer als bij elkaar behorende stukken te kunnen uitzoeken en de volgorde der spanten op de bouwplaats te kunnen vaststellen. In de Hamburgerkapel loopt de nummering van noord naar zuid. Alle telmerken zijn hier dan ook aan de zuidzijde van de onderdelen aangebracht. In de Noorderzijbeuk loopt de nummering van oost naar west, de merken bevinden zich hier aan de oostzijde.

Het zuidwestelijk zijvlak van de westelijke kilkeperbalk bevat een timmermansmerk, zie tek. no. 11. Dit is geen telmerk, maar een aanduiding welke timmerman op een bepaalde plaats heeft gewerkt.

In de tekeningen nrs. 9, 10 en 11 zijn zes kolommen opgenomen. De eerste geeft het constructieonderdeel aan, de tweede eventuele bijzonderheden. De derde, vierde en vijfde kolom duiden de plaats aan, waar men - voor het spant of sporenpaar staande - het merk kan aantreffen. De zesde kolom geeft een 'vertaling' van elk telmerk.

De zolder der Noorderzijbeuk heeft een driehoekige doorsnede, begrensd door de beide dakvlakken, welke nog vrijwel geheel door de oorspronkelijke eiken kaponderdelen worden gedragen en de zoldervloer, terwijl de einden van de zolder worden gevormd door bakstenen sluitgevels, waarvan de westelijke aan de binnenzijde bij de restauratie is gepleisterd, zodat hier geen baksteenformaat is af te lezen.

Voor de beschrijving gaat het hier om het stuk van de ruimte, dat is gelegen tussen de kruising met de Hamburgerkapel en de westgevel.

Het dakbeschot (delen breed 24 cm), de zoldervloer en enkele hanebalken en hulpsporen - uitgevoerd in grenenhout - zijn de enige onderdelen die niet uit de tijd van de bouw dateren.

De ruimte krijgt licht door twee dakkapellen. Die in het noordelijk dakvlak heeft nog de oorspronkelijke eiken zijwangen, welke op een eiken regel zijn opgeklampt. Het platte grenenhouten dakje wordt gedragen door twee eiken hoekribben, die horizontaal van de kap naar de bovendorpel van het kozijn lopen en waarop in witte letters is geschreven in een schabloon-drukletter: "OOSTERSCHILD" en "WESTERSCHILD".

De zijwangen der dakkapellen hebben in de loop der tijd door de gunstige lichtval ter plaatse gediend als een geschikte ondergrond voor allerlei inscripties, welke geschilderd of ingekrast laten zien wie er aan de kerk hebben gewerkt, in welke functie en wanneer.

De inscripties zijn dikwijls keurig verzorgd uitgevoerd en maken de indruk, dat voor dit werkje alle tijd is genomen. Men kan zich goed voorstellen dat de leidekkers die omvangrijke reparaties te verrichten hadden en tijdelijk verbleven op de zolder van de St. Joriskapel, tijdens onwerkbaar weer de behoefte hebben gevoeld om tegenover het nageslacht de anonimiteit van hun werk te doorbreken. De naam wordt dikwijls vergezeld van een kenmerkend stuk gereedschap, bij voorbeeld een leidekkershamer of een beitel.

Een veel voorkomende naam is die van Hendrik Tebbe van Rees, leidekker van beroep.

Tenslotte is er nog een meestal geschilderd nummersysteem om de dakkapellen aan te duiden.

Voortgaand met de beschrijving van de noordelijke dakkapel: de linker zijwang heeft een met zwarte verf geschilderd jaartal 1737, terwijl de rechterwang in zwarte verf het getal 37 vertoont, voorts een groot aantal spijkergaten en aanzetten van inscripties.

De dakkapel aan de zuidzijde tegenover de Hamburgerkapel gelegen, is geheel van grenen getimmerd, en uit het volgende kan men nagaan wanneer dit grenenhout voor herstellingen is gebruikt. De rechter zijwang bevat namelijk het keurig gesneden bericht:

1689 $\frac{8}{1}$ DIT DACK

BEGoNNE

HENDRICK . TEBBE

. V . REES

Het gebruikte teken is een zijaanzicht van een leidekkershamer op kleine schaal. Voorts is op deze zijwang met witte verf geschilderd:

31

TOT

33

De linkerwang vertoont dezelfde cijfers en verder ingekrast: HHM. 17.24.; en zelfs met een modern lettertje reeds :

Q. R. J. DE BIE
ELECTRA
1964

Van de kapconstructie der Noorderzijbeuk wordt hier beschreven het stuk van de westmuur tot en met het halfspant achter de koningsstijl welke de kruising met de Hamburgerkapel aangeeft; het hart van het strijkspant ligt op 5,68 m van het hart van de koningsstijl. Zo zal per kapel steeds een deel der Noorderzijbeukkap worden behandeld, terwijl in de beschrijving der Snijderskapel een overzicht over de gehele kapconstructie zal worden gegeven.

Beginnend bij de westgevel wordt het eerste constructieonderdeel gevormd door een strijkspant dat evenals bij de Hamburgerkapel uit twee op elkaar geplaatste jukken bestaat, een boven en een onder de zoldervloer. Dit laatste kan men duidelijk zien aan de zuidzijde, waar zich nog de bovenste treden van een trapje bevinden dat voor de restauratie - vlak over het gewelfbeschot lopend - uitkwam in de zakgoot tussen Noorderzijbeuk en de lichtbeuk van het Middenschip. Thans is deze verbinding afgesloten door de tijdelijke voorzieningen aan het zuidelijk dakvlak.

Het trapje passeert zijdelings het strijkspant en oversnijdt de gording die behoort te rusten op de doorgetrokken hanebalk van het onderste spantjuk. De gording is echter om het trapje te laten passeren op ongeveer 1 m van de westmuur doorgezaagd en het korte stuk is weggenomen, zodat de verbinding tussen gording en hanebalk is vrijgekomen. Deze wordt gevormd door een verdekte zwaluwstaart. De gording is zwaar 21 x 13 cm. Onder de hanebalk ziet men nog een stuk van het spantbeen van het onderste juk, gemerkt 9. Dit nummer is weer in het telmerkensysteem uitgevoerd. Het merk wordt hier vergezeld van een teken dat bestaat uit twee cirkelsegmenten en dat wat lijkt op een vis of een bootje. Men vindt dit teken aan de zuidzijde overal terug en het is voor de timmerlieden een herkenningsmiddel geweest om uit te maken welk kapdeel aan de zijde van het Schip thuishoorde.

Het boven de zoldervloer gelegen spantjuk omvat spantbenen en een hanebalk. Deze laatste wordt in het midden ondersteund door een standvink, thans een grenen exemplaar. De middenbalk loopt dood tegen de standvink en draagt aan de onderzijde het merk XIV. De schoor is eveneens in grenen uitgevoerd en het is duidelijk, dat de oorspronkelijke oplossing van dit ontmoetingspunt op allerlei manieren is verminkt. De spantbenen bij voorbeeld, raken elkaar niet maar eindigen ieder voor zich met een pen, waarin het gat voor de toognagel nog zichtbaar is.

Het einde van de middenbalk doet vermoeden dat het oorspronkelijk met een pen in de standvink stak. Deze zal ook boven de middenbalk hebben doorgelopen zodat de spantbenen hierin hun oplegging vonden.

De telmerken zijn ook bij de sporenspanten, waarvan de hartafstand varieert van 55 tot 62 cm, aangebracht aan de oostzijde. Voor een overzicht van telmerken en bijzonderheden omtrent de onderdelen zie men tekening no. 11.

BUITENZIJDE

Vanuit het noordwesten gezien, vertoont de Hamburgerkapel zich als de eerste van de reeks door een topgevel afgesloten bouwlichamen waarvan de as loodrecht staat op de lengte-as van de kerk.

Meer naar het zuiden ziet men de topgevel der Noorderzijbeuk, waarvan de lengte-as vanzelfsprekend evenwijdig loopt met die van de kerk.

De noordgevel der Hamburgerkapel wordt grotendeels ingenomen door het enorme raam met de fraaie tracering. (foto no. 29). De samenstelling hiervan is reeds uitvoerig in de beschrijving van het interieur genoemd.

Vlak boven de top van het raam bevindt zich in het gevelvlak een in zandsteen uitgevoerde nis, welke met een halfrond boogje wordt gesloten. De zijkanten zijn geprofileerd als een muurzuiltje met basement, als relief behandeld. Boven de boog is eveneens in relief een kielboogvormige profilering gehakt, welke naar boven tenslotte overgaat in een half in het gevelvlak vallende kruisbloem.

Terzijde van de nis bevindt zich aan beide zijden een rechthoekig gat, dat over de volle dikte van de gevel doorloopt en - aan de binnenzijde met een glasraam afgesloten - toch enig licht op de zolder der kapel toelaat.

De vier gevelankers even onder het midden van de nis koppelen de hanebalk van het onderste juk van het strijkspant aan de gevel, terwijl de drie hierboven geplaatste ankers corresponderen met de achterliggende gordingen.

De topgevel wordt afgesloten met een geprofileerde afdekking, in welks midden een reeks van veertien hogels - opgesloten door dekstukken - is opgenomen. Het geheel wordt bekroond door een vierarmige kruisbloem op een topstuk.

De schuine zijden van de topgevel worden beneden beëindigd met een horizontaal schouderstuk, waar het profiel van de deklijst doorloopt en aan het vrije einde wordt omgestoken.

Het gevelmetselwerk is samengesteld uit gescharreerde blokken Lede- en Gobertangersteen. Stoot- en lintvoegen zijn uitgevoerd met dubbele dagstreep. Dit geldt voor het metselwerk onder de waterlijst, en voor een strook aan beide zijden van het raam tot ongeveer twee meter boven deze lijst. Daarboven is even teruggliggend gevoegd. Het plint, dat op gelijke wijze is behandeld, steekt nog slechts 30 tot 45 cm boven het in de loop der tijd steeds verder opgehoogde maaiveld uit. Het plint heeft een afwaterend bovenvlak.

De contour van de kapel wordt zeer bepaald door de zich met de plintlijst meegerekend driemaal verjongende steunberen, waarvan de zijvlakken als het gevelwerk zijn behandeld. De voorvlakken onder de eerste waterlijst eveneens, maar hierboven zijn de voorvlakken deels in zandsteen, deels in Muschelkalksteen uitgevoerd, en voorzien van een ondiepe nis met console en baldakijn. Boven de waterlijst, waarvan het profiel omloopt, blijft de breedte van de steunbeer gelijk. De verjonging vindt op het hogere niveau alleen nog in het voorvlak plaats.

De beren worden alle afgedekt door een ezelsrug, waarvan de zijvlakken ojiefvormig zijn gebogen (foto no. 23). De noklijn van het prisma wordt in het midden gebroken door een overhoeks geplaatste pinakelaanzet welke slechts ongeveer 25 cm boven de nok uitkomt. Het voorste punt van de noklijn wordt gemarkeerd door een kleine pinakel, waarin de zwaar geprofileerde begrenzing van het steunbeervoorvlak overgaat.

De westgevel der Hamburgerkapel is van een geheel andere structuur. Zij wordt afgesloten door een sterk geprofileerde natuurstenen goot. Hieronder ligt het metselwerk tot de waterlijst in één vlak, en bevat 14 Ledestenen speklagen, waartussen 9, 8 of 6 lagen baksteen, formaat 21,5/22,5 x 10,5/11 x 5/5,5 cm - 6 lagen = 37 cm.

Onder de tweede speklaag van boven af bevinden zich drie kleine nisjes van 10x10 cm, welke vermoedelijk restanten zijn van oude steigergaten, namelijk bestemd voor het uitsteken van kortelingen. Op foto nr. 23 kan men zien, dat er omstreeks 1920 nog een rij van drie stuks is geweest.

Onder de waterlijst welke op dezelfde hoogte ligt als bij de noordgevel en het steunberenpaar 72/73, is het metselwerk weer samengesteld uit Gobertanger-en Ledesteen.

Ongeveer een halve meter boven het maaiveld bevindt zich tenslotte het plint, een voorsprong van $8\frac{1}{2}$ cm, met een eenvoudige schuine lijst afgedekt.

Deze ontbreekt echter aan steunbeer 71, een restant van de kleine hallenkerk, een van de vroegste bouwperioden, wat de verschillen in uitvoering verklaart. Onder de waterlijst, welke lager ligt dan die van de westgevel der Hamburgerkapel, is het metselwerk samengesteld uit baksteen, formaat 22 x 10,5 x 5 cm, 10 lagen = 61 cm, met Ledesteen hoekblokjes. De waterlijst bezit hier geen overstekende profilering, maar is uitgevoerd als een eenvoudige plintlijst. Daarboven bevat het voorvlak van de steunbeer een ondiepe nis, welke even onder de tweede versnijding met een driepas wordt besloten (foto no. 23).

Het metselwerk van het voorvlak bevat op de hoeken Ledesteen blokjes om de 6 of 7 lagen metselwerk. Tussen de hoekblokjes van een laag bevindt zich nog een kop van baksteen, maar toch maakt deze structuur door de lengte van de blokjes een speklaagachtige indruk.

Het voorvlak wordt aan de bovenzijde begrensd door een waterlijst met klein profiel. Van het afwaterende

vlak is het bovenste deel in baksteen uitgevoerd. Hierboven is het terugspringende voorvlak op analoge wijze opgelost. De nis wordt hier echter recht gesloten.

De steunbeerkop is in Ledesteen uitgevoerd (vgl. foto no.24). Het voorvlak, dat van een geprofileerde rand is voorzien, bevat een driepasmotief. Het geheel wordt bekroond met een top in de vorm van een gestyleerde lelie.

De Noorderzijbeuk rijst op boven het perceel Oudekerksplein 13, dat de aansluiting met de begane grond en met de toren maskeert. Vanaf het binnenplaastje van huisje 13 zijn geen bijzondere waarnemingen te doen, de kerkmuur is hier gepleisterd.

De topgevel der Noorderzijbeuk wordt afgedekt door een twee steens rollaag welke enkele centimeters voor het gevelvlak uitsteekt en met natuurstenen top- en schouderstukken wordt beëindigd. De gevel is voorts door twee halfsteens voorsprongen in drie stroken verdeeld.

Het linkse vak bevat nog de rode steen van de kleine hallenkerk, zoals die ook voorkomt aan steunbeer 71.

Het middendeel, baksteen formaat 22,5 x 10,5 x 4 cm, met geknipte voeg, bevat het raam met halfronde boog, welke door een tweesteens rollaag in het gevelvlak wordt gevolgd. Het raam heeft een houten kozijn en montants welke met lood zijn bekleed, evenals de eenvoudige vorktracering. In een glas-in-loodraam is het jaartal 1959 opgenomen. Boven het raam bevinden zich twee maal drie ankers, welke overeenkomen met de plaats van resp. het strijkspant en de gordingen.

Het rechtervlak van de gevel springt opnieuw een halve steen naar voren en omvat metselwerk van gelijke aard als het middendeel. De aansluiting met de toren wordt thans gevormd door een poortvormige opening, waardoor het hemelwater van de zakgoot tussen Noorderzijbeuk en de lichtbeuk van het Middenschip een uitweg vindt. De afvoer vindt hier plaats via het binnenplaatsje van huisje 13.

De dakvlakken van de Hamburgerkapel welke met killen het noordelijk dakvlak der Noorderzijbeuk snijden, zijn, evenals deze laatste, gedekt met blauwgrijze leien in Rijnse dekking. De nok van het dak is met een zware en brede loodslab afgedekt.

Het hemelwater wordt enerzijds in de zakgoot tussen de Hamburger- en de oostelijk daarvan gelegen Binnenlandvaarderskapel opgevangen, anderzijds in de natuurstenen goot op de westmuur. In beide gevallen wordt het water afgevoerd via een loden vergaarbak en een 4" loden buis, welke op twee meter boven het maaiveld overgaat in een ijzeren exemplaar.

RESTAURATIE VAN DE OUDE KERK TE AMSTERDAM

HAMBURGERKAPEL EN NOORDERZIJBEUK

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

2. ARCHIVALISCHE GEGEVENS EN TIJDSCHEMA

Overgenomen uit:
Mej. B. Bijtelaar - Uittreksels uit archieven, bevattende gegevens, die bij de restauratie van belang kunnen zijn. - 30-6-1952

Genoemd worden enkele stukken in bezit van het Gemeente-Archief, onder andere het rekenboek van de Hamburger Broederschap, gecommentarieerd door mej. Bijtelaar. Hier worden alleen de citaten van de documenten overgenomen.

blz. 11 van de "Uittreksels"

1421 (uit een schepenbrief van 29-9-1421, Gemeente-Archief)

De "overmans ende beraders" van "sinte peters capelle ende gasthuis" zullen aan "de overmans van Sunte Pouwels altaer" in de Oude Kerk elk jaar 4 Frankrijks schilden geven om het altaar te belichten en verder te verzorgen. Deze brief kan niet worden gelijkgesteld met een vicarie.

Dat St. Paulusaltaar stond tegen de eerste zuil van de toren af, aan de noordzijde. De proost Jacob Zaffius vertelt tijdens zijn kerkvisitatie in 1571, dat het St. Jacobsaltaar eertijds het St. Paulusaltaar werd genaamd, en uit het oudste grafboek blijkt afdoende, waar het St. Jacobsaltaar stond. (Er was ook een tweede St. Jacobsaltaar, maar dat bestond in 1421 nog niet). (Weitkòpersaltaar, ± 1500).

blz. 12

1494 Dat het geld niet rijkelijk toevloeide, bewijst een brief van de Raad van Hamburg, d. d. 31 juli 1494. Daarin wordt verhaald, dat de Hamburger kooplieden in de Oude Kerk hebben "een suuverlyck altaer yn der selve kercken in de ere sunt peter peter und pauli/georgy und anne geweyet."

Men is in 1494 nog niet eens aan het bouwen toe. De brief van de Hamburgse Raad spreekt van "to der capellen behoeff de men yn wyllen ys to buwende van vromen luden ter ere godes".

1504 It verbeterēt sñt peter uñ pawels so also de olde lude hebbē anghenomē/so hier vor up de ander syd in dit bock ghescreve stad/datmē dat goddesdenst verbeterē mach tē ere sunte peter uñ pawel/uñ we id in er tyde ghewessen is dat unsse kappelle to achterē was/dat dar nement van unsse sselve de dar up sach/de eñ so wol als de ander/uñ de tunen de sūte pauwel horē van elken bruw bers de worde nycht ghesamelt/so was der eȳ gud mā de heth jan janssen/uñ was do ter tid unsser hamborger wirth/ de verwarde, dat wel x jaar lanck/dat id was so ffere ghekamē dat de prusseners offte de gheselle de her ter tid were/unsse Hamborgers de kappelē wolde aff hendich ghemaket hebbe/unde wolde unsse wape ock ghedan hebbe unde wolde er wapē in de stede ghesed hebbē/hadde desse vorsz. jan janssen ghedan went to der tyd na datū so her na ghescreve staet de komen/desse na ghescreve gheselle viel nement wedder an wurde an unde en beschattende de andere uñ ghene dar to/so her na gescreve staet.

Uit het rekenboek van de Hamburger Broederschap (Gem. Arch.)

1509 Ano xv^{c} ix

Item dat ene isslick mach wete offt dar jemēt wese de dar an twyvelde wor dit vorsz. ghelt gheblevē is dat desse vorsz. ghesellē gheghevē hebbē so wetet dat id is ghiven vor de taffelē te verschildeñ op de eñ syd und dar id de presster aff ghelend er dat de lesste rente maket wart van de xiiij gūl. und dat was to de kerssen vā ungele und dar is ock dat achterstal van betalt so her vor ghescrive stat alse her ghert does de kappelan und claes gaff stoeker brawer und henighen anderen. Item so wart dat hus verkofft do mē screff xv^{c} vij xiiij daghe vor kerstie und dit vorsz. hus verkoffte jan janssen stoeker brawer und hermē mathiesz. und stoet op de west syd an de olde kercke und wart verkofft vor lxxxvj andris gūl. To dessen vorsz. 86 andris gūl dar wart so ffel to ghelecht dat de xiiij gūl rente wurde ghemaket vor de herlemer porte so ver in dit selve boek stat op de ander syd so de kopie wthwysset. Itemso ock hir vor ghezeet is dat jan janssen ock so ffel van de ghesellen vorovert hefft dar he de v^{c} vij gul ij st. und war dat to ghekome is dat hefft he gheven vor dat altar over in de kappelle te brynghen und he gaff ock j^{c} gūl vor de kappel den kerkffogede und j^{c} gūl vor dat ghasse vynster und verste ..... und dat schottelighe werck in de kappelle ende fflagelig ande taffelē op dē ēn syd te verschilderē ēn so dat olde boek wel vthwisse alle stucke en passel werk dat id al vor vtgheven is mer den hir in ghescrive is und te lanck vere al te scryvē unde id is al d....k in vor bete ēt.

Overgenomen uit:
Mej. B. Bijtelaar - Uittreksels uit archieven, bevattende gegevens, die bij de restauratie van belang kunnen zijn. - 30-6-1952

blz. 13

1509 In dat jaar werd met kerkmeesters overeengekomen, dat de Hamburgers in de kapel zouden hebben "acht grave myt veer stenen". Dit waren dus dubbele zerken.

1510 Anno xv^{c} x in den ffaste hebben gegheve desse beyde alse claes ghave und hermen mathiesz. /mester otten albertsz. up de clumen xl Kopmans gul.

blz. 14

1510 Anno xv^{c} x. Ith. karsttē roleffz. und hans dane hebbē ghevē mester otte op de clūmen den seste dage na unsser Here Hemelfart daghe xl kopmans van dit vorgh. streck. gelt.

Het betreft hier twee kolommen die vóór het altaar geplaatst werden, vermoedelijk alleen ter versiering; ze werden gemaakt door Ot de beeldsnider. We weten bijna niets van deze meester, die toch veel in de Amsterdamse kerken moet hebben gewerkt. Hij is misschien vlak voor het orgel begraven: graf no. 22 in de Middelkerk behoorde nog in de 17e eeuw aan zijn erven tezamen met de erfgenamen van heer Hendrick Luyt, een bemiddelde priester, die meerdere graven in de kerk bezat.
Op het graf voor het orgel stond dit merk: . . . . . .
Op een ander graf van Meester Ot staat:  (noordzijde). 

1512 Ot de beeltsnider ontvangt *f* 45,- op rekening van de kolommen. Daarna volgt een aantekening dat meester Ot in het geheel *f* 125,- voor de kolommen heeft gehad. Maar daarmee was het nog niet uit.

Ith. so heff de clüm festet afferende te brynghen/de mester stiene dar se upp stat/und den smede geven myt die sterne de dar vor henget/alle unkosste aver ende te brynge sūa 26 K. g. und ij st. corrent.

1512 Ith. so hebbe die older lude van sunte peter & pollis breder schotte latten maken den weygsten lā de uppe unse cappellen suyheyt stat/und heff gekostet myt alle unkost also he nu stayt dat het bauen sind x koppans guld. myt 1 ort.
(Aan de zuidzijde van de kapel is een brede afsluiting gemaakt; blijkens de kosten zal er geen sierlijk houtsnijwerk aan te pas gekomen zijn).

1512 Ith. noch hebbe de older lüde van sunte peter und pawel gegeven den kerckmesters to hulppe to dat heygent ā de sütsyde van de olde kercke/1 dach den arbeides lüden lont/koste de suntepawel xviij koppen guld. / dyt müste wy den karkmesters to wille doen umme frunsschopp wylle / mer wy wylle yt ock nycht mer doen.
(De Hamburgers hebben één dag het loon van de heiers betaald: 18 koopmansguldens. Het heien gebeurde aan de zuidzijde van de Oude Kerk).

1512 Ith. noch hebben de olde lude lassen legē v flysen in unse cappellen de steen xxviij (schelling?) myt unkosten.
(Dat komt overeen met het grafboek van 1532; daarin hebben de Hamburgers 3 witte zerken, "een graff van ij witte stenne" en een blauwe zerk).

1511 In dat jaar is een kist gemaakt om een en ander betreffende de dienst in te bewaren. Zulke kisten trof men meer in de Oude Kerk aan. De kist kostte *f* 9,- en het slot *f* 2,-.

blz. 14

1515 Dat beelt vā synte Anna is ghemaeckt int Jaer vā xv eñ dat het ghecost xlvj gulden corrēt. End in dit selste jaer heb wy anghenoeme Heer claes vā tessel.
(Van het beeld wordt de maker niet genoemd. Heer Claes van Tessel heeft lange jaren de dienst in de kapel voor de Hamburger broederschap waargenomen).

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Uittreksels uit archieven, bevattende gegevens, die bij de restauratie van belang kunnen zijn. - 30-6-1952

blz. 14/15

1515 In september 1515 is een luchter gemaakt voor ƒ 4, -.

1516 Die gardynne mit die yssere roede daer boeve synne ghemaect int jaer xv xvi en hebbe ghecost neghentien ..... gūl. corrēt.
(Dit zijn gordijnen behorende bij het altaar; sommige gilden hadden nog aparte gordijnen voor feestdagen).

1520 Anno xx betaelt ot die beltsnyder van dat tabernakel tot sinte Anna kasse lij gul corrēt. Eñ noch betaelt den schilder int selste Jaer van sint Anna kasse liij gūl corrēt.

1521 Anno xxj soe hebbe pouwels schoenevelt/Andries bruijs hauff alvermā ende martē moller saliger gedachtē ghecoft 1 cassoffel tot sinte pouwels cappelle mit alfte en syn toebehoert lxxxxvij gl. xv st. dito i. d. sum̄a met gherekēt. Anno xxi soe hebbe die oude luyden vā sinte pauwels ghegevē xviij gl. om candellars en om de wacke / dito in de sum̄a met ghereket.
(n.l. in het totaal van uitgaven).

1537 Op ten selfden tyt (n.l. 2-12-1537) hebben die overmans doen maecken een nieuwe vaen; eñ hebben die olde doen versien wes hem vā node was un heeft gecost v gulden und ij st.

1541 iij gūl aen een linden cleet datmē noemt eenē alft.

1544 noch die wajer xxv st.

1566 In ditt sulvige Jare in de manthe van September / worden de Altare in denn Karcken gedistruertt und affgeworpen / so datt unser altar ock meist gebraken wortt behalven de pilers de vor datt altar stann / unde de doren bleven nog heel / de hebbe wij laten affnemē unde bewaere laten in andres Silm sin hus / kostett affbreken deselst tho samen lc fl. j st.

1567 Datt Misgewandt so bij de kappelle horet / hefft unsse pastor M. Harmen Clantt in sine bewaring genhame (vthbenamen de kellick / is van denn karckbrekers gestalen.

1568 Den 3 februarij is uns van den Heren dieser statt belastett, datt altar in unser Capellen wedder tho repareerē / so hebbe Ick laten maken enn Reich ramthe, dar de doren vantt altar sollen an hangen / unde een Reich panel dar in laten maken / dar de Histoore van de Voorisenis Cristi sal in geschildert werden / kostett ditt panel / dat Ick den Kistemaker ertalt hebbe / Corrent f 24. 10. - Noch betallt dem smede do hett altar wedder gesettett unde de doren gehangen worden / is nah Luth sin sedel thosamme berekent gellt vor Isserwerck datt he gelevertt heft f 7. 7. -

1568 tho de gardinen tho vermaken f -. 14. -.
Noch heft he (namelijk de overman Harmen Elebeck) betalth den beldsmider ettlicke bilde tho repareeren f. 1. 18. -

1569 Dem 24 Maij / betalth vor een Misboeck datt wij wedder gekoft hebben dat kostet Fl. 1. 7. -
Noch betalth dem Beldsnider van ettlicke bilde tho repareeren F. -. 17. -
Noch hebbe Ick betallt vor de Casse int Hamborger Capelle tho repareeren F. 1. 10. -
(Waarschijnlijk de kas van het beeld van St. Anna)

1572 den 15. April hebbe ick betalt Roleff dem golttsmitt vor enn Reichen Kelck tho maken mitt een platteel / de voeth van de kelck is kopper, unde datt corpus is sulver / dat plattelken ock sulver / unde wicht dat Corpus van de Kelck mitt datt plattelken thosame 14 Loth 1½ Engelschen, dat looth 17 stuvers. beloptt an sulvers - 12-. -8 van vergulden den gansen Kelck -16-5- / van fattsen unde maken -7-. -. -; Noch dat paesbortt vermakett / is -. 18. -. Summa thosame dat Ick betalt hebbe 36. 3. 8.

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Uittreksels uit archieven, bevattende gegevens, die bij de restauratie van belang kunnen zijn. - 30-6-1952

blz. 15

Ith. de vorige kelck mitt het plattelken wertt gestolen do de belde in der kercken gestormtt werden.

1572 Denn 8 Marty dorch bevel und belasting van den Borgemeisteren dieser statt van Amsterdam / hebbe Ick in bijwesē des Erbaren Jacob Rawertt Borger in Amsterdam / unde Jacob Hangers (?) Koppengesell van Hamb. verordent (?) unde bestelt Mester peter dem Schilder tho Harlem / datt he sal enn Reich pannel schilderen in datt Hamb. Koor, nha sinen besten vermogen in datt Hamborger Kore und Kappelle unde sall de doren alles reinigen unde verlichten nha vermeltt de Contractt ..... dar vore Ick em belavett hebbe alste dat Werck gemakett unde in de (Kappelle) gestellt is, beloppt Ennhundert gulden den gulden van twintich stuvers.

blz. 15/16

1573 den 7 Marty / hebbe Ick betallt Mester Cornelis Willemszen beeldsnider van de pilers so innt Hamburger Kore tho repareere / van Holt unde arbeidsloon thosame F 7.-.-.

Verder heeft de overman die dit relaas schreef, aan meester Peter van Haarlem F 12,- en F 8,- op rekening betaald, en einde 1573 vertrok de overman naar Hamburg. Er waren te Amsterdam zo goed als geen Hamburger broeders meer gebleven, en de eigendommen van de broederschap werden door de overman in bewaring gegeven aan "Andres Sillm unde Hans Moijlke, Borgers in Amsterdam". Deze beiden hebben "mester petter schilder van Harlem" afbetaald en gezorgd dat het altaar er weer behoorlijk uit kwam te zien. Toen alles klaar was, vertoonde het drieluik als middenstuk een verrijzenis, en op de deuren Petrus en Paulus. Dat was waarschijnlijk de binnenzijde; de buitenzijde vertoonde (zie hiervoor) de geseling. Wie deze geseling geschilderd heeft (vermoedelijk een 15e eeuws meester, wiens werk ± 1509 "verschildert" werd, zie hiervoor), is niet bekend.

Na de Alteratie verdwijnt alles wat in de kapel staat, behalve het geschilderde venster. Waar de inventaris gebleven is? Geen spoor van te bekennen. Eerst in 1594 worden weer op de gewone wijze overlieden gekozen; deze zijn Luthers. De Hamburgers behielden hun rechten op de graven, maar lieten zich verder niets meer aan de kapel gelegen liggen. Het feit, dat Luthersen en Calvinisten elkaar niet goed gezind waren, zal wel de oorzaak zijn geweest dat de Hamburgers niets meer besteedden aan het onderhoud van hun kapel.

Totdat in 1625 kerkmeesters van de Oude Kerk de Hamburgers waarschuwden, dat de glazen "nootsaeckelicker wegen door grooten Ouderdom moste vernieuwt en gerepareert syn / und dat wij / als opsienders van tvoorn. Hambourger Choor, soude doen / of te andersints soude bij die kerckmeesters daer in versien en ordre gestelt worden". (Natuurlijk op kosten van de Hamburgers).

Toen werden de Hamburgers kwaad. Hun voorouders, zo zeiden ze tot de kerkmeesters, hadden dat glas gegeven en de kapel gebouwd, en de Oude Kerk had ervan geprofiteerd, vooral van de graven (de Hamburgers hadden er immers maar 8, en de kerk kon de andere 32 verkopen of verhuren) en dùs had de Oude Kerk de kosten van reparatie te dragen.

"Aldus heft die kercke alle die geschilderde glasen wesende die historie van pauli bekeringen van booven tot beneeden daerwt genomen, en wedderom alle nieuw en witte, ofte ongeschilderde glaesen daerin doen stellen. Exept, dat wi lieden wegen het Hamburger Choor int midden van t perck van deselve glasen hebben gegeven 8 segge acht glasen daerop doen schilderen twee Hamburger wapen met drie toorens en onder elk wapen staet gescriven in groete latijnsche letteren

HAMBORCH

en daeronder staet nog

Anno 1495 gefondert -
Ao 1626 gerepareert

die glasen costen F. 80 als blickt hiervooren, voorts hebben wy int hoochste van t perck gestelt en gelaeten twee oude Hambourgere wapen, elc een groote steen groot, die te voren daer in in het hoochste gestaen hadden. Verbeeldende het een wapen, met die 3 Hambourgere tooren, en het ander met een Nettelen blad, want die stad Hambourg leggende op den Holstheimse boeden, plag het Nettelblad in het wapen te voeren".

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Uittreksels uit archieven, bevattende gegevens, die bij de restauratie van belang kunnen zijn. - 30-6-1952

blz. 16/17

Maar aangezien dat Netelblad te Hamburg in onbruik geraakt was, besloten de overlieden, dat "alse die glasen vernieuwt mochten worden, dat men alsdan t zelve Nettelbladt daerwt mochte laeten".

Ze waren er wel op gesteld, dat hun wapen in het glas bleef staan, als een teken dat de Hamburgers in Amsterdam "groote gerechtigheyt" hadden.

Kaspost 29-5-1626: Ditto aen Hendrick Gerritzen / glasemaker van het Hambourger Ick segge van die oude kerck voor 8 segge acht nieuw glasen, daerin gemaect 2 hambourger wapen, met den toorens, costen met het schilderen ofte glasscrijven als blickt bij de Reken. F. 80. -. -.

Maar van vernieuwing van het glas is niets meer gekomen. In Wagenaars tijd zaten de wapens er nog in; wanneer ze zijn opgeruimd heb ik nog niet kunnen vinden.

De bescheiden betreffende de Hamburger Kapel, die verder nog in het archief van de Evangelisch Lutherse Gemeente aanwezig zijn, handelen over grafzaken en zijn voor ons van geen belang.

Uit het boekje van Memoriemeesters blijkt (zulks in vergelijking met de merken in de grafboeken) dat op de gewelfschotel in de noorderzijbeuk tegenover de Hamburgerkapel een afbeelding van St Michaël voorkwam.

blz. 50

WAPENBORD PAULUS WIRTZ

Geplaatst 1679; afbeelding te vinden bij Wagenaar. (Bij de Hamburgerkapel).

blz. 58

VENSTERS VERNIEUWD

In deze jaren zijn de oude venstertraceringen de een na de ander weggebroken en vervangen door de karakterloze einden baksteen, die we nu nog altijd zien. Het is begonnen $\pm$ 1708; de door het Fabryckampt gemaakte tekeningen van het nieuwe knoeiwerk berusten nog in het Gemeente-Archief.
Blijkens de rekening van de metselaar zijn in de jaren rond 1720 de beide glazen in de westgevel (ten noorden en ten zuiden van het orgel) in hun tegenwoordige gedaante gebracht.

blz. 68

EPITAAF

Het epitaaf voor Nicolaas Simon van Winter en Lucretia Wilhelmina van Merken wordt geplaatst in de westelijke gevel van de Noorderzijbeuk. De beeldhouwer was P. J. Gabriel, naar ontwerp van T. Suys.

Overgenomen uit:

C.Commelin - Beschryvinge van Amsterdam, enz. - 1693
IV boek, De Geestelijke Gebouwen, Tweede Hooft-stuk,
Beschryving Van d'Eerste Parochie, of Oude Kerk, blz. 422/423

De oorspronck van dit Choor is door die van Hamburg hier gesticht, ten tyden als de Oosterze Handel en Scheepvaert een van de eerste was die hier binnen Amstelredam heeft beginnen te bloeyen, vermits met'er tyd de Koopluyden van de Steden Hamburg, Bremen, Lubeck, Dantzig, Koningsbergen &c. als onse Visschers mede Koopluyden geworden waren, met hare Koopmanschappen na deze Stad quamen af te sacken, haer daer in somtyds eenige weeken, maenden, ja heele Jaren in op hielden, soo lange de koop en verkoop harer Koopmanschappen quamen te vereyschen; in welke tyd yemand van deze Oosterlingen quamen te sterven was niemand van haer vrinden die deselve in hunne Graven dorsten leggen, vresende voor Ketters gehouden te worden; want na verloop van tyden als de Geestelijkheyd hier so vry wat de meester speelden, en de Inquisitie begon klem te krygen, kreten sy deze Oosterlingen voor Lutherianen en Ketters uyt, veroordeelden haer, en datse de gewyde aerde niet waerdig waren; boende haer niet alleen uyt dit Choor, maer ook ter Kerke uyt, waer door niemand deselve meer dorste aentrecken, en een dood lichaam van een Ooster-link nauwelyks met grote moeyte in een hoeck van 't Kerkhof, en dat nog by avond en ontyden, ter aerde setten, ter tijd toe dat sy hier over klaegden, en door middel van voorschryven van hare Magistraten, aen de Regeerders deser Stede versochten als doen een eerlijke Begraef-plaets is een der Kerke te mogen hebben, dat haer, dewijle Burgermeesteren alhier considererende dat de Koophandel en Scheepvaert het welvaren van dese Stad was, is toegestaen; soo hebben die van Hamburg, met kennisse van alle de andere Oosterse Hantse Steden de Graven van dit Choor gekocht, gelyk aen de Wapens van Hamburg, die nog op eenige Sarken te sien zijn, kan bespeurt worden, waer innesy nog dagelijks als sy willen, hier komende te sterven, konnen begraven worden, mits betalende aen de Kerk, voor 't openen en toemaken van 't Graf, even soo veel als een Borger. In dit Choor hebben ook Autharen gestaen, daar op bysondere diensten na de Roomse wyse, in de voorleden tyden gedaen wierden.

Even voor dit Choor siet men de Graf-steden, Wapens, Standert en Veldtekenen van den Veld-Mareschal Wurtz, Baron van Ornholm, die in den Jare 1668. Veld Mareschal van de Vereenigde Provincien is aengestelt geweest, tot dat hy, tot Hamburg zijnde, op den 5 Juny 1674. door een Missive aen haer Hoog: Mog: en aen sijn Hoogheyt, den Heere Prince van Orangie 't selve weder heeft gequiteert, tot dat eyndelijk in 't begin van April 1675. in Hamburg is komen te overlyden, en alhier op den XXIV. October 1679. met een statelyke Begravenisse ter aerden bestelt.

Boven de begraafplaats hangt het wapen van gemelde Heer Velt-Marschalk, en op de Sark siet men in 't Koper dit opschrift

FORTUNAE ET
MARTIS, SOBOLES EQUI
TUMQUE MAGISTER
WIRTSIUS
INVICTUS REGIBUS
HIC SITUS EST.

En op een Kopere Regel

VIVAT POST FUNERE MAYOR.

Wat laager

MAJOR AB OCCASU POSTQUAM PRAELUXIT UBIQUE.

GRAFSCHRIFT
Van den Heer
PAUL WIRTZ
Baron van Ornholm, wel eer Veltmaerschalk van den Staet
PUGNANDO RESTITUIT REM

De Veltheer WIRTZ, wel eer der Staeten oog en hant,
De luister, roem en schrik van Kriste Generaelen,
Die door zijn krijgsfortuin, stut Vrankrijks zeegepraelen;
Wiens arm, in Sweedzen dienst, de Poolen overmant:
Legt hier, den Elv ten trots, tot Amstels eer, begraven.
Dus leeft dien Duitschen Mars, gezien by Scepterstaven.

XXIV. van Wijnmaent, 1679. BARTHOLOMEUS ABBA,
Rechtsgeleerde.

Overgenomen uit:

C.Commelin - Beschryvinge van Amsterdam, enz. - 1693
IV boek, De Geestelijke Gebouwen, Tweede Hooft-stuk,
Beschryving Van d'Eerste Parochie, of Oude Kerk, blz. 423/424

De Manhaftige Oorlogs-daden, welke wylen den Heer Veld-Mareschal Wirtz in verscheyden tijden en voorvallen heeft gedaen, kan Sweden, Poolen, ook in de laeste tijden onse Nederlanden getuygen; doch dewyl wy hier alleen het inwendige van dese Kerk voorgenomen hebben te beschryven, wysen wy den Aenschouwer tot de Tyd-beschryvers, welk sulks genoeg aenwysen.

Binnen dit Choor siet men in een Marmer Gedenk-Tafereel dese Inscriptie ter geheugenisse van wylen den Schout by Nacht Willem van der Zaen, die in de Middelandse Zee, in 't vervolgen van de Algierse Rovers, is doodgeschooten.

GEDACHTENIS

Door haer Ed:Mo: de Heeren ter Admiraliteyt
doen op rechten, ter Eeren van den Schout by Nagt,
WILLEM VAN DER ZAAN.

Omtrent de Kaap Tres Forkes uyt een Algiers
Roof-schip met een ponds Koegel geschooten.

Dus leeft men na de doet.

Dit is door 't Land tot Eer van VAN DER ZAAN bestelt,
Om dat een Roovers Schoot ontzielde desen Helt;
Vijf Goude Ketenen had hy voor heen genooten,
Rust hier tot eer van haar, die uyt hem sijn gesprooten.

Overgenomen uit:

Wagenaar - Beschrijving van Amsterdam - 1765
derde deel, tweede boek, blz. 94/95

Het eerste Choor, welk men, de groote of westerdeur der Kerke ingetreden zynde, terstond, ter linkerzyde, of noordwaards, ontmoet, was het Hamburger Choor, ook de Hamburger-Kapel genaamd, welk, in 't begin der vyftiende eeuwe, gestigt of gekogt was, door eene Broederschap van Hamburgers, die hier ter Stede woonden, en sterken handel dreeven in Hamburger bier. Zy hadden een altaar opgeregt in dit Choor, welk aan de Apostelen Petrus en Paulus toewyd was, van waar de Overluiden der Broederschap, in eenen Schepenenbrief van den vier en twintigsten September des jaars 1421, den naam draagen van Overmans van Sunte Pouwels Altaar.

De Broederschap, nog voor 't einde der vyftiende eeuwe, in merkelyk verval geraakt zynde, wordt, in 't jaar 1494, met goedvinden van de Wethouderschap der Stad Hamburg, van nieuws, wederom opgeregt, en verkreeg, tot haare ondersteuning,een inkomen van eene ledige ton, of drie Carolistuivers van ieder ton Hamburger bier, die, hier ter Stede, verkogt werdt. Zy stelde zig toen wederom in 't bezit van haare Kapel, en van agt graven in dezelve, die haar, voorheen, nevens de Kapel, door de Overluiden der S. Nicolaas-Kerke, waren afgestaan. De Overluiden der Kapelle maakten, in 't jaar 1509, een Reglement op het onderhoud van de Kapelle, en van de gantsche Broederschap. Volgens dit Reglement, werdt, aan alle Leden der Broederschap, Koopluiden, Schippers, Stuurluiden of Bootsluiden, die te Amsterdam aflyvig werden, eene begraafplaats in de gemelde agt graven toegestaan. Weinige jaaren laater, begon zig de Leer van Luther te verspreiden onder deeze Broederschap.

De meeste Leden derzelve verlieten de Stad, ten tyde des Hertogs van Alva. 't Liep aan tot in 't jaar 1621, eer den Overluiden, door Burgemeesteren, het regt verleend werdt, om de Hamburger-Kapel en derzelver graven te gebruiken. De Broederschap in laater tyd genoegzaam zynde uitgestorven; is de Kapel, door de laatstovergebleeven Leden, afgestaan aan de Luthersche Gemeente alhier, welker Ouderlingen, nog tegenwoordig, twee Commissarissen over 't Hamburger Choor benoemen, die, vervolgens, door Burgemeesteren, worden aangesteld (d); voor hun leven dienen, en thans alleen 't bewind over de agt graven in dit Choor hebben. In 't verkiezen deezer Commissarissen, wordt nog de voorrang gegeven aan zulken, die van Hamburg herkomstig zyn. In de beeldstorming des jaars 1565, hadt de Hamburger-Kapel zo veel geleeden, dat men, naderhand, voor dezelve, onder anderen, nieuwe deuren moest laaten maaken, die met de geschiedenis van 's Heilands opstanding beschilderd werden; doch, reeds voor lang, wederom weggenomen zyn. In de glasraamen der Kapelle, was Paulus bekeering geschilderd. Doch zy werden, verouderd zynde, in 't jaar 1621, weggenomen, en raamen in de plaats gesteld, waarop, in 't midden, ter grootte van agt ruiten, alleenlyk twee wapens van Hamburg verbeeld werden.

De beroemde Adolf Visscher, een der oudste Luthersche Predikanten hier ter Stede, is, op den vier en twintigsten April des jaars 1613, in een der graven van het Hamburger-Choor, ter aarde besteld (e). Voorts ziet men nog, nevens en in het zelve, de Grafstede van den Veldmaarschalk Wirtz, en het Grafteken van den Schout by Nagt Willem van der Zaan, welken wy, beneden, uitvoeriger beschryven zullen.

In 't Hamburger-Choor, is de ingang van een stookhok.

(d) Groot Memor. N.X.f.91 verso.
(e) Uit egte Stukken, en uit Aantek. van Christoffel Beudeker.

Overgenomen uit:

Dr. A. Noach - De Oude Kerk te Amsterdam - 1939

blz. 55/56

De Hamburgerkapel wordt aan de Westzijde door twee steunbeeren begrensd. De Zuidelijkste van deze twee is van geheel andere steen dan het stuk van den Westmuur, dat de kapel afsluit en het stuk, dat wij hierboven reeds als het oudste deel van de kerk hebben aangeduid. De steen op zichzelf is hier geen bron van dateering; hij heeft hetzelfde formaat als het overige materiaal van de Hamburgerkapel, maar is anders gevoegd. Deze steunbeer is aan den voorkant met speklagen versierd. Dezelfde speklagen vindt men in den steunbeer van een geheel ander gedeelte der kerk: den Zuiderzijbeuk van het koor. Wij meenen dus gerechtigd te zijn om te veronderstellen, dat deze steunbeeren uit denzelfden tijd dateeren. Ook in het Noordoosten van de kerk is een dergelijke steunbeer te vinden: tegen den Oostrand aan de buitenzijde van de Mariakapel. Deze steunbeer is opgenomen in de nevenruimte bij deze kapel, die in den gevel het jaartal 1571 draagt. (Steunbeer 81, ten dele opgenomen in de Collegekamer. AvR).

Aan de Zuid-westzijde van de kerk is een dergelijke steunbeer niet te vinden. Op de plaats waar hij zou moeten staan, bevindt zich de Doopkapel, De lijn, die de twee steunbeeren aan de Noordzijde verbindt, vormt echter de grens tusschen de zijbeuken en de zijkapellen. Wij veronderstellen daarom, dat deze lijn in een vroeger stadium de Noordgrens van de kerk heeft gevormd. Ook voor de Zuidzijde nemen wij zulk een begrenzing aan. Hiermee is dus de Oude Kerk tot een Hallenkerk gereduceerd. Deze omvang moet de kerk hebben gehad tusschen de periode waarin zij volgens het type van een driebeukige basiliek was gebouwd en den tijd waarin zij haar tegenwoordige gedaante, een mengeling van ruimtetypen, verkreeg.

blz. 74/75

De kapellen aan de Noordzijde, Ook de zijkapellen aan de Noordzijde van de Oude Kerk bezitten blinde traceeringen in de Oostelijke en Westelijke wanden. Ook hier beginnen wij de bespreking met de eerste kapel aan de Westzijde (de Hamburgerkapel).

I. De Westwand van deze kapel heeft een traceering, waarin een verminkte Fransche Lelie het voornaamste ornament vormt. Het profiel van deze traceering is aan dat van den Westelijken wand in de Elisabeth Gavenkapel volkomen gelijk. Hetzelfde profiel is eveneens te vinden in den Oostelijken wand van de Hamburgerkapel en in de Oost- en Westwanden van de daarnaast gelegen ruimte.

II. De tweede kapel (Binnenlandvaarderskapel, A.v.R.) heeft in haar Westwand een traceering, waarvan het voornaamste onderdeel een (hier volledige) Fransche lelie vormt, een motief, dat men in Normandische kerken van de 15e eeuw vaak vindt.

De wand, die hier tegenover ligt, heeft geen traceeringen. Hier is een eenvoudige spaarboog geconstrueerd, waarvan de imposten verloopen in den Noorderbuitenmuur van de kerk aan de eene zijde, en een lisene aan de andere zijde. De profileering van den spaarboog is slechts in het bovenste gedeelte aangebracht.

Het feit, dat deze spaarboog in den Noordermuur van de kerk verloopt, geeft ons aanleiding tot de volgende veronderstelling. Het is namelijk mogelijk, dat de tegenwoordig bestaande Noorderbuitenmuur eens niet verder naar het Westen heeft geloopen dan tot aan den Oostelijken wand van kapel no. II. Straks zullen wij hierop terugkomen en deze veronderstelling met bewijzen staven.

Slechts voor één van de zijkapellen aan de Noordzijde bezitten wij een vaste dateering: de Hamburgerkapel is in 1494 gebouwd. Hoe welkom het vinden van zulk een jaartal ook is, zoo blijft toch de moeilijkheid bij het dateeren van de andere kapellen aan de Noordzijde van de kerk even groot. Het is namelijk niet gemakkelijk uit te maken, of de Hamburgerkapel de laatste van de reeks is geweest dan wel de eerste; m.a.w. of de overige kapellen vóór of ná 1494 zijn gebouwd.

III. De hierboven besproken hypothese, naar aanleiding van de plaatsing van den spaarboog tegen den Noorderbuitenmuur aan, doet ons vermoeden, dat deze wand, waarin de spaarboog is geplaatst, ouder is dan het gedeelte van den buitenmuur, dat de kapel no. II in het Noorden afsluit. Hieruit volgt dus, dat ook de geheele Hamburgerkapel jonger is dan de Oostelijke wand van de kapel no. II. Aan deze veronderstelling zit tevens de consequentie vast, dat de kapel no. III ouder moet zijn dan de twee hierboven behandelde ruimten. Dit verschil in leeftijd behoeft men zich echter niet te groot voor te stellen.

Overgenomen uit:

Dr. A.Noach - De Oude Kerk te Amsterdam - 1939

blz. 130/3

Een van de interessantste stukken, die wij op onzen onderzoekingstocht vonden, is het Rekenboek van de Hamburger Broederschap te Amsterdam. Niet alleen bevat dit boek de "huishoudelijke" administratie van een kapel in een aaneengesloten reeks van jaren, maar ook bevat dit boek vele feiten, die voor de geschiedenis der Oude Kerk in het algemeen belangrijk zijn. Ook in andere opzichten bevat het Rekenboek interessante gegevens. Het is, voor zoover wij weten, het eenige volledige uitgavenboek van een Amsterdamsch gilde uit de 16e eeuw, geschreven in het dialect van de "Wasserkante".

Het leven van het Hamburger gilde trekt in dit boek aan den lezer voorbij. Men ziet de posten, waarin de uitgebreide jaarlijksche maaltijden zijn opgeteekend; men ziet de vaak zeer ingewikkelde financieele verhoudingen, die tusschen het gilde en de broeders onderling heerschen. Ook persoonlijke trekjes ontbreken niet; in enkele eenvoudige woorden wordt vaak een gestorven gildebroeder gememoreerd.

Het Hamburger Rekenboek is in het jaar 1508 begonnen. Het loopt ononderbroken door tot 1537. In dit jaar komt de bloei van het gilde tot stilstand ten gevolge van een crisis in den bierhandel, de levensbron van de Hamburgers te Amsterdam.

In de veertiger jaren keeren enkele Hamburgers hier ter stede terug en zetten het gilde voort. Lang vóór het tijdstip der Alteratie echter wordt de kracht van de Broederschap uitgebluscht. De broeders blijken in grooten getale Lutersch te zijn geworden; een geestesgesteldheid die in het reactionnaire Amsterdam begrijpelijkerwijs zooveel mogelijk werd tegengegaan.

In dit Rekenboek wordt gesproken van een "Olde Boeck", waarin blijkbaar vele belangrijke posten opgeteekend waren. Dit "Olde Boeck" is spoorloos verdwenen. Het schijnt voor de administratie van de Broederschap nog belangrijker te zijn geweest dan ons Rekenboek. Het is dus zeer te betreuren, dat het verdwenen is. Het is echter mogelijk, dat in een van de Noord-Duitsche steden een dergelijk stuk nog eens te voorschijn komt, aangezien op verschillende plaatsen wordt gesproken van het verkoopen van belangrijke documenten door de gildebroeders aan het stadsbestuur van Lübeck of Hamburg.

Het jaar 1508, waarin de administratie een aanvang nam, was niet het stichtingsjaar van het Hamburger gilde. In het Rekenboek is een copie opgenomen van een brief der Burgemeesters te Lübeck aan het gilde, waarin verwezen wordt naar de stichting van het gilde door een koopman, "viel Jor her".

Deze brief bevat andere gegevens, waarvan wij hier de voornaamste laten volgen. De Burgemeesters van Lübeck schrijven over het feit, dat de anonieme koopman een altaar ter eere van "Sunte Pawel und Peter" heeft gesticht aan de Zuidzijde van de Oude Kerk. Paulus en Petrus zijn altijd de beschermers van de Hamburger Broederschap gebleven.

Verder wordt in dezen brief het feit vermeld, dat de broeders in het jaar 1494 de behoefte gevoelden, het bezit van een eigen begraafplaats te verwerven, opdat de stoffelijke resten van Hamburgers, die te Amsterdam zijn overleden, niet aan de schande van het Ellendigenkerkhof of nog erger worden prijs gegeven. Wat deze begraafplaats is, vernemen wij eveneens uit den brief: het is "de kapelle de man nu buwende es"; hieruit blijkt dus dat de Hamburgerkapel uit het jaar 1494 dateert. Ten behoeve van dezen bouw wordt een accijns gelegd op het bier en op elke leege ton, die de Hamburgers te Amsterdam verhandelen. Ook het onderhoud van de kapel wordt uit de opbrengst van deze belasting bekostigd.

Van hoeveel belang het voor de geschiedenis der Oude Kerk is, een vasten datum voor een der kapellen te vinden, behoeft nauwelijks te worden gezegd. Het is aan de hand van dezen brief, dat wij tot een dateering voor de overige kapellen aan de Noordzijde zijn gekomen. Hoe gevaarlijk het is zich op een onbetrouwbaar archiefstuk te beroepen, bewijst het feit, dat De Bont in zijn studie over de Oude Kerk in de Haarlemsche Bijdragen (1896) tot de conclusie kwam, dat de Hamburger kapel vóór 1450 is gesticht, aangezien hij de bevestiging in 1450 van een vicarie op een Paulus-altaar had gevonden.

De bouw van de Hamburger kapel schijnt intusschen niet bijzonder vlot in zijn werk te zijn gegaan. Pas in 1508 worden de "flyissen" gelegd; de vloer van de kapel wordt dus in dat jaar pas met zerken bekleed; het getal van deze zerken, vijf, komt overeen met het aantal graven, dat de Broederschap oorspronkelijk in haar kapel bezat. De geheele ruimte van deze kapel was niet het eigendom van het Gilde: uit het begrafenisboek van 1555 blijkt, dat ook zij, die niet tot het Hamburger Gilde behoorden, in deze ruimte een rustplaats mochten vinden. Als Hamburger kapel is dit deel van de Oude Kerk echter bekend. De Hamburgers bouwden, onderhielden en verfraaiden haar.

Omtrent zulke verfraaiingen blijkt veel uit het Rekenboek. In 1511 worden de altaardeuren met schilderwerk versierd. Welke kunstenaar de opdracht kreeg, vernemen wij echter jammer genoeg niet. In 1515 wordt een beeld van de Heilige Anna in de kapel aangebracht; de maker is evenmin bekend. Enkele jaren tevoren, in 1513, werden de "clummen" voor het altaar geplaatst; waarschijnlijk zijn hiermede losstaande kolommen

Overgenomen uit:

Dr. A.Noach - De Oude Kerk te Amsterdam - 1939

blz. 131/3

of dragers van een overhuiving bedoeld. In 1519 worden er "ghassen fenster" gemaakt, gazen horren dus, die onmogelijk voor iets anders kunnen hebben gediend dan ter bescherming van geschilderde glazen. In dat jaar waren dus de vensters van de Hamburger kapel reeds met gekleurde ruiten versierd. Of deze ruiten de bekeering van Paulus hebben voorgesteld, zooals Commelin vermeldt, is in het rekenboek niet te lezen.

De Beeldenstorm van het jaar 1567, zoo belangrijk voor de Nederlandsche kunstgeschiedenis, vindt zijn weerklank in de administratieve posten van het Hamburger Gilde. In dit jaar wordt namelijk aangeteekend, wat er is uitgegeven ten behoeve van het herstel van het altaar en de kapel.

In de tusschenliggende jaren is er weinig aan de kapel toegevoegd. Eén post vermeldt een verbouwing, waarvan wij den aard echter niet hebben kunnen vinden, aangezien de plaats voor ons onbegrijpelijk was. Er wordt namelijk gesproken van den "wychsten lan (?) de up onsse kapelle suyheyt stat".
"Wychst" beteekent volgens onze meening: "verst". Wat echter "lan" of "suyheyt" moet beteekenen, is ons geheel onbekend. Of in deze geheimzinnige taal een belangrijk gegeven verborgen ligt, weten wij niet.

Dat er in dit Rekenboek in 1513 een uitgave wordt vermeld betreffende het "heyghen an de suytsyde"van de kerk, bespraken wij reeds in het eerste hoofdstuk. Op welk deel van de Oude Kerk geheid wordt, wordt hier niet vermeld. Wel nemen de broeders zich voor een dergelijke vrijgevigheid tegenover de Kerkmeesters (want zij inden het geschonken bedrag en ondernamen blijkbaar de hier bedoelde verbouwing) nimmer te zullen herhalen.

Verschillende vergoedingen aan de kosters en het lager personeel van de Oude Kerk staan in dit boek eveneens opgeteekend. In groote trekken kunnen wij de verhouding tusschen de kerk en de kapel aldus schetsen: de dienst van de Hamburger kapel, haar administratie en haar onderhoud zijn geheel los van het bestuur der Oude Kerk zelf: wie slechts dit rekenboek en niet de Oude Kerk zelf kende, zou uit de hier neergeschreven feiten nimmer opmaken, dat kapel en kerk tezamen één ruimte vormen.

Hiermee hebben wij een beeld gevormd van het voornaamste wat in het Rekenboek der Hamburger Broederschap te vinden is.

blz. 141

12. Altaar van St Jacob bij den Toren.

In 1452 stichtte Simon Jan Willebrandz. op dit altaar een vicarie. Zaffius vermeldt, dat het altaar oorspronkelijk aan St. Paulus gewijd was geweest. Wij houden het voor waarschijnlijk, dat dit het altaar was, voor welks stichting een Hamburger koopman geld gaf. De Hamburger Broederschap had Paulus als schutspatroon. Het is zeer wel mogelijk, dat na de voltooiing van de Hamburgerkapel het altaar is overgegeven aan een ander Gilde. Indien dit werkelijk zoo is geweest, dan is hiermee dus tevens de plaats van het Jacobsaltaar bij den Toren bepaald: het oorspronkelijke altaar van de Hamburger Broederschap lag, zooals de brief van de Burgemeesters van Lübeck uit 1494 uitwijst, aan de Zuidzijde van de kerk. Het Jacobsaltaar heeft dus waarschijnlijk aan de eerste kolom ten Zuiden van het Middenschip gestaan.

Een tweede vicarie werd volgens Zaffius in 1520 op dit altaar gesticht door Dirck Simonsz. alias De Graef.

blz. 245/6

Wij hervatten onze wandeling en nemen de zijkapellen in oogenschouw. Indien ergens de bonte verscheidenheid van dit gebouw tot uiting komt, dan zeker in de ruimten, wier namen ontleend zijn aan de gilden en corporaties en wier belangrijke plaats in het publieke leven van Amsterdam bekend is. Elke kapel is met een beschilderd glas versierd, waarvan wij het onderwerp van de voorstelling althans in enkele gevallen kennen.

Zoo is in het venster van de kapel der Hamburger Broederschap de Bekeering van Paulus uitgebeeld. Het is het raam, ter bescherming waarvan in het jaar 1519 "ghassen fenster", gazen horren, zijn gemaakt. Het altaar prijkt met een triptiek: in 1511 zijn hiertoe de deuren vervaardigd en beschilderd. Vóór het altaar prijken twee vrijstaande zuilen, die zoo stevig blijken te zijn, dat zelfs de Beeldenstorm ze later niet heeft kunnen omverwerpen! Om het altaar heen zijn gordijnen aangebracht, hangende aan "ysere roede". De wanden der kapel zijn met schotwerk bekleed. Achterin staan stoelen voor hen die er komen bidden. In 1562 zijn deze stoelen door banken vervangen.

Een schoon beeld van St. Anna versiert de ruimte; in 1515 betaalden de "Hamburger Brodere" er *f* 46,- voor.

Overgenomen uit:

Dr. A.Noach - De Oude Kerk te Amsterdam - 1939

blz.245/6

In 1520 was de schrijn vervaardigd, waarin het is geplaatst: "Ot, die beltsnyder" kreeg voor het beeldhouwwerk de belangrijke som van 52 gulden. De niet genoemde schilder, die de deuren versierde, ontving voor zijn werk zelfs nog iets meer.

Het spreekt vanzelf, dat tot den inventaris van de Hamburger Kapel een kelk "mit plateel" behoort, een wijwaterkwast, kandelaars en misgewaden; een lichtkroon, aan het gewelf opgehangen. Voor de processies bezit het gilde voorts een vaandel, dat in 1537 en 1558 is vernieuwd. In het gewelf is als sluitsteen het wapen van de stad Hamburg aangebracht. Aldus zien wij duidelijk het beeld van deze ruimte in volle pracht voor ons.

Overgenomen uit:

Dr. A.Noach - De Oude Kerk te Amsterdam - 1939

blz. 93

De oudste groep van beeldhouwwerk in de Oude Kerk is zeer klein. In het Noorderzijschip, aan de Zuidzijde, zijn boven de pilaren drie beeldjes aangebracht. Van het Westen af stelt de eerste (boven kolom 2, AvR) een baardelooze figuur voor, gekleed in een fijngeplooiden mantel, die tot even onder de knie reikt. Om den hals draagt hij een kraag van ingewikkeld model; het hoofd is met een platten hoed bedekt. De houding van deze figuur is als volgt: het rechterbeen is voorgeplaatst; de rechterarm reikt omhoog en houdt een banderol vast. Het hoofd is iets naar rechts gedraaid en werkt er dus toe mee om deze figuur een sterken contrapost te verleenen. De figuur is licht beschadigd, maar laat een geheel vrije beoordeeling toch toe.

Naar het costuum te oordeelen, heeft deze figuur met den tijd van omstreeks 1480 groote verwantschap. Met ander beeldhouwwerk uit dien tijd is een zekere, zij het misschien oppervlakkige verwantschap, vast te stellen: de fijne plooien van den mantel, de fiere zelfbewuste houding, het profiel met den vrij langen neus, kortom alle expressiemiddelen die bij dit werk zijn toegepast, vindt men bij beeldhouwwerk van het eind der 15de eeuw in de Noordelijke Nederlanden vaak terug.

Voor het navolgende dank ik aan Mevrouw Tina Hammer de in de beschrijvingen der noordelijke kapellen vermelde benamingen, dateringen en alle bijzonderheden betreffende kledingstukken, zoals die in de schraag- en schalkbeelden zijn weergegeven.

Overigens heeft de kleding als dateringsmateriaal een betrekkelijke betekenis als men beseft, dat de toonaangevende kring in modezaken, omstreeks de tijd waarin de noordelijke kapellen ontstonden, was gelegen in Bourgondië, terwijl het moeilijk is de tijdsduur te schatten die de nieuwe ideeën nodig hadden om Holland te bereiken.

Een tweede tegenpunt is, dat de beeldhouwer zelf van een oudere generatie kan zijn geweest en daardoor mogelijk een voorkeur had voor een kledingtype dat in de tijd van de bouw der kapel reeds passé was.

Tenslotte kan nog de aard van de afgebeelde figuren aanleiding hebben gegeven tot keuze van een ouderwetse kleding.

Men vergelijke bovenstaande beschrijving met foto no. 13, er mede rekening houdend, dat Noach het beeld van beneden, dus slechts op grote afstand en sterk verkort heeft kunnen waarnemen.

De "platte hoed" blijkt een hoed met omgekrulde rand en een bel aan de punt. Dit type heeft geen speciale naam, maar herinnert aan de "Schellenmode" in Duitsland, welke omstreeks 1480 verdween. Bij deze variatie op de Bourgondische mode werden belletjes als garnering verwerkt aan de zoom, ceintuur, puntschoenen en aan kaproen, van welke laatste deze hoed een afgeleide lijkt.

De figuur draagt voorts een met een sluitspeld dichtgehouden schouderkap, waarvan de uittandingen onderaan afkomstig zijn van de kaproenversiering welke weer zijn herkomst vindt in de "staartjes" van hermelijnen capes.

Het belangrijkste kledingstuk is bij dit beeld de houppelande of tappert, welke tot halverwege de kuit kan worden gedragen en in de taille gegordeld. Kenmerkend voor deze jas is de middenvoorsluiting, welke onderaan aanwezig blijkt door het terugvallen van de stof.

Het boordje om de hals zou afkomstig kunnen zijn van de tappert naar prof. Van Thienen vermeldt (Acht Eeuwen West-Europees Kostuum - Phoenix no. 35), maar ook kan hier een onder de tappert gedragen hemd of wambuis te voorschijn komen. Wordt het beeldje van latere verflagen ontdaan dan zou men zekerheid krijgen door de aanwezige kleur.

Het schoeisel schijnt qua type te liggen tussen Bourgondische en vroege Renaissance mode van $\pm$ 1500 - 1510. Het verliest dan zijn scherpe punt, maar is toch nog niet rondgeneusd. Gedacht wordt aan zogenaamde koemuilen, brede lage schoenen, soms voorzien van een wreefbandje.

Omtrent de houding van het beeld dient nog te worden opgemerkt, dat de door Noach genoemde draaiing van het hoofd niet opvallend is.

De banderol is tweemaal geknikt.

Van het baldakijn boven de figuur ontbreekt de rechterbasis, met een van de toten van het driepasmotief.

A.v.R.

Overgenomen uit:

Dr. A.Noach - De Oude Kerk te Amsterdam - 1939

blz. 94

Een derde fase vormt het werk, dat zich aan de Noordzijde van den Noorderzijbeuk bevindt. Hier is de sculptuur van een geheel ander type. Was de figuur met den grooten hoed zeer slank geproportionneerd, hier zijn de menschen voorgesteld van gedrongen proporties, met vierkante, boersche gezichten, gekleed in mantels, waarvan de draperie tot enkele grove plooien is teruggebracht.

De eerste figuur van deze groep bevindt zich tegen den Westmuur, bij de ingang van de Hamburgerkapel (boven punt 29 dus; A.v.R.). Waarschijnlijk is dit een vrouwefiguur (het slechte licht op deze plaats maakt het niet mogelijk hierover precies te oordeelen).

Van het Westen naar het Oosten gerekend, is de volgende figuur van deze groep een oud man met een baard, gekleed in een langen tabberd, met de groote en grove klokplooien, waar wij hierboven reeds van spreken, het hoofd bedekt met een muts. De linkerarm is tot hoofdhoogte opgeheven en houdt een banderol vast. Deze figuur bekroont den eersten muurpijler, dien men aan de Noordzijde van het Westen af ziet.

De licht denigrerende toon van deze beschrijving vindt vermoedelijk zijn oorzaak in de eerdergenoemde gebrekkige waarnemingsmogelijkheid van Noach, terwijl bovendien de beelden door dikke verflagen waren bedekt.

Vergeleken met de beelden aan de zuidzijde is het gehalte van de beelden 29 en 30 niet zo ongelijk als het wordt voorgesteld.

De in beeldje 29 voorgestelde figuur is een man, die een platte vilthoed draagt met een rondom opgeslagen rand. Het is een vaak afgebeeld model. Rechts op de hoed is de lamfer bevestigd; dit is een lange doek, welke voor allerlei doeleinden kan worden gebruikt. Hier gaat de lamfer voor de borst langs en is links weer over de hoed gelegd, zodat hij opnieuw rechts afhangt.

De man is gekleed in een ongegordelde houppelande of tappert met omgeslagen kraag en een duidelijke middenvoorsluiting, zichtbaar door het omvallen van de voorpanden. Een platte knoop houdt de jas dicht.

De rondgeneusde schoenen duiden al op de 16e eeuw.

De man welke in beeldje 30 wordt voorgesteld draagt de kaproen niet ôm maar ôp het hoofd. De zijdelings achter het hoofd hangende lap is dus de omhooggeschoven schouderkap van de kaproen. (Overigens zet deze ontwikkeling zich in de Bourgondische mode nog verder voort: tenslotte wordt de gehele schouderkap op het hoofd gedragen, terwijl de lamfer als een tulbandachtige ring rond het hoofddeksel wordt gewonden).

De jas die de man draagt is moeilijk te beoordelen, omdat er geen sluiting te zien is. Mogelijk is het een housse of een bliaud met kraag, waaronder dan nog een lang hemd of een houppelande wordt gedragen, vallend tot op de voet.

De schoenen zijn rondgeneusd.

A.v.R.

Overgenomen uit:

Dr. J. van Breen - De geschiedenis van de bouw der Oude Kerk te Amsterdam - 1949

blz. 80

(Van Breen vermeldt eveneens de brief d.d. 31 juli 1494 van de raad van Hamburg aan het gilde. Noemt de stenen zerken van 1508 en de kosten van een gordijnroe in 1506. - A.v.R.)

blz. 82

In de Noord-Zuid gerichte tussen- en eindmuren van de kapellen langs de zijschepen zijn blindramen gemetseld met bakstenen traceringen.

In de Hamburgerkapel is in het vlechtwerk der tracering onder de spitsboog de Franse lelie toegepast, een vorm welke pas in het laatst der XVe eeuw in ons land van uit Noord-Frankrijk wordt geimporteerd. 1)
Bij deze blindramen is de ruimte tussen de traceringen met gepleisterd metselwerk gevuld. Hoogst waarschijnlijk werden deze muurvlakken, ter nabootsing van het gebrand glasschilderwerk der lichtramen, met dezelfde patronen en voorstellingen beschilderd. Deze imitatie is nog heden in de blindramen van het koor der S. Maartenskerk te Groningen te zien, welks schilderwerk in de eerste helft der XVe eeuw werd aangebracht. 2)
(Van beschildering van deze muurvlakken is bij de restauratie niets gevonden. - A.v.R.)

blz. 85

Het muurkapiteel no. 30 zal na de ruwbouw der Hamburgerkapel tussen de jaren 1494 en 1500 zijn gehakt. De versiering van dit kapiteel, met haar gerekte in elkaar gedrongen bladeren, is volgens hetzelfde principe opgebouwd als het ornament dat in het kapiteel no. 46 is gehakt, zodat beide uit dezelfde periode zullen dateren.

blz. 89

Boven kapiteel no. 2 is op de houten kolonnet een staande baardloze figuur geplaatst, die met zijn opgeheven rechterhand en met zijn afhangende linkerhand een spreukband vasthoudt, een tot over de knie vallende fijn geplooide mantel met kraag draagt en met een grote, lage en terzijde iets opkrullende baret is gedekt. Zijn rechterbeen is naar voren geplaatst, terwijl zijn hoofd enigszins in de richting van dit been is gedraaid. Het beeld maakt de indruk een voornaam persoon voor te stellen.

blz. 89

De slanke proportiën dezer beide figuren komen overeen met die, voorkomende op de schilderijen van sommige Noord-Nederlandse meesters, ontstaan in het vierde kwartaal der XVe eeuw, zoals van de Meester der Virgo inter Virgines (werkzaam tussen 1480 en 1495), en van de tijdgenoten van Geertgen tot Sint Jans, waartoe vooral de voorzijden der deuren van de drieluiken zijn te vergelijken, waarop in grisaille beeldhouwwerk is geschilderd. Verder kunnen deze beelden worden vergeleken met de Apostel- en Heiligenbeelden, aanwezig in de kruising der N.H. Kerk te Ilpendam 3) en met Vlaamse houten beelden uit omstreeks 1500.

Boven kapiteel no. 30 zijn twee onversierde en gepleisterde pilasters gemetseld. In het boveneinde van elk dezer pilasters is een kraagsteen geplaatst, behakt met een in elkaar gedoken gedrocht, waarop een in hout gebeeldhouwde figuur staat, die een patriarch voorstelt. Deze figuren zijn gekleed in een lange ruim geplooide mantel, dragen een muts en houden spreukbanden in hun handen. Een dergelijke figuur, misschien een monnik voorstellende, - door de vele kalklagen is dit beeldhouwwerk slecht te zien -, staat op kraagsteen no. 29 tegen de westgevel. De enigszins gedrongen lichaamsverhoudingen dezer figuren maken duidelijk, dat zij onder de handen van een minder talentvol kunstenaar vandaan komen, dan de beelden tegen de Zuidmuur van dit zijschip.
(De kwaliteit van het beeldhouwwerk aan noord- en zuidzijde van de Noorderzijbeuk bleek bij de restauratie vrijwel gelijk te zijn. - A.v.R.)

Waarschijnlijk stellen de beelden met spreukbanden in hun handen profeten voor. Uit het bovenstaande volgt, dat de schraagbeelden geplaatst op de kraagsteen no. 29 en op het kapiteel no. 30 tegelijk met het bouwen der Hamburger- en Binnenlandvaarderskapel en het aanbrengen van de muurzuil no. 30 in de periode 1494

---

1) Dr. F.A.J. Vermeulen - Geschiedenis der Nederl. Bouwkunde, dl. I, blz. 403
2) Dr. G.J. Hoogewerff - De Noord-Nederl. Schilderkunst, 1941 -'42, dl. IV, blz. 418
3) Voorl. Lijst van Ned. Mon. v. Gesch. en Kunst, dl I, prov. Noord-Holland, 1921, blz. 224.
Dr. Bouvy o.c. blz. 98 dateert deze beelden tussen 1475 en 1500.

Overgenomen uit:

Dr. J. van Breen - De geschiedenis van de bouw der Oude Kerk te Amsterdam - 1949

blz. 89

tot 1500 kunnen zijn gehakt.

In de hoeken der Hamburger- en Binnenlandvaarderskapel zijn geen beeldhouwwerken aanwezig. In ieder dezer kapellen bevinden zich onder het raam twee nissen, waarvan de tussendam in de Binnenlandvaarderskapel nog het overblijfsel van een gebeeldhouwd kapiteel bezit.

blz. 167

De vernieuwing der fundering van de Hamburgerkapel

In 1914 zijn de huisjes langs deze kapel afgebroken, is de muur op een nieuwe paalfundering geplaatst en in 1928 de Westmuur der Hamburgerkapel gerestaureerd. 1)

Op de circulaire voor hulp restauratie na heiwerk "Hamburgerkapel" zijn foto's afgedrukt, waaruit de vervallen toestand blijkt waarin deze kapelmuren en de Westmuur van het Noordportaal verkeren.

1) "De Bouwwereld" 1920, blz. 117. "Een gedeeltelijke restauratie van de Oude Kerk".

Overgenomen uit:

Verschillende bijzonderheden uit de 19e eeuw. Verzameld door mej. B. Bijtelaar - 31-3-1966 - uit de notulen van kerkmeesters (Archief Hervormde Gemeente).

blz. 4/5

6 augustus 1840: "De koster gerapporteerd hebbende dat door het begraven van het lijk van een zekeren Vlaming gebleeken was, dat een muur van het graf waarin de Veldmaarschalk Wirtz ligt, was ingestort, wordt besloten, daarin te voorzien en alzoo dit graf te openen, waartoe bepaald is Maandag eerstkomende 10 Aug. in tegenwoordigheid van Gecommitteerden."

3 september 1840: "Het openen van het graf, waartoe in de vorige vergadering werd besloten, is op de 10e Aug^{s}. 1.1. in tegenwoordigheid van Gecommitteerden geschied. Nadat de planken, de zerk dekkende, waren weggenomen, is men tot de opening overgegaan; in de grafkelder heeft men alleen gevonden vier wapenschilden, vermoedelijk aan de kist gehegt geweest, benevens eenige stukken van hengsels. Alle deze voorwerpen bevonden zich in een hoek van de kelder bijeen, terwijl noch eenige overblijfsels van beenderen noch van eenig hout der kist zijn aangetroffen. Deze wapens is het koper gedreven, bevinden zich nog in eenen goeden staat, de hengsels schijnen van ijzer met zilver overtrokken. Besloten, na dit onderzoek, om de grafkelder te doen schoonmaken, en de zarken zonder de planken op dezelve te plaatsen, nadat alvorens de gedeeltelijk ingestorte muur zal zijn hersteld, welk werk na twee dagen is volbragt; de wapens & hengsels zullen in deze kerk bewaard worden."
(Van die wapens en hengsels is niets meer te vinden.)

4 mei 1843: "Antwoord van de 4de klasse van het Kon. Ned. Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten, dat de monumenten van Sweers en Van der Zaen worden in orde gebracht."

1 augustus 1844: De minister van Binnenlandse Zaken heeft het K.I. gelden aangewezen voor de monumenten van Sweers en Van der Zaen. De leden L. Royer en Buchler zijn door het K.I. benoemd.
Het werk is 22 juli begonnen.

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Restauratiewerkzaamheden aan de noordwestzijde omstreeks 1914 -

No. 100 van het archief der Bouwcommissie (archief Hervormde Gemeente) is een rapport van architect C. B. Posthumus Meyes, opgemaakt in oktober 1914. Hieraan ontlenen wij het volgende:

'Nadat het hoekcontrefort 1) met zware stutten was geschraagd, werden den 6en Juli 1914 de eerste heipalen daarbuiten om henen in den grond geheid. Onmiddellijk als een paal op diepte was, werd op de kop een zwaar stuthout, ingehakt in den kerkmuur, aangebracht, teneinde verdere verzakking van de muren te voorkomen.

'Grootendeels is dit gelukt, doch door het dreunen van het heien zyn de verschillende scheuren van boven eenige centimeters wijder geworden.

'By het heien bleek een lengte der palen van 13 M, zooals oorspronkelijk was gedacht, niet voldoende te zyn en zelfs by 14 M lengte werd nog maar een matig goede stuit verkregen, zoodat het aantal palen oorspronkelyk voor het totaal gewicht berekend op 42, in het geheel is geworden 62 stuks.

'Nadat de palen alle ingeheid waren, is by stukken het geheele onderste gedeelte der gevelmuren weggehakt, hetgeen zeer gemakkelyk was, daar de specie zeer verteerd was en de baksteenen vanzelf los vielen.

'De yzeren binten werden dwars onder de muren door op de koppen der palen gelegd en met bouten daarop bevestigd en beton zwaar aangestampt onder den muur aangebracht.

'Nadat een vak muur aldus geheel van een nieuwe fundeering was voorzien, werd in een ander gedeelte een nieuw vak op dezelfde wyze bewerkt. Aldus hadden de gestorte vakken behoorlyk tyd om te verharden alvorens onmiddellijk daaraan grenzende de stutten werden verwijderd.

'Zooals de teekening aangeeft 2) werd aldus in 10 gedeelten een gansch nieuwe fundeering onder de muren gemaakt.

'Teneinde het gedeelte muur naast het Kerkraam nevens den toren, hetwelk ook gescheurd was, ook zooveel mogelyk te versterken zonder verder de huisjes af te breken, is tegen dit gedeelte muur, op 6 palen en een houten fundeering rustende, een zwaar contrefort van beton aangebracht, hetwelk ter diepte van een steen in den muur werd ingekast.

'De beton werd samengesteld uit 1 deel portlandcement merk Dyckerhoff, 2 deelen rivierzand en 3 deelen grint, voor twee blokken onder het groote raam moest de beton iets schraler genomen worden door onvoldoende hoeveelheid portland, welke door den oorlogstoestand toen (half September) niet te krijgen was.'

Tot zover het rapport van architect Posthumes Meyes.

---

1) De noordwesthoek van de Hamburgerkapel.
2) Deze tekening is er niet bij, maar zit in map 90.

*

Posthumus Meyes maakte voor de restauratie van het noorderportaal en later voor de westelijke muur van de Hamburgerkapel en de steunbeer van de hallenkerk gebruik van oude stenen. Die waren afkomstig van .... de gesloopte westmuur van de Nieuwe kerk. Zo staat het in de notulen van de Bouwcommissie.

En, gezien de manier waarop de betonfundering bij de Hamburgerkapel is gemaakt, was er ook gelegenheid om aan oude stenen te komen door sloopwerk uit de bestaande fundering.

Wat betreft het huisje aan de noordwestzijde van de kerk - dat was op een klacht van de bewoners en de buren door Bouw- en Woningtoezicht onbewoonbaar verklaard, en is vervolgens afgebroken. Hoe de plattegrond van dit huisje oorspronkelijk geweest is, kan men nog op de tekening door Justus Vingboons uit 1681 zien. Op die tekening is de steunbeer van de hallenkerk nog intact gebleven.

Bij de herstelwerkzaamheden aan de toren in de jaren 1735 en vervolgens is het huis vlak naast de toren afgebroken, en herbouwd met 18e eeuwse ramen en deuren. Het nieuwe huis werd iets minder breed dan het oude: bij het oude huis stond de steunbeer van de hallenkerk er nog net in, en bij het nieuwe huis valt de beer er precies buiten. Bijgevolg moet hij toen zijn ingebouwd in het hoekhuis en is er uiteraard niet op verbeterd.

Toen het hoekhuis eenmaal afgebroken was, is de architect zo goed mogelijk de zwaarbeschadigde muur gaan herstellen met de oude stenen waarover hij de beschikking gekregen had. Uit de notulen van de Bouwcommissie blijkt dat er geruimen tijd een stapel stenen achter de schutting gestaan heeft, en dat deze stapel eens verplaatst moest worden. Nu staan we voor het eigenaardige geval, dat de noordmuur van de Hamburgerkapel geheel uit natuursteen is opgetrokken, evenals de onderste helft (tot aan de waterlijst) van de westmuur, en dat de bovenste helft van de westmuur van rode steen met speklagen is, juist als zoveel muurwerk van de Nieuwe kerk, die de oude stenen voor het herstel geleverd heeft ....

Is die bovenste helft van de westmuur der Hamburgerkapel, met de bijbehorende steunbeer van de hallen-

Overgenomen uit:

Mej. B. Bijtelaar - Restauratiewerkzaamheden aan de noordwestzijde omstreeks 1914 -

kerk soms in 1912 nieuw opgetrokken met afgedankte stenen van de Nieuwe kerk?

Volledigheidshalve zij nog medegedeeld, dat de Grote Commissie probeerde de grond achter de paaltjes aan de Stad te verkopen; er is veel gepraat, maar tot een resultaat kwam men niet. Deze grond aan de noordzijde van de kerk lag immers niet aan een drukke verkeersweg, en in de jaren van de eerste wereldoorlog had de Stad er beslist geen interesse voor.

Die noordwesthoek van de kerk was niet in trek bij schilders en tekenaars; we kennen slechts één afbeelding, die ons de kerk laat zien aan de noordzijde, met de aanbouwen tegen de westmuur naast de toren. Het is een laat 17e eeuwse gravure, naar de eis des tijds veranderd toen in 1726 het nieuwe orgel geplaatst was. De gravure was bestemd om ten geschenke te worden gegeven aan iedere kerkmeester bij zijn aanstelling. Bovenaan stonden vier lege wapenschilden; die werden te zijner tijd voorzien met de wapens van de vier dan in functie zijnde kerkmeesters; verder zag men de kerk van het noorden en van het zuiden, en twee interieurs, een naar het oosten en een naar het westen. Het hoekhuis tegen de Hamburgerkapel is aan de noordzijde voorzien van een hekje. Op die plek bevond zich later het uitgebouwde keukentje, waarvan sprake is in de notulen van de Bouwcommissie, en waarvan de plattegrond voorkomt op een blauwdruk in map 90, met de paalfundering van 1912. (Zie foto no. 1)

Vóór de sloop schijnt geen foto van het huisje genomen te zijn.

In het archief der Hervormde Gemeente bevinden zich nog enige overgeschoten exemplaren van de hierboven genoemde gravure. Die is echter niet in alle opzichten betrouwbaar. Er staat b.v. aan de noordzijde van de toren een traptorentje, dat er nooit geweest is, en de noorderzijbeuk heeft al een travee voordat de kapellenreeks begint. De graveur-tekenaar heeft het zich gemakkelijk gemaakt: voor onderdelen van zijn tekening, waaruit hij later niet meer wijs kon worden, zette hij hoge bomen. Vandaar dat we het noorderportaal en het Heilig Graf niet te zien krijgen.

Overgenomen uit:

"De Bouwwereld", jrg. 19, 1920, p. 117; hoofdstuk GEMENGDE BERICHTEN - aanwezig in de Bibliotheek van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Voorburg.

AMSTERDAM. Eene gedeeltelijke restauratie van de Oude Kerk (zie de afb. op blz. 119) (van de drie afbeeldingen zijn bij deze beschrijving er twee gereproduceerd, namelijk de foto's 21 en 22. De derde toont in hoofdzaak de buitenmuur van de Binnenlandvaarderskapel en het Noorderportaal. - A.v.R.) is blijkens eene circulaire onverwijld noodig. De Noord-Westhoek vertoonde eenige jaren geleden verzakking die vernieuwing van de paalfundeering noodzakelijk maakte. Ten behoeve daarvan moesten eenige aangebouwde huisjes gesloopt worden. De kale, zwaar beschadigde kerkmuren die aldus bloot kwamen, bleven sedert in het gezicht.

De kerkelijke kas is niet bij machte om voor verbetering van dien toestand gelden beschikbaar te stellen. Eene commissie heeft zich gevormd die bijdragen verzamelt voor eene gedeeltelijke restauratie volgens ontwerp van den heer C.B. Posthumus Meyjes, architect der kerkgebouwen.

Het herstel omvat den Noord-Oostelijken hoek van het bouwwerk, met drie kapellen der noordzijde en de herbouw van het achtkante traptorentje in den hoek van het noordelijk kerkportaal, de z.g.n. Nonnenpoort. De kosten zijn geraamd op ƒ 100.000,-.

Overgenomen uit:

Notulen van de Bouwcommissie. (Archief Hervormde Gemeente) Bouwcomm. no. 178
verzameld door mej. B. Bijtelaar, 14-6-1966.
(1919-1930)

5 september 1919

Aan het Heilig Graf is een draadraam vernieuwd.
'De wapentrophée van Wirts is gevonden, en door den beeldhouwer Schröder *) hersteld voor ƒ 89,22½.
Zij is opgehangen boven het graf van den Veldmaarschalk.'
*) J. H. Schröder: hij werkte ook aan het noorderportaal.

5 maart 1920

In verband met de restauratie van de aangrenzende westgevel van de Hamburgerkapel oppert de architect het plan 'om het gebouw (n. l. perceel Oudekerksplein 13) dat nu geen zijmuur heeft, eenigszins kleiner te maken, zoodat het contra-fort van den westgevel, dat is dus het volgende op het hoek-contra-fort, vrijkomt, zoodat tevens eene goede architectonische afsluiting voor deze ombouwing wordt verkregen.'
'In de kap van het huis zal de nu bestaande kapel worden vervangen door twee kapellen, in harmonie met de ombouwing aan de andere zijde van den toren.'

2 september 1921

Het blijkt dat voor de noordwestzijde der kerk reeds een schutting staat, uit de tijd dat de vroegere timmerloods en het huisje naast no. 13 zijn afgebroken. Die schutting is blijven staan, totdat ze in de winter van 1944/1945 verdween in de wonderkacheltjes van de buurtbewoners.

3 september 1926

Van het raam rechts van het orgel wordt niet alleen het ijzerwerk, maar ook het zandsteenwerk vernieuwd.

6 april 1928

'De steigerwerken voor de buitengevel, welke gerestaureerd zal worden, zijn thans geplaatst.'

7 september 1928

'Tot 18 augustus is aan de restauratie der buitengevels uitgegeven ƒ 3312,-. Er is nog ƒ 2500,- beschikbaar, welk geld dit jaar verwerkt zal worden. Echter heeft Bouw- en Woningtoezicht last gegeven de zandstenen afdekking van den noordelijken topgevel te restaureren, hetgeen zeer noodig is, en hetwelk dus ook nog moet geschieden, waarop echter niet van dit jaar gerekend was.'

1 februari 1929

'De deksteenen en rollaag op de noordelijke topgevel waren allen verteerd en zijn ze dus allen verwijderd.'
(Het restauratiewerk werd toen stopgezet; er was nog ƒ 700,- over! Uit de rekeningen en uit eigen aanschouwing krijgen we de indruk, dat er oneconomisch gewerkt is. Dat zou later nog erger worden.)

7 december 1934

De zerk van Willem van der Zaen is hersteld op kosten van de Kweekschool voor de Zeevaart.

8 oktober 1937

De buitensteiger tegen de Hamburgerkapel is gesloopt; had er jaren gestaan zonder dat er gewerkt werd. Verder zijn er 23 schoorstenen gesloopt.

7 december 1945

Er zijn 3000 handvormstenen gekocht à ƒ 133,- per 1000, franco voor de kerk. Met het herstel van de

Overgenomen uit:

Notulen van de Bouwcommissie. (Archief Hervormde Gemeente) Bouwcomm. no. 178
verzameld door mej. B. Bijtelaar, 14-6-1966.
(1919-1930)

noordmuur van de Hamburgerkapel werd voortgegaan.

4 januari 1946

Het benedendeel van de noordmuur der Hamburgerkapel is hersteld, een deurkozijn is uitgenomen en dichtgemetseld. Hier zat vroeger een deur, die toegang gaf tot een tegen de kerk aangebouwd huisje.

7 mei 1946

De binnenkanten der muren van de Hamburgerkapel werden hersteld en worden door de stucadoor verder afgewerkt.

Overgenomen uit:

H. Janse en P. Postma - Dagboek betreffende vondsten bij Restauratie Oude Kerk Amsterdam - 4 juli 1955 / juni 1963

26 januari 1952

Vak 29-64: plankje Pieter Star en Jan Bontjes, beide timmerlieden 1843.

28 januari 1952

Vak 30-65: plankje Pieter Star en Maria Huyser $18\ \frac{22}{11}\ 43$

29 januari 1952

Vak 30: plankje Pieter Star en Maria Huyser. Deze kerk werd geschilderd en schoongemaakt anno 1843.

16 november 1955

Stukken natuursteen van steunberen Hallenkerk.
Bij wegnemen van gedeelten van het natuursteen gevelwerk onder het raam van de Hamburgerkapel zijn daar aangetroffen - verwerkt in het gevelwerk - stukjes natuursteen geprofileerd als de stukjes natuursteen van de steunberen 71 en 31 van de hallenkerk (ook omgekeerde goot als plintwerk).

12 februari 1957

Onder het verguldsel van de beide gewelfschotels van de St. Joriskapel bevindt zich een rode laag, in tegenstelling tot die van de Hamburgerkapel, waar zich een gele laag onder het verguldsel bevond.

Overgenomen uit:

H. Janse en P. Postma - Maandelijkse rapporten aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg -

Januari 1956

Na schoonmaken bleken de twee eikenhouten beeldjes boven kolom 30 profeten te zijn met nog niet ontcijferde opschriften op de banderollen. De polychromering is nog vrij goed behouden. Ditzelfde geldt voor de ongeschonden delen van het beschilderde gewelf van de Hamburgerkapel.

Maart 1956

Op het schoongemaakte gewelf van de Hamburgerkapel is bij nauwkeurige beschouwing aan de oostzijde een beschildering te onderscheiden voorstellende: het wapen van Hamburg, gehouden door 2 leeuwen, geflankeerd door Petrus en Paulus en daarboven op een halve maan een staande Madonna met Kind. Op de westzijde een zittende Madonna met Kind op een halve maan en een heilige. De rest is hier nog meer dan aan de andere zijde verdwenen door latere reparaties.
De originele balkeinden zijn alle voorzien van een ornamentbeschildering.

September 1958

Westgevel Noorderzijbeuk.
Van de westgevel grenzend aan de gevel van de Hamburgerkapel is tot aan de eerste halve steens voorsprong oud werk. Bij het verwijderen van het pleisterwerk aan de binnenzijde is een getande bouwnaad zichtbaar geworden, oudste baksteenwerk is van steenformaat $\pm$ 22,5 x 10,8 x 5 cm, rest baksteenwerk omstreeks het jaar 1738, verbouwing toren, steenformaat $\pm$ 22,5 x 10,8 x 4 cm.

Overgenomen uit:

Openbaar Kunstbezit No. 5a
Dr. J. Bruyn - Geertgen tot St. Jans, De verheerlijking van Maria met het Kind, Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam.

Geertgens heel persoonlijke visie heeft hier een nieuwe vorm gevonden voor een oud gegeven. De kern hiervan is het begin van het 12de hoofdstuk van de Openbaring van Johannes: "En daar werd een groot teken gezien aan de hemel, een vrouw bekleed met de zon, en de maan was onder haar voeten, en op haar hoofd een kroon van twaalf sterren". Van ouds had men in dit visioen van Johannes een verschijning gezien van Maria als Koningin des Hemels en de middeleeuwse kunstenaars hadden haar zo uitgebeeld: in de stralenkrans van de zon, staande op de maansikkel en met twaalf sterren op haar kroon.

Zo zien wij haar ook hier, al weten we niet zeker of ze staat of knielt - eigenlijk doet ze geen van tweeen. Juist het onbestemde in haar houding moet de kunstenaar bedoeld hebben om het visionaire, aan aardse wetten ontheven karakter van deze verschijning uit te drukken.

De Hamburger Broederschap en -Kapel, het Binnenlandvaardersgilde en -Kapel, het Weitkopersgilde en -Kapel worden niet genoemd in de volgende werken :

I. I. Pontanus - Historische Beschrijvinghe der seer wijt beroemde Coop-stadt Amsterdam - 1614,
Seste Capittel - De Timmeragien der Kercken ende Cloosters van de Oude Sijde, blz. 18/19.

F. von Zesen - Beschreibung der Stadt Amsterdam - 1662
Die Alte Pfar-Kirche, blz. 338/345

M. Fokkens - Beschrijvinge der wydt-vermaarde Koop-stadt Amstelredam - 1662
Oude Kerk, blz. 186/200

O. Dapper - Historische Beschrijving der Stadt Amsterdam - 1663
Oude Kerk, blz. 377/381

Bij

A. Montanus, T. van Domselaer, I. Commelijn, D. O. Dapper - Beschryvinge van Amsterdam - 1665
IV boek, Negende hoofdstuk: Van de Geestelijke Gebouwen, blz. 47/60, door I. Commelijn,

vindt men nagenoeg dezelfde tekst - maar uitsluitend betreffende het begraven der Hamburgers - als bij C. Commelin - 1693. Eveneens betreffende het kleine Orgel.

Bij

G. van Arkel en A. W. Weisman - Noord-Hollandsche oudheden, vijfde stuk, Amstelland,
6. Gemeente Amsterdam, blz. 27 t/m 68, St Nicolaas- of Oude Kerk, - 1902

vindt men een uitvoerige beschrijving van de gehele kerk en de monumenten, maar geen verdere bijzonderheden.

De Voorlopige Lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst, Deel V, II,
De Gemeente Amsterdam - 1928 - e. Kerkelijke gebouwen, blz. 37 t/m 45

bevat geen nadere gegevens.

TIJDSCHEMA HAMBURGER BROEDERSCHAP, HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL VAN DE NOORDERZIJBEUK

vóór	1421	Stichting altaar S. Paulus tegen kolom 2 (Wagenaar, zie blz. 18)
31 juli	1494	Broederschap opnieuw opgericht. Bouwplannen, waarvoor financiële medewerking wordt verkregen van de Raad der Stad Hamburg (Wagenaar, zie blz. 18)
±	1495	Fundering gelegd.
	1509	Kapel verbonden met hallenkerk. St. Paulus altaar verplaatst naar de kapel, wordt voortaan St. Petrus- en Paulusaltaar (Rekenboek, zie blz. 11)
	1512	Vijf zerken gelegd. Zuilen voor het altaar. Ster voor het gewelf (Rekenboek, zie blz. 12)
	1515	Beeld van St. Anna, en een luchter aangeschaft (Rekenboek, zie blz. 12 en 13)
	1516	Het altaar voorzien van gordijnen met een ijzeren roede
	1520	"Tabernakel tot Sinte Anna kasse", door Ot de beeltsnider, de kas wordt gepolychromeerd en verguld (Rekenboek, zie blz. 13)
	1566	Beeldenstorm, miskelk met plateel gestolen, middenstuk van het altaardrieluik vernield (Rekenboek, zie blz. 13)
	1568	Lijst van de gespaard gebleven deuren van het altaar (voorstelling van de geseling), paneel met lijst voor het middenstuk, gordijnen vermaakt, beelden gerepareerd. (Rekenboek, zie blz. 13)
	1569	Beelden en kas van St. Anna gerepareerd (Rekenboek, zie blz. 13)
8 maart	1572	Contract met Pieter Jansz. van Haarlem voor het schilderen van middenpaneel en schoonmaken van de deuren. (Rekenboek, zie blz. 14)
15 april	1572	Nieuwe miskelk gemaakt, paasbord (tabula pacis) vermaakt. (Rekenboek, zie blz. 13)
7 maart	1573	Zuilen voor altaar gerepareerd. (Rekenboek, zie blz. 14)
december	1573	De overman Herman Elebeck vertrekt naar Hamburg, draagt de administratie over aan de Amsterdamse burgers Andres Silm en Hans Moijlke. (Rekenboek, zie blz. 14)
november	1574	Middenpaneel (voorstelling: Petrus en Paulus) en deuren van altaar gereed, altaar gestoffeerd, verguld, en witwerk verricht. (Rekenboek, zie blz. 14)
26 mei	1578	Alteratie.
	1590	Vermelding timmerloods noordzijde (mej. B. Bijtelaar - De Binnenlandvaarderskapel van de Oude Kerk, 47ste jaarboek Amstelodamum, 1955 - blz. 25)
	1594	Er worden weer overlieden gekozen. (Rekenboek, zie blz. 14)
	1614	Alle zerken in de kerk verkleind.
	1626	Het geschilderd glas voorstellend "pauli bekeringe" uitgenomen en vervangen door nieuw ongeschilderd glas, met twee gebrandschilderde wapens van Hamburg erin opgenomen, met onderschrift. (Rekenboek, zie blz. 14)

1670	Epitaaf Willem van der Zaan aangebracht.
1679	Grafkelder voor Paulus Wirtz gemaakt (blz. 15)
1682	Plattegrond Oude Kerk door Justus Vingboons.
1708	Natuurstenen montants en tracering vervangen door bakstenen vorktraceringen.
1720	Rekening metselaar voor westgevel Noorder- en Zuiderzijbeuk. (blz. 15)
1755 - 1756	Gewelven in de kerk gerepareerd en blauwgroen geschilderd.
1765	Broederschap vrijwel uitgestorven. (Wagenaar, zie blz. 18) In de kapel is de ingang van een stookhok.
19de eeuw	Timmerloods vervangen door huisjes.
1828	Epitaaf Van Winter - Van Merken geplaatst. (zie blz. 15)
1843 - 1844	Gewelven in de kerk grijsgroen geschilderd.
31 dec. 1865	Verbod om in Amsterdamse kerken te begraven.
1912 - 1914	Huisjes afgebroken. Herstelwerkzaamheden fundering o.l.v. architect Posthumus Meyjes. (zie blz. 26 en 28)
1913	Stookhok gesloopt.
± 1920	Plan Posthumus Meyjes voor restauratie topgevel Noorderzijbeuk, Hamburger-, Binnenlandvaarders-, Weitkoperskapel en Noorderportaal.
1926	Raam in westgevel hersteld. (blz. 31)
5 sept. 1955	Restauratie Hamburgerkapel begonnen.
29 dec. 1956	Restauratie noordgevel (raam) gereed.
5 mei 1959	Restauratie Hamburgerkapel geheel gereed (kruisbloem geplaatst).

RESTAURATIE VAN DE OUDE KERK TE AMSTERDAM

HAMBURGERKAPEL EN NOORDERZIJBEUK

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

3. BESCHRIJVING VAN DE OUDE PRENTEN

A 3 BESCHRIJVING VAN DE OUDE PRENTEN

Van de noordzijde der kerk zijn weinig oude afbeeldingen bekend. Het geringe enthousiasme van de tekenaars voor deze plastisch toch zeer interessante kant vindt misschien zijn oorzaak in de geringe afstand welke men tot het object kan nemen en bovendien hierin, dat deze zijde van de kerk altijd in schaduw is gehuld. De tekeningen van Schouten - die zich dan ook ter vergroting van het overzicht in de Enge Kerksteeg opstelt - behandelen de hoek tussen dwarsschip en zijbeukkapellen, welke wordt ingenomen door Noorderportaal en Heilig Graf. Deze tekeningen zullen bij de beschrijving der genoemde onderdelen worden opgenomen.

Voor afbeeldingen van de noordzijde welke ook de Hamburgerkapel tonen is men aangewezen op de volgende prenten:

1. De vogelvluchtperspectieven van Corn. Anthonisz. (tekening 1532 of 1536, en schilderij (1544), Pieter Bast (1597) en Balth. Florisz. (1625 en 1647). Deze geven alle te weinig details om voor reproductie in aanmerking te komen, maar worden volledigheidshalve wel besproken.

2. De achttiende-eeuwse gravure ten behoeve van kerkmeesters (foto no.20)

3. Gekleurde tekening door Cornelis Pronk naar een schilderij (165 (4?)) van Emanuel de Witte, (foto no. 2).

4. Met de hand gekleurde gravure door Jan Claesz. Visscher, (na 1611, foto no. 28)

1. Op de getekende en geschilderde vogelvluchtplattegronden van Corn. Anthoniszoon en Pieter Bast komt de Hamburgerkapel wel voor, maar de kaarten geven geen gedetailleerde inlichtingen.

Balthazar Florisz. geeft meer details, men zie de beschrijving van de Collegekamer van het O. L. Vrouwe Gilde - (foto no. 2). Helaas zijn deze details weinig betrouwbaar. Zo heeft het grote raam van de kapel in elke raamhelft een montant te weinig, terwijl de tracering gelijk is aan die van bijna alle andere ramen en dus op fantasie berust. Ook het aantal brugstaven klopt niet met het gevondene, namelijk 8 inplaats van 11.

De steunberen - zonder pinakel - zijn driemaal versneden en dus onderaan veel zwaarder dan op goothoogte, wat niet in overeenstemming is met de werkelijkheid, evenmin als de schuine afdekking der steunberen.

Van de topgevel heeft de oostelijke zijde 8 hogels.

Interessant voor de ruimtewerking van het Oudekerksplein is wel het beloop van de kerkhofmuur, waarlangs aan de kerkzijde bomen zijn geplant.

Van aanbouwen tegen de noordgevel geen spoor, hoewel de timmerloods er sinds het eind van de 16e eeuw toch geweest moet zijn (vergelijk blz. 37). Wel bevindt zich tegen de westgevel der Noorderzijbeuk in de hoek met de toren een huis met een trapgevel, voorzien van een kleine aanbouw, een en ander een voorloper van het nu bestaande in oorsprong 18e eeuwse huisje 13.

2. Op de prent welke in de 18e eeuw ten behoeve van kerkmeesters werd vervaardigd, ziet men de toren nog zonder ommanteling en de topgevel der Noorderzijbeuk zonder rechte sluiting. De prent dateert dus van vóór 1747.

In de afdeklijst van de topgevels van Hamburgerkapel en Noorderzijbeuk zijn 10 hogels verwerkt.

Uit het noordelijk dakvlak van de Noorderzijbeuk steekt een schoorsteen nabij steunbeer 71. Deze schoorsteen vindt men ook terug op foto no.21 welke omstreeks 1920 werd genomen. Maar hier rijst ze op uit het binnenplaatsje van huisje 13.

De westgevel der Noorderzijbeuk is perspectivisch vertekend, en dit is vermoedelijk de oorzaak van het schuin afdekkende vlakje op steunbeer 71, dat herinnert aan de oorspronkelijke steunbeerkop.

Huisje 13 heeft op deze prent een gedaante, overeenkomend met die welke men kan reconstrueren uit foto no. 21. Men vergelijke ook de opmetingstekening van architect Posthumus Meyjes uit ± 1912.

De noordgevels der kapellen worden gemaskeerd door indrukwekkende rijen bomen, welke de graveur over zijn onbekendheid met de bouwkundige situatie ter plaatse moesten heenhelpen.

3. De zeer nauwkeurige gekleurde tekening door Cornelis Pronk gemaakt naar een schilderij van Emanuel de Witte, welke in de biografie door Ilse Manke wordt gereproduceerd als no: 39 Amsterdamer Oude Kerk, 165(4?) Privatsammlung Paris. Kat. 44, geeft een interieur van de westelijke helft der kerk, vanuit de Elisabeth Gaevenkapel gezien naar het noorden. Van de Hamburgerkapel is maar een deel te zien; zo vallen de blindtraceringen in de zijmuren weg achter het rugpositief van het grote orgel en achter kolom 2. Interessant is de tracering, waarvan het kielboogmotief elk derde montant verbindt, wat dus moeilijkheden geeft in de aansluiting van de kielboogtop met de randmontants der boogstukken van het raam en zeker behoort tot de vrijheden welke De Witte zich geregeld permitteerde.

Belangrijk is hier dat de ruitjes overhoeks zijn geplaatst. De middenmontant is veel te licht getekend: verder ontbreekt ieder spoor van een basement en het daaronder gelegen kapiteel. De spaarnissen zijn afgesloten met korfbogen, en niet met segmentbogen welke echter bij de restauratie zijn teruggevonden.

Voorts blijkt hier nog de functie van het hoge zwart geteerde plint, dat een markante afscheiding vormt tussen de vertikale en horizontale vlakken.

4. Alles bijeen genomen geven de behandelde prenten weinig houvast voor een restauratieplan. Anders is het gesteld met de prent van Claes Jansz. Visscher, waarvan zich een met de hand gekleurd exemplaar op het restauratiebureau bevindt. Deze prent dateert van na 1611 en maakt een zeer betrouwbare indruk, omdat vele aangegeven details met de werkelijkheid overeenstemmen.

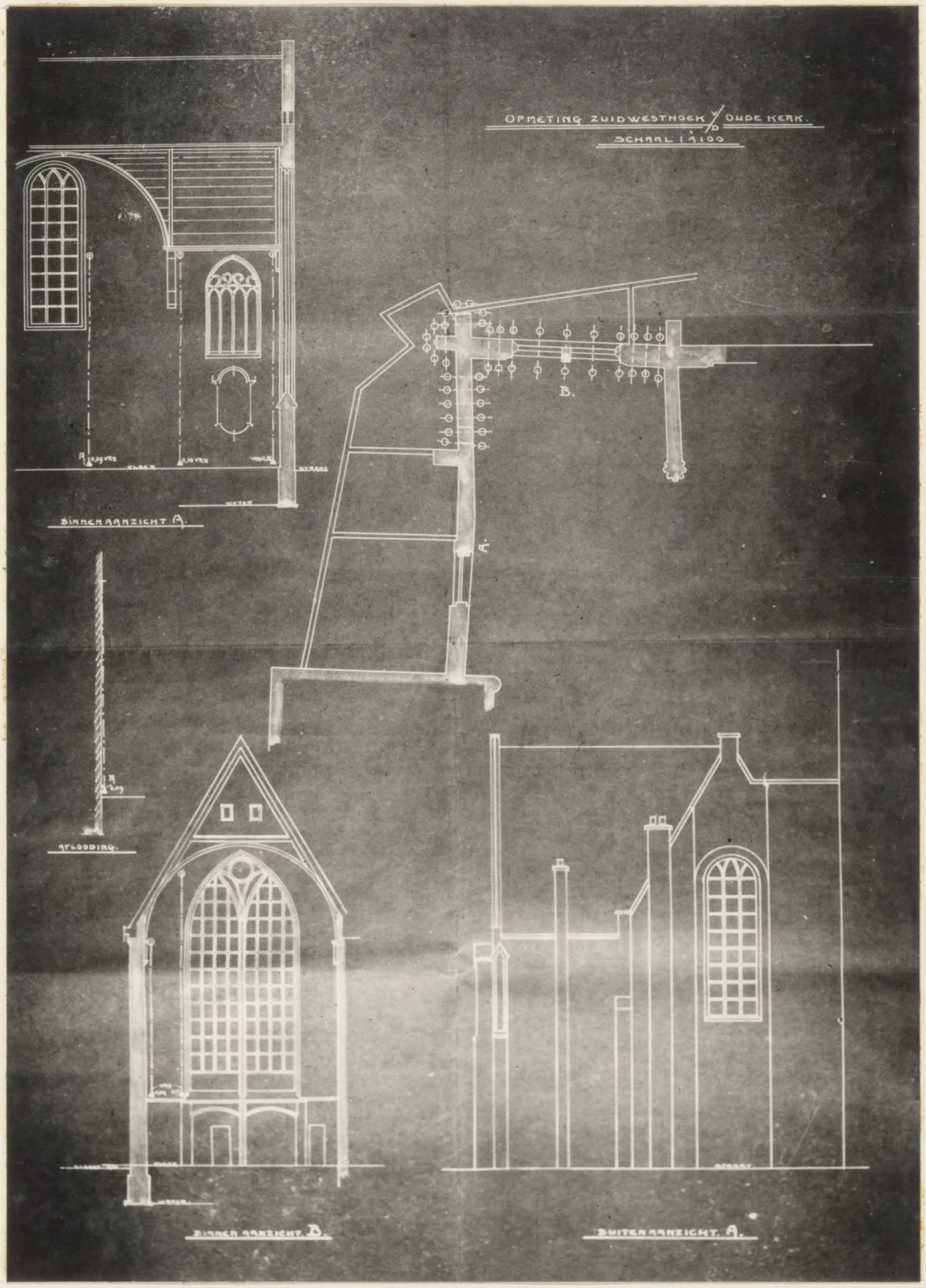
Het raam uiterst links is dat van de Elisabeth Gaevenkapel, pendant van de Hamburgerkapel. In gothische kerken is symmetrie in de traceringen van tegenover elkaar gelegen ramen een gebruikelijke zaak. Deze tracering is daarom door de architecten als uitgangspunt gekozen voor een nieuw ontwerp van het raam der Hamburgerkapel.
Ter beoordeling van het resultaat vergelijke men de foto's 28 en 29.

RESTAURATIE VAN DE OUDE KERK TE AMSTERDAM

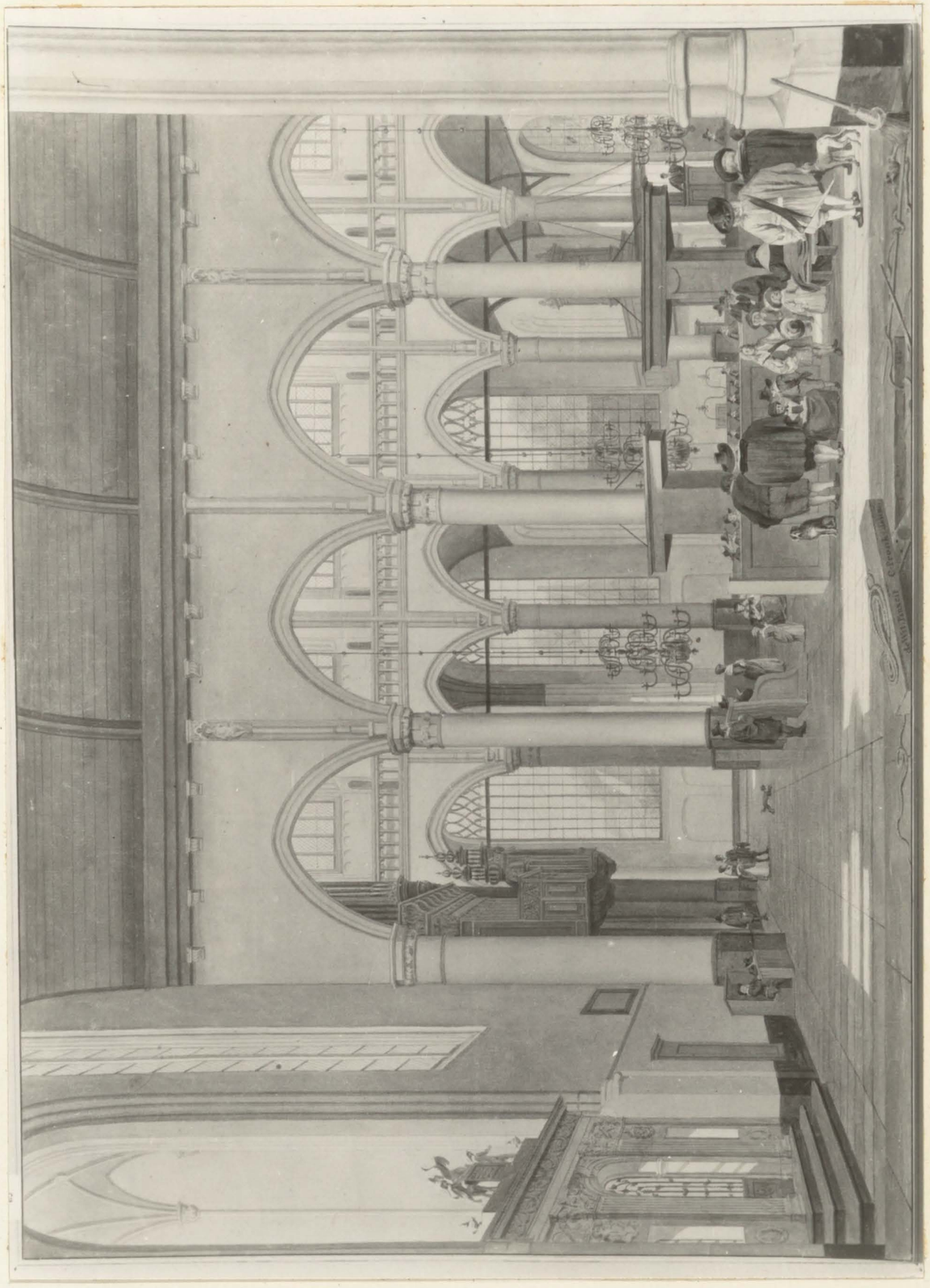
HAMBURGERKAPEL EN NOORDERZIJBEUK

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

4. AFBEELDINGEN



RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
OPMETING NOORDWESTHOEK VAN DE OUDE KERK,C.B.POSTHUMUS MEYJES,1914
FOTO: GEMEENTELIJKE ARCHIEFDIENST NAAR TEK. ARCHIEF HERV.GEMEENTE



RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
C.PRONK: GEKLEURDE TEKENING NAAR SCHILDERIJ VAN E.DE WITTE ± 1654
FOTO: RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG



RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
NOORDERZIJBEUK GEZIEN NAAR HET WESTEN, REPR. NAAR FOTO, VOOR 1946



RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
HAMBURGERKAPEL INTERIEUR GEZIEN NAAR HET NOORD-OOSTEN
FOTO: R.C.NIEUWENHUIS AUG'67



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
HAMBURGERKAPEL BLINDTRACERING WESTELIJKE WAND
FOTO: R.C.NIEUWENHUIS AUG'67



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
HAMBURGERKAPEL BLINDTRACERING OOSTELIJKE WAND
FOTO: R.C.NIEUWENHUIS AUG'67



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
HAMBURGERKAPEL, HET VERNIEUWEN VAN DE TREKBALKSTOEL BOVEN PUNT 29
FOTO: P.POSTMA AUG.'62



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
HAMBURGERKAPEL CONSOLE ONDER SCHRAAGBEELD PUNT 29
FOTO: H.JANSE JANUARI'57



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
HAMBURGERKAPEL SCHRAAGBEELD PUNT 29, VOOR BESCHILDERING
FOTO: H.JANSE JANUARI '57



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
HAMBURGERKAPEL CONSOLE ONDER SCHRAAGBEELD PUNT 30 WEST
FOTO: H.JANSE MAART'56



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
HAMBURGERKAPEL SCHRAAGBEELD PUNT 30 WEST
FOTO: H.JANSE RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG MAART'56

verwant aan de ?
Triforium koppen ? →



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
NOORDERZIJBEUK MUURSTIJL BOVEN KOLOM 2
FOTO: RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG OMSTREEKS 1955



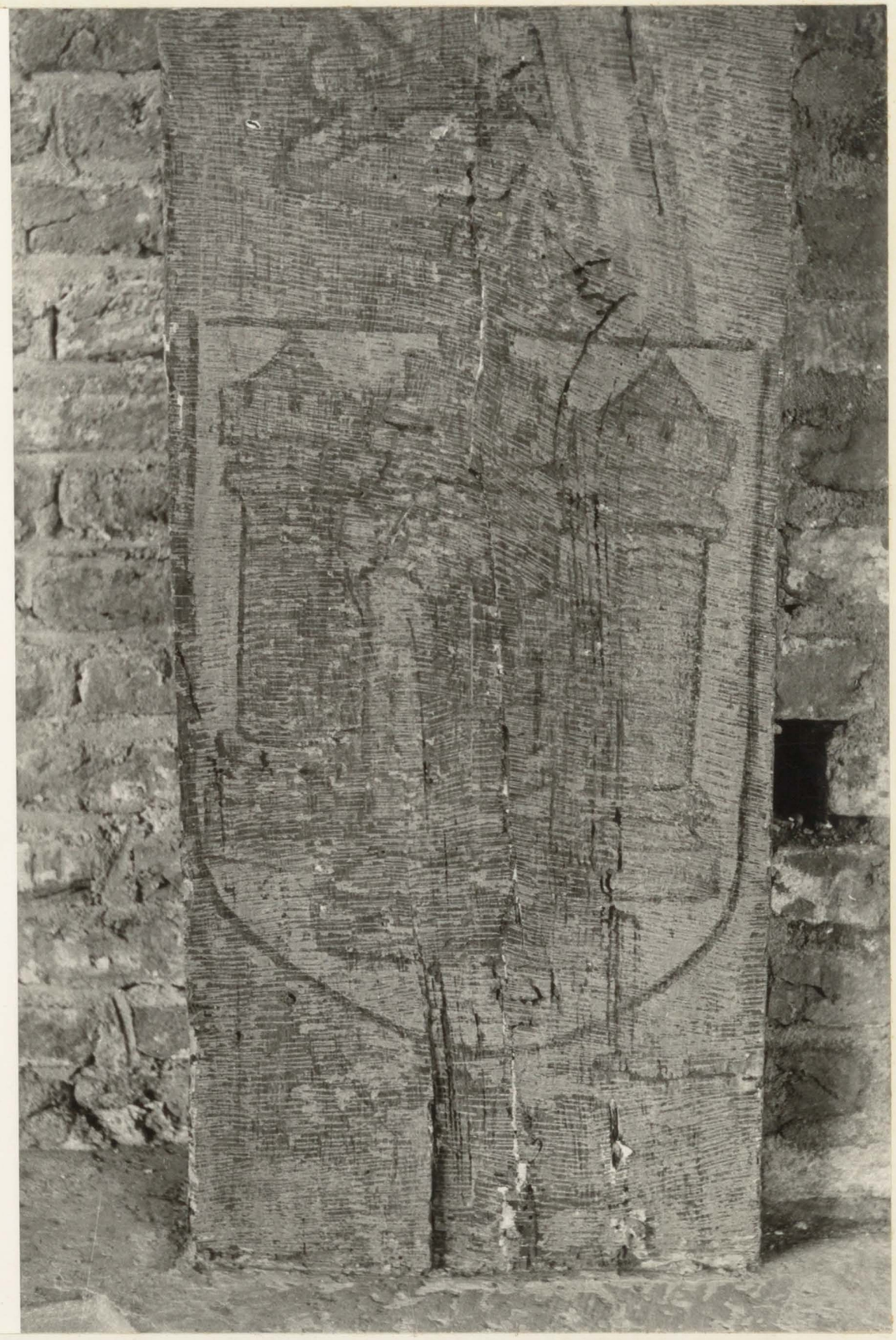
R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
NOORDERZIJBEUK, SCHALKBEELD BOVEN KOLOM 2.FOTO VAN ROOIJEN,JAN'66



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
NOORDERZIJBEUK EINDGEWELFSCHOTEL NA REST. DOOR F.SMOORENBURG
REPRODUCTIE NAAR FOTO P.POSTMA SEPTEMBER '59



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
HAMBURGERKAPEL, COPIE GEWELFSCHOTEL, FOTO: R.C.NIEUWENHUIS,OCT'67



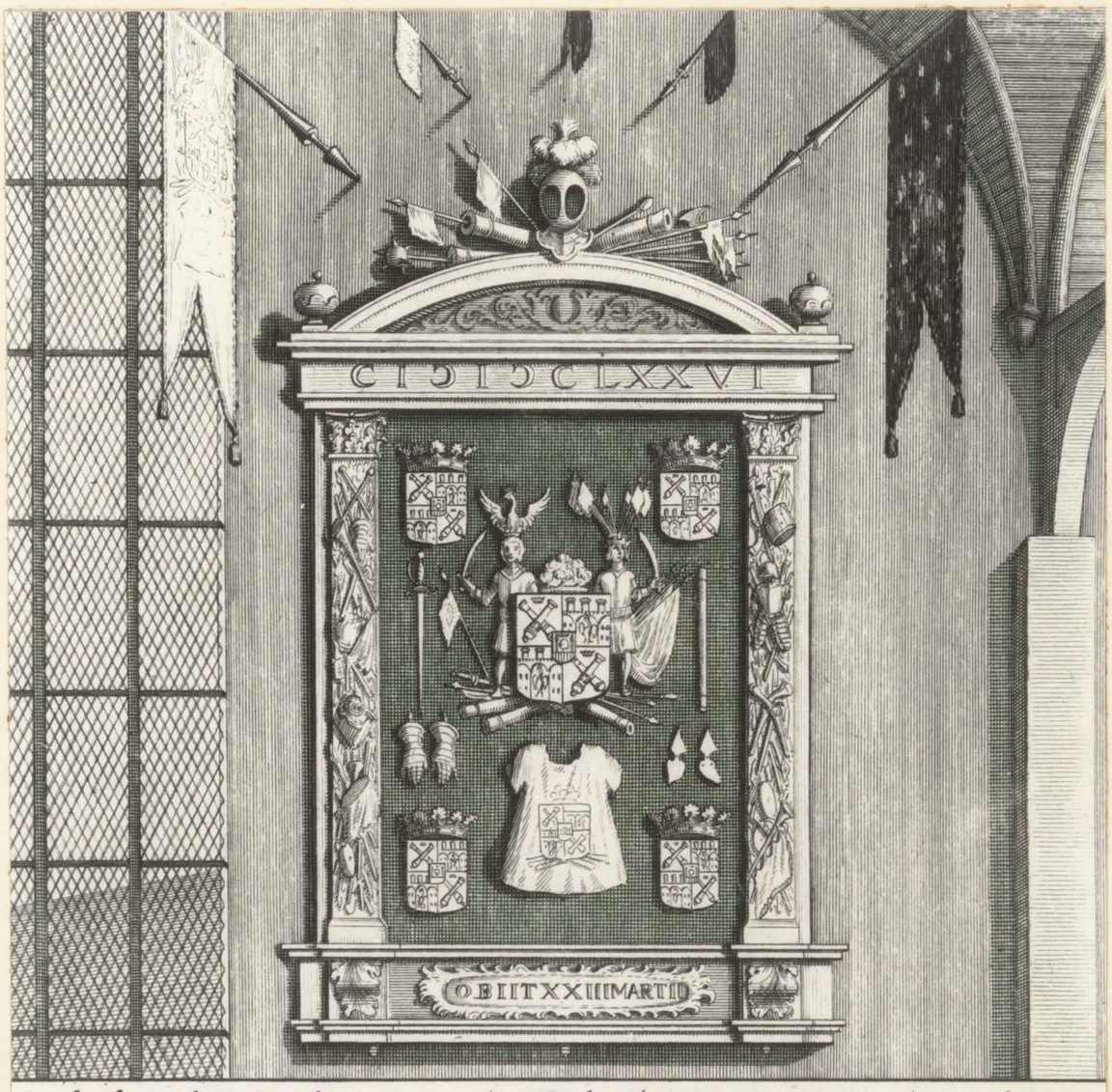
R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
HAMBURGERKAPEL, GESCHILDERD WAPEN VAN HAMBURG OP MUURSTIJL 30
FOTO: RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG, MEI'56



RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
HAMBURGERKAPEL GRAFMONUMENT WILLEM VAN DER ZAAN
FOTO: RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
NOORDERZIJBEUK, RESTANT GRAFTEKEN PAULUS WIRTZ IN 1958
FOTO: DIENST PUBLIEKE WERKEN,AFDELING STADSONTWIKKELING, NO 48375



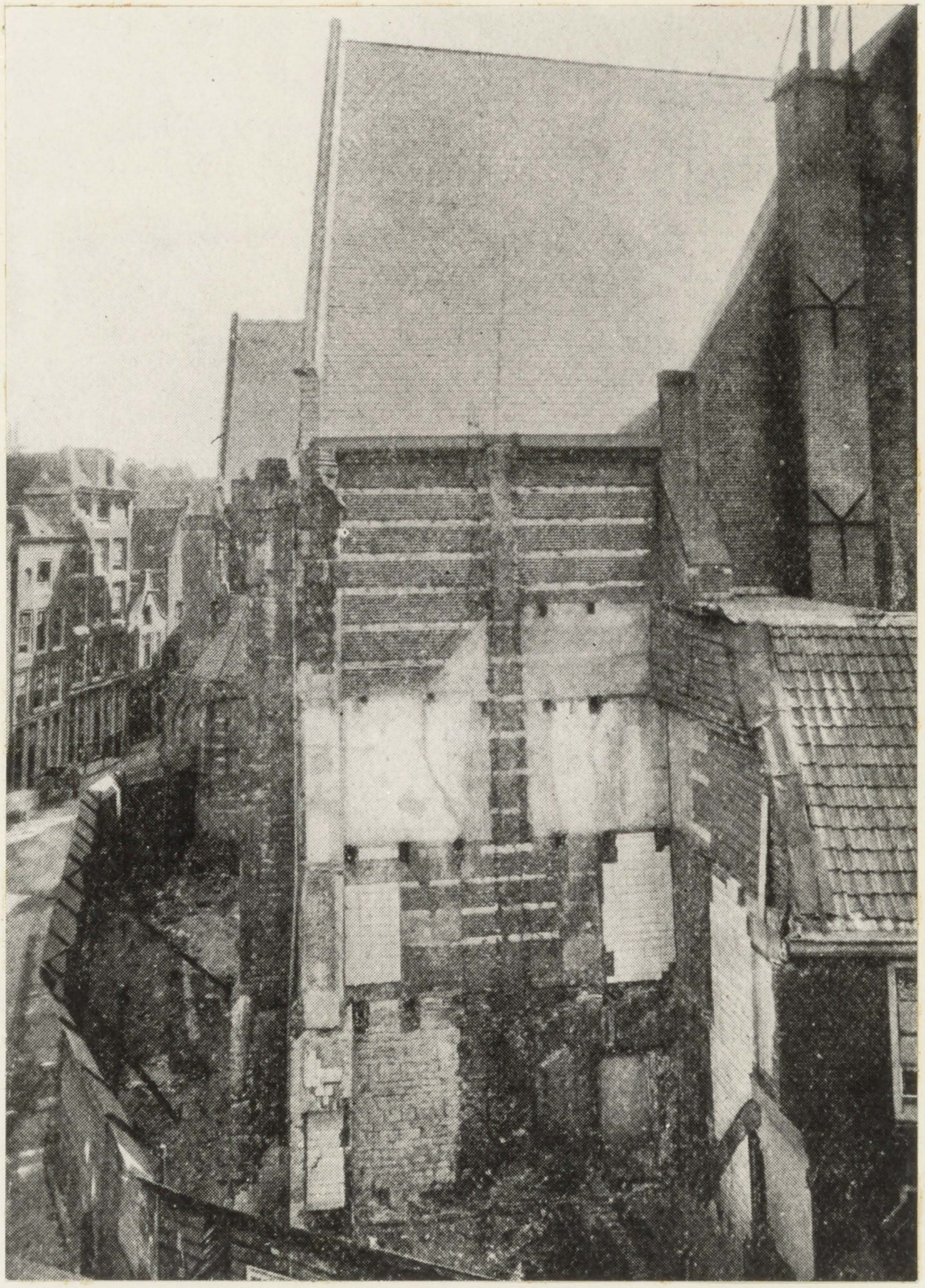
nk teeken boven de Graf-steede ter eeren vanden Hr Paulus Wirtz Velt Maerschalk vande Vereenigde Neder

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
NOORDERZIJBEUK, GRAFTEKEN PAULUS WIRTZ, GRAVURE UIT WAGENAAR 1765
FOTO: ~~RIJK~~SDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG

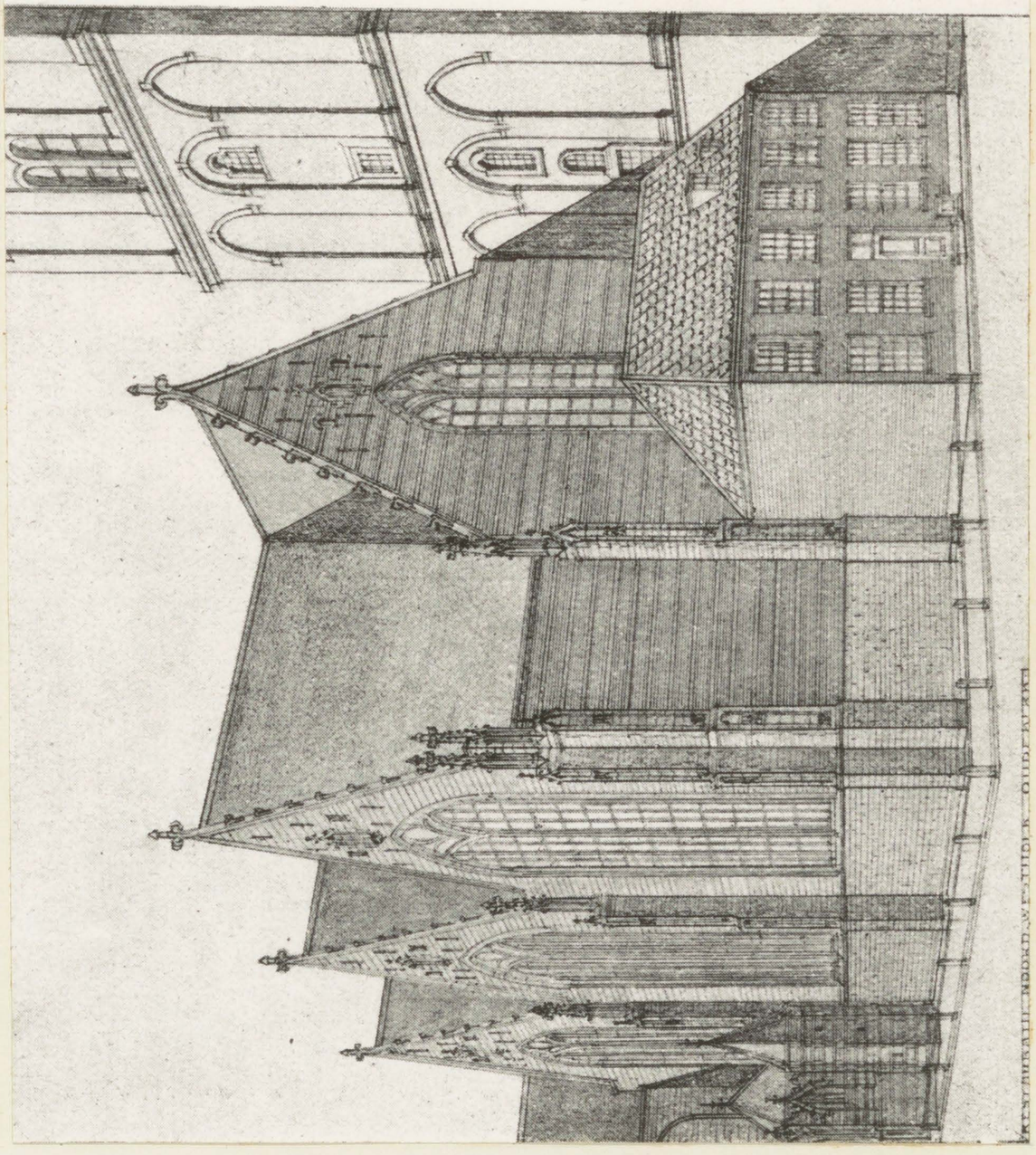
gem arch. A'dam



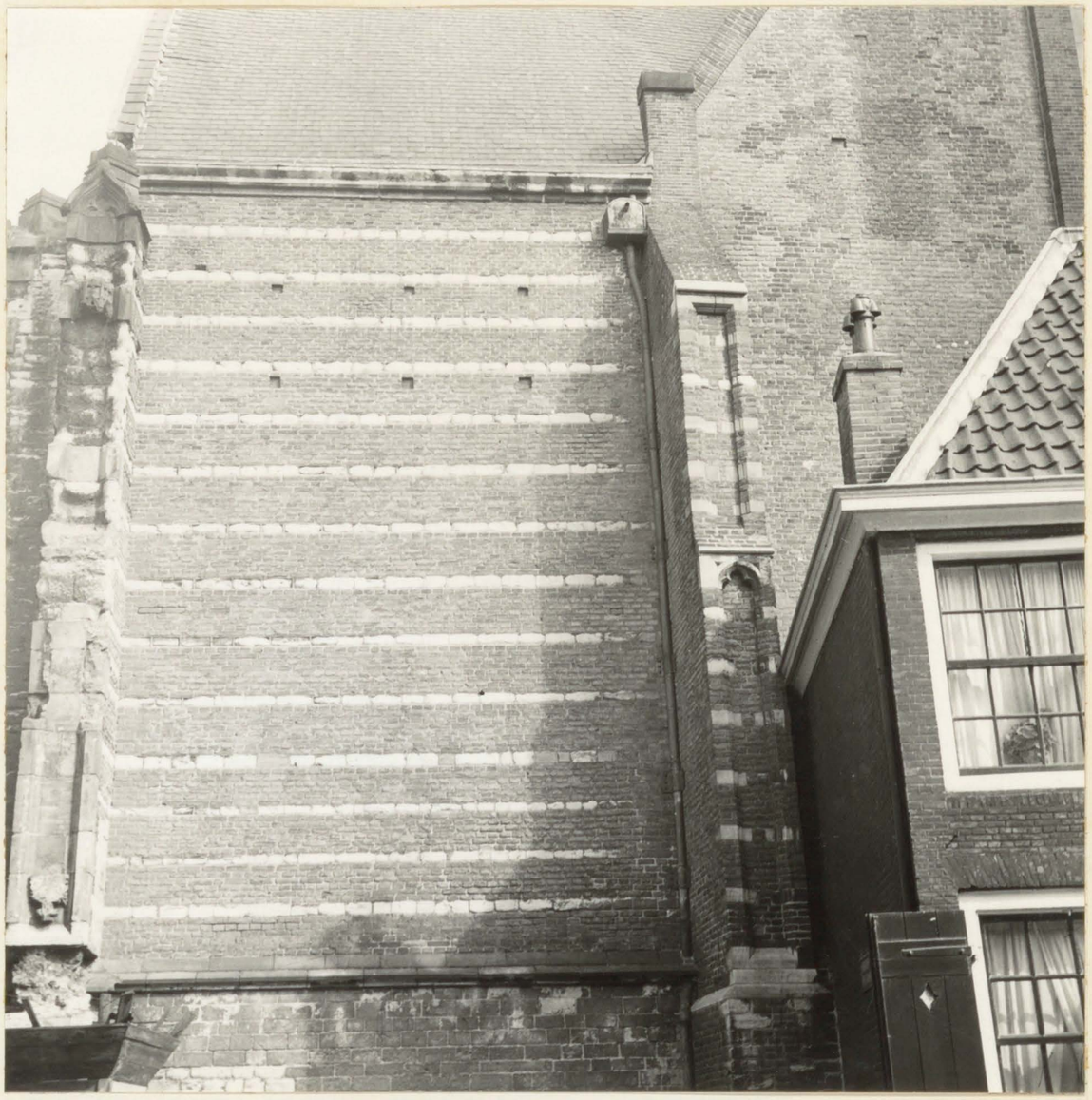
R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
GRAVURE GEMAAKT TEN BEHOEVE VAN KERKMEESTERS, DETAIL; VOOR 1746
FOTO: TOPOGRAFISCHE ATLAS GEMEENTELIJKE ARCHIEFDIENST AMSTERDAM



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
HAMBURGERKAPEL, NOORDWESTHOEK NA AFBRAAK HOEKHUIS, OMSTREEKS 1914
FOTO: RIJKSDIENST, NAAR EEN FOTO IN"DE BOUWWERELD", JRG 19, 1920



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
HERSTELLINGSONTWERP NOORDWESTHOEK ARCH.C.B.POSTHUMUS MEYJES
FOTO: MONUMENTENZORG, REPR.NAAR "DE BOUWWERELD"JRG.19, 1920 P.117



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
HAMBURGERKAPEL,WESTGEVEL NA RESTAURATIE DOOR C.B.POSTHUMUS MEYJES
FOTO: TOPOGRAFISCHE ATLAS GEM.ARCHIEFD. AMSTERDAM; OMSTREEKS 1920



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
NOORDERZIJBEUK, VONDST STEUNBEERKOP KLEINE HALLENKERK
FOTO: H.JANSE 1955



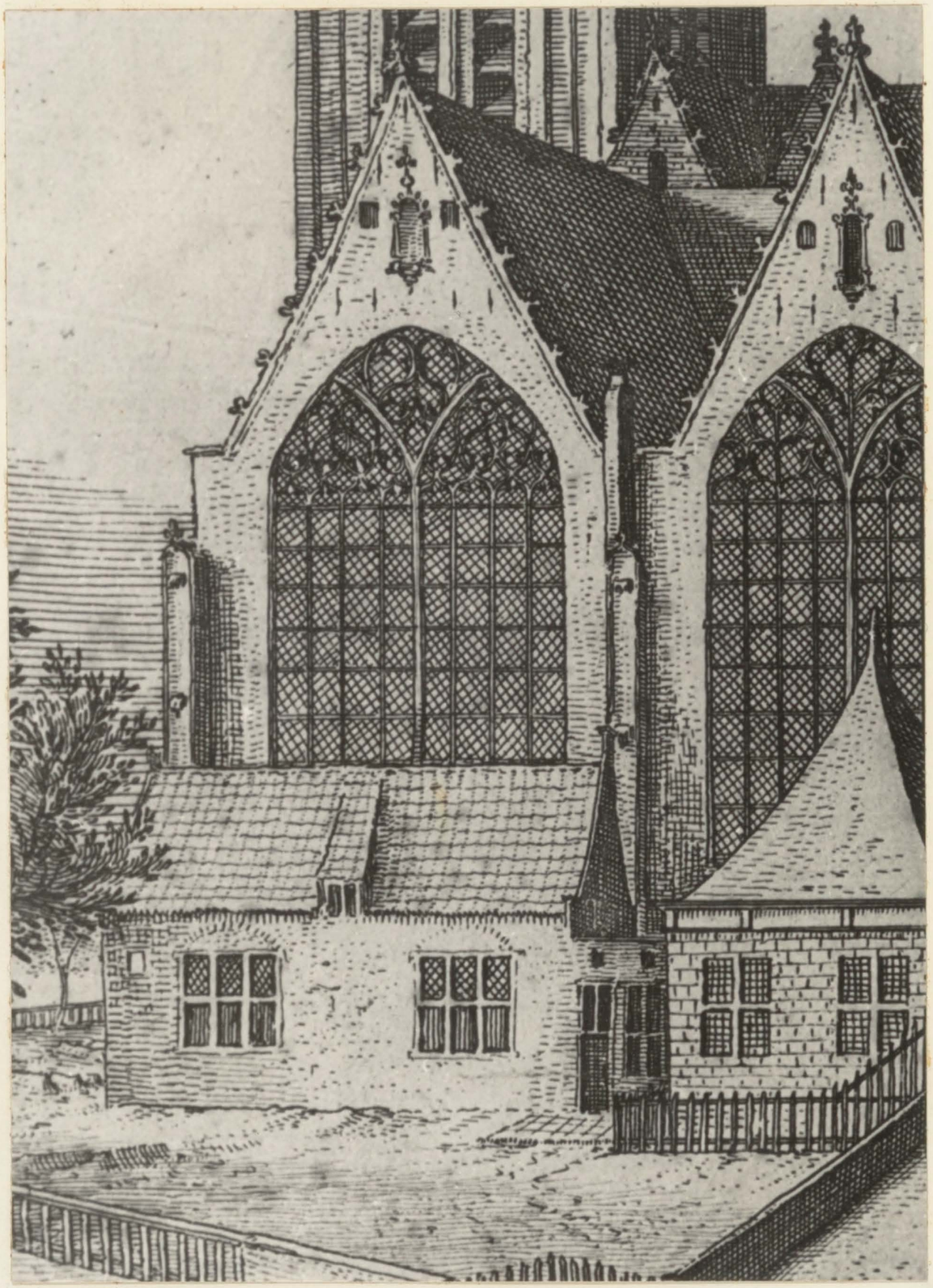
R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
HAMBURGERKAPEL, NOORDGEVEL VOOR RESTAURATIE FOTO JANSE,SEPT'55



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
TOESTAND MUURSTUK 73 - 74. REPRODUCTIE NAAR FOTO, OMSTREEKS 1920



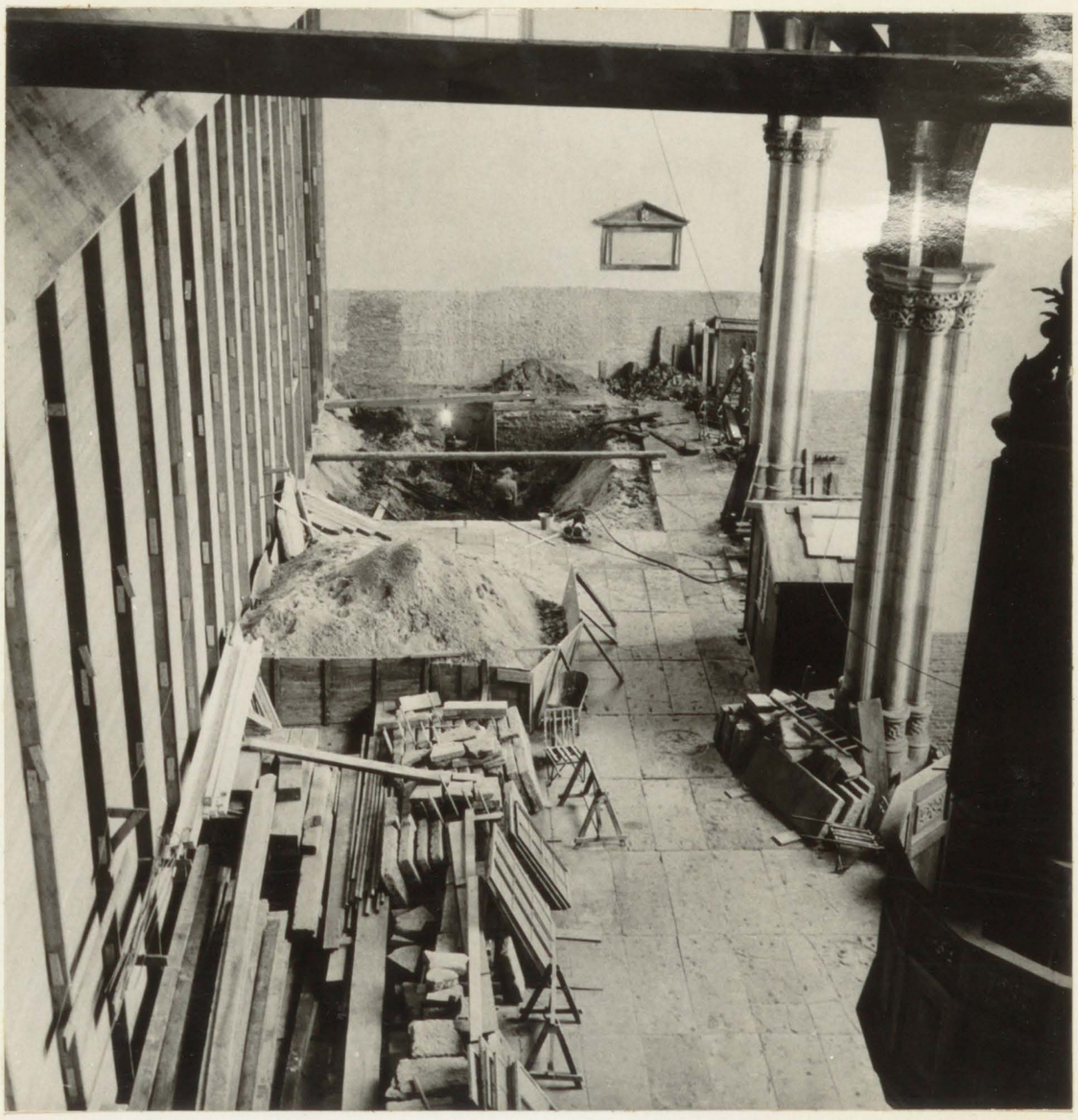
R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
HAMBURGERKAPEL, SLOOP OUDE VORKTRACERING
FOTO: H.JANSE 1955



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
ELISABETH GAEVENKAPEL,RAAMTRACERING, GRAVURE C.J.VISSCHER,NA 1611
FOTO: TOPOGRAFISCHE ATLAS GEMEENTELIJKE ARCHIEFDIENST AMSTERDAM



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
HAMBURGERKAPEL, NOORDGEVEL NA RESTAURATIE FOTO JANSE,'57



R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
NOORDERZIJBEUK, OVERZICHT OPGRAVING DOOR I.P.P. NABIJ MUURZUIL 1
FOTO: P.POSTMA MAART '60

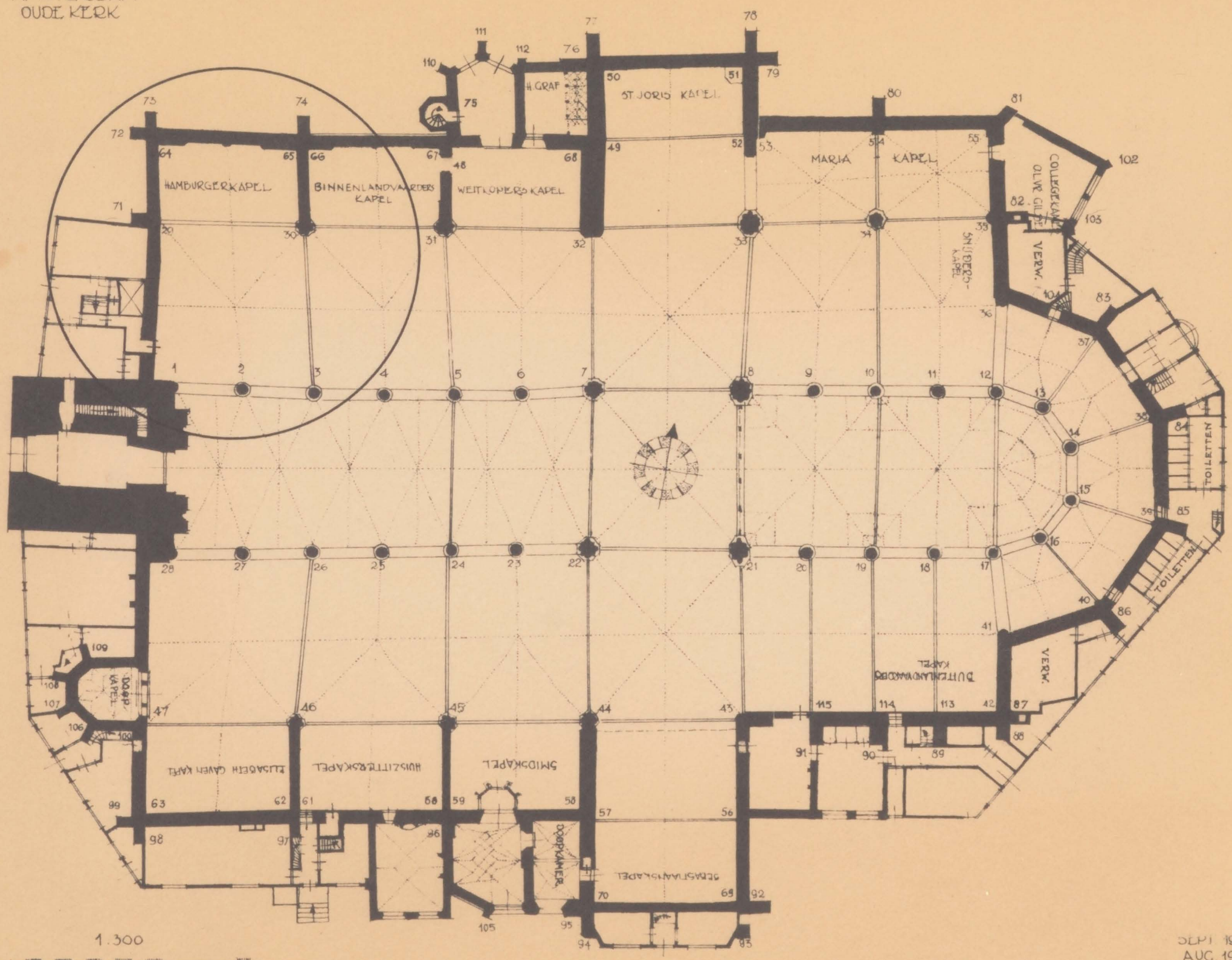


R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
NOORDERZIJBEUK, DETAIL OPGRAVING DOOR HET I.P.P. NABIJ MUURZUIL 1
FOTO: RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG

R E S T A U R A T I E O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
PLATTEGROND OUDE KERK, SCHAAL 1 : 300 GET: H.JANSE, NOV.'55

AMSTERDAM
OUDE KERK

BLAD 100



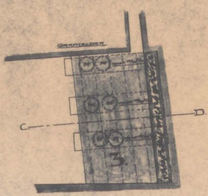
1.300

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 15 m

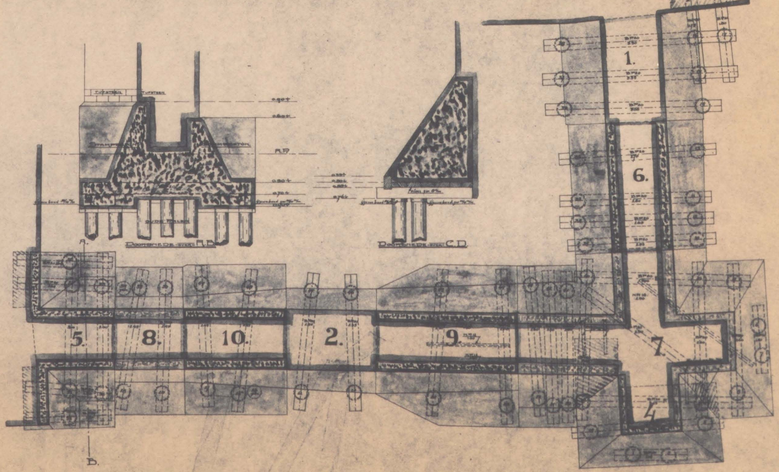
SEPT. 1948
AUG. 1950
NOV. 1955
NOV. 1964

AR

NIEUWE-BETONFUNDEERING
ONDER DE
NOORD-WEST-HOEK VAN DE OUDE KERK
TE
AMSTERDAM.



SCHAAL 1 : 20.

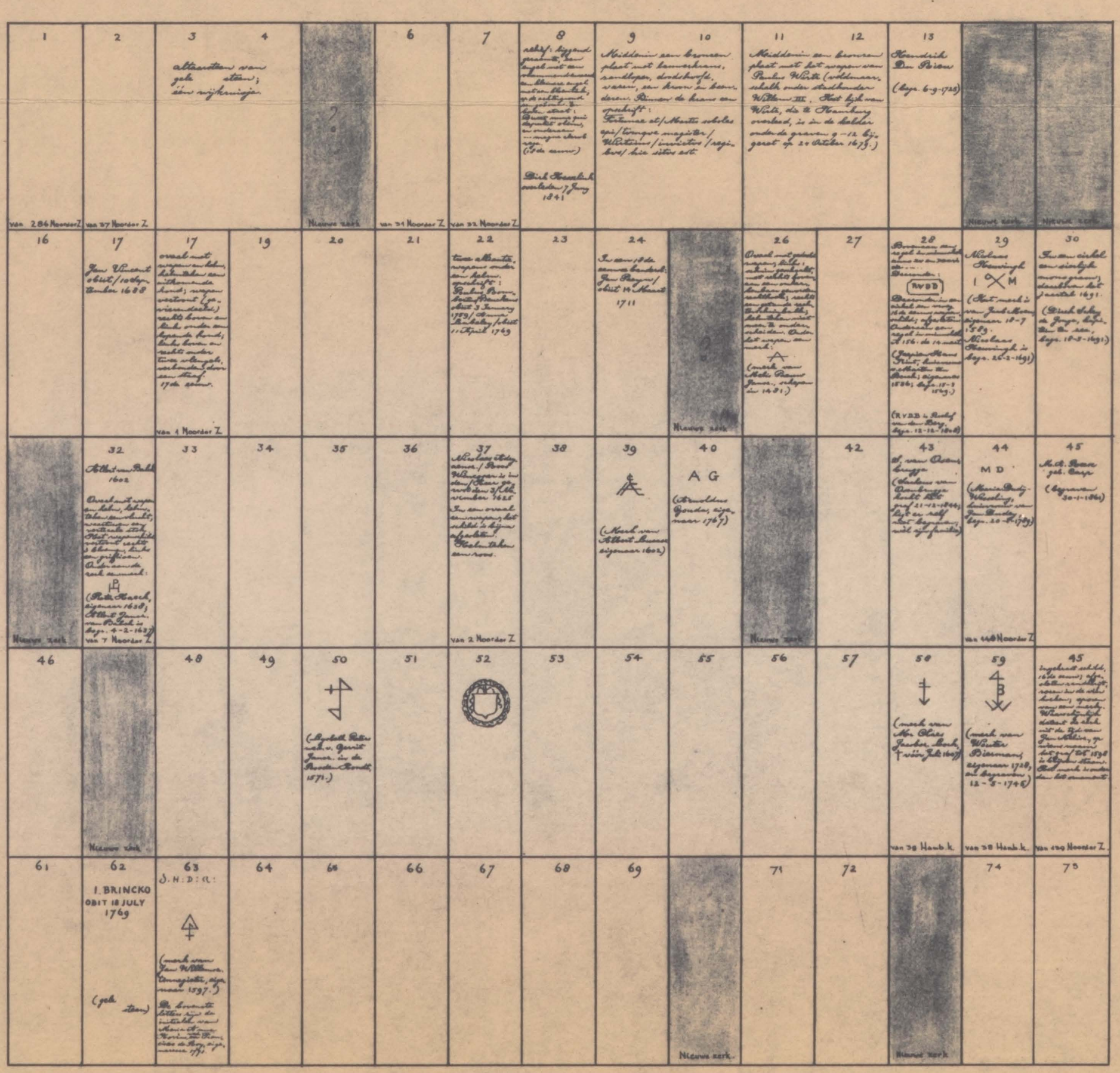


Start Heipalen						
Nr.	Lengte	Gewicht	Nr.	Lengte	Gewicht
1.	16 m	450 K.G.	27.	13 m	360 K.G.
2.	13 "		28.	16 "	440 "
3.	16 "	440 "	29.	16 "	440 "
4.	16 "	440 "	30.	16 "	440 "
5.	16 m	450 "	31.	16 m	450 "
6.	13 m	360 "	32.	13 m	360 "
7.	16 "	440 "	33.	16 "	440 "
8.	13 m	360 "	34.	13 m	360 "
9.	16 "	440 "	35.	16 "	440 "
10.	13 m	360 K.G.	36.	13 m	360 K.G.
11.	16 m	450 "	37.	16 m	450 "
12.	16 "	440 "	38.	16 "	440 "
13.	16 "	440 "	39.	16 "	440 "
14.	16 "	440 "	40.	16 "	440 "
15.	16 "	440 "	41.	16 "	440 "
16.	16 "	440 "	42.	16 "	440 "
17.	16 "	440 "	43.	16 "	440 "
18.	16 "	440 "	44.	16 "	440 "
19.	16 "	440 "	45.	16 "	440 "
20.	16 "	440 "	46.	16 "	440 "
21.	16 "	440 "	47.	16 "	440 "
22.	16 "	440 "	48.	16 "	440 "
23.	16 "	440 "	49.	16 "	440 "
24.	16 "	440 "	50.	16 "	440 "
25.	16 "	440 "	51.	16 "	440 "
26.	16 "	440 "	52.	16 "	440 "

Overzicht Betonfundeeringen		
Nr.	Datum	Opmerkingen
1.	30 Juli	1914
2.	6 en 7 September	"
3.	7 "	"
4.	11 en 12 "	"
5.	12 en 13 "	"
6.	13 en 14 "	"
7.	14 en 15 "	"
8.	15 "	"
9.	16 "	"
10.	19 "	"

3!

OUDE KERK
AMSTERDAM
RESTAURATIEPLAN ZERKEN N.ZUBEUK BIJ HAMBURGERKAPEL



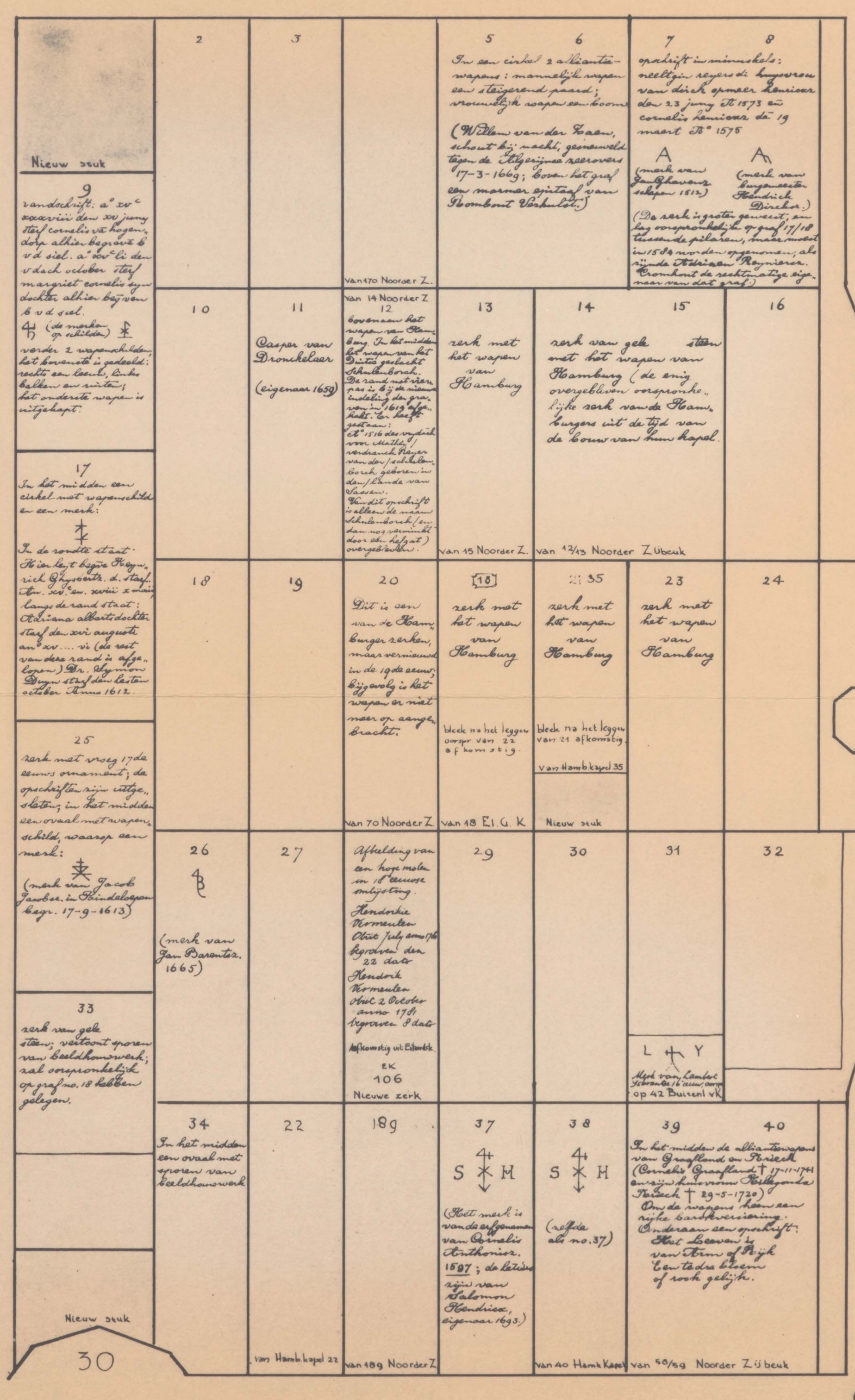
SCHAAL 1:20

GEW. A - APRIL 1937

AMSTERDAM - MEI 1956

11⁷

OUDE KERK
AMSTERDAM
RESTAURATIEPLAN ZERKEN HAMBURGERKAPEL

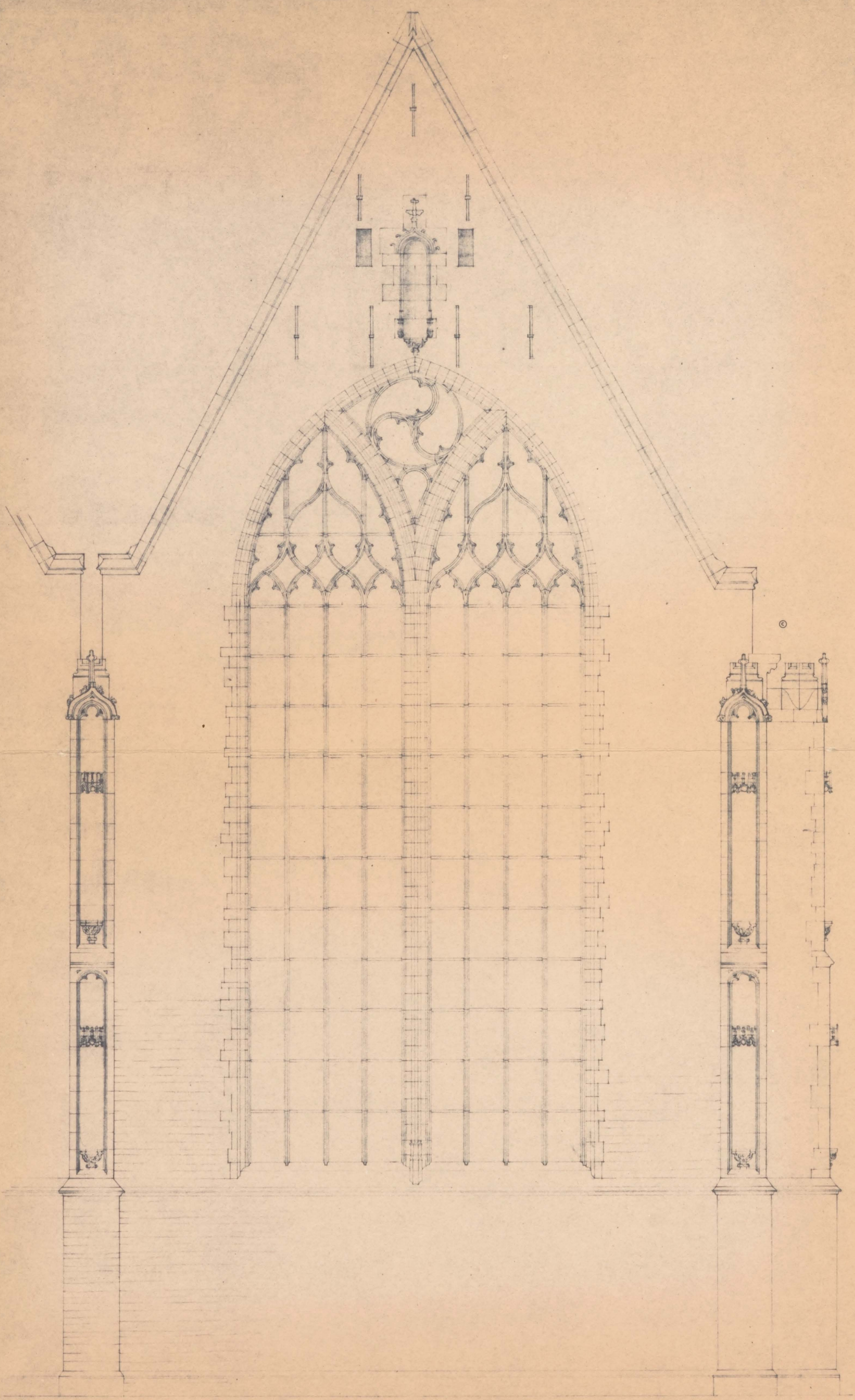


SCHAAL 1:20

AMSTERDAM - MEI 1956
GETEKEND B. BUTELAAR

36

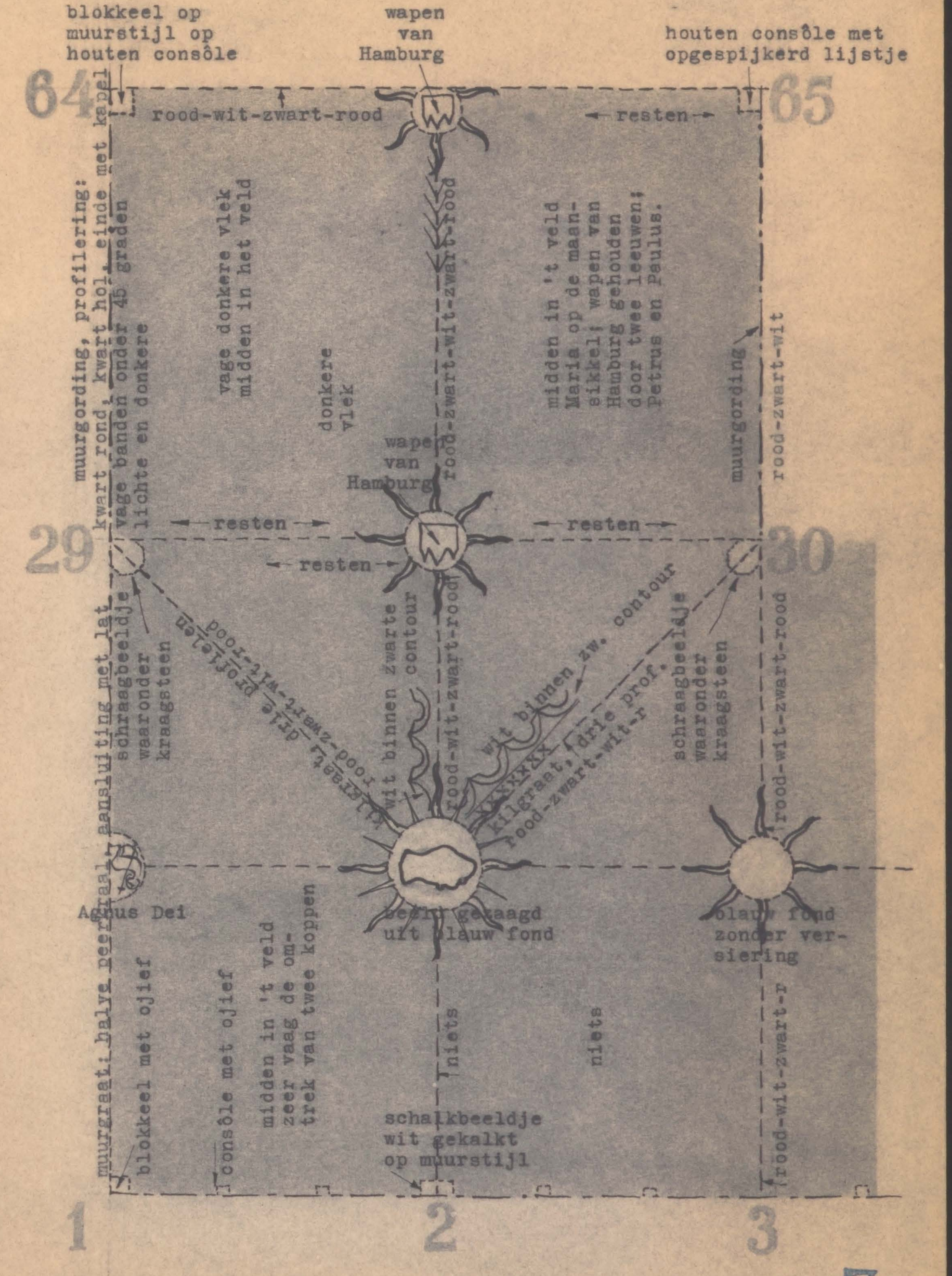
OUDE KERK
AMSTERDAM
RESTAURATIEPLAN GEVEL HAMBURGERKAPEL



SCHAAL 1:20

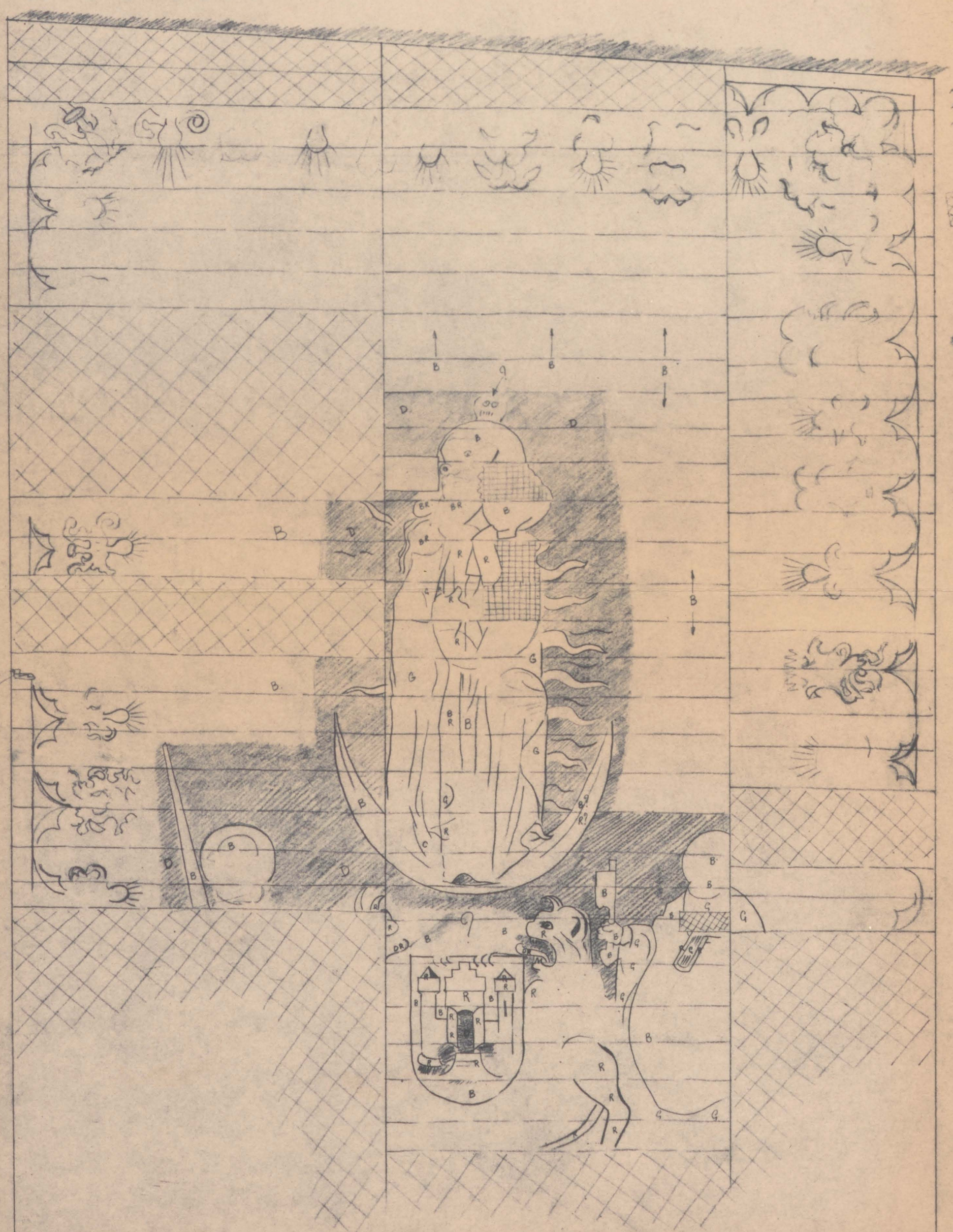
AMSTERDAM - JANUARI 1956

3⁹



RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL NOORDERZIJBEUK
SCHEMA GEWELFBESCHILDERINGEN GET: A.VAN ROOIJEN, 2 - 6 -'67

OUDE KERK
AMSTERDAM
HAMBURGERKAPEL - GEWELFSCHILDERING OOSTZUDE



PAULUS

IMMACULATA MET KIND
OP MAANSIKKEL
-
WAPEN VAN HAMBURG
GEHOUDEN DOOR TWEE LEEUWEN

PETRUS

SCHAAL 1:10

MET MEDEWERKING VAN H.MIEDEMA

AMSTERDAM - JUNI 1956

3.15

KAPCONSTRUCTIE HAMBURGERKAPEL

Constructieonderdeel	Bijzonderheden	Telmerken			
		links	midden	rechts	No
strijkspant noordgevel	nokverbinding spantbenen met open pen en gat, gstoogd				
schoren naar gordingen	beide vernieuwd bij restauratie				
spantbenen		\		<	1
hanebalk		\		<	1
korbeel		\		<	1
sporenpaar		-		-	
koppelhout	over de eerste vijf balk met muuranker		\		1
sporenpaar		-		-	
koppelhout			//		2
sporenpaar		-		-	
koppelhout			///		3
sporenpaar	aan oostelijke spoor grenen hulpspoor	-		-	
koppelhout			>///		4
sporenpaar	aan oostelijke spoor grenen hulpspoor	-		-	
koppelhout			///		5
sporenpaar		-		-	
koppelhout			///		6
sporenpaar		///		-	
koppelhout			///		7
sporenpaar		///		///	8
koppelhout			///		8
sporenpaar		///		-	9
koppelhout			///		9
sporenpaar		-		-	
koppelhout			x		10
sporenpaar		-		-	
koppelhout			/x		11
sporenpaar		x//		-	12
koppelhout			x//		12
sporenpaar		-		-	
koppelhout			x///		13
sporenpaar		///		///	14
koppelhout			x///		14
sporenpaar	aan oostelijke spoor grenen hulpspoor	-		-	
koppelhout			/x		15
sporenpaar		-		-	
koppelhout			x/		16
spant:					
spantbenen					
schoren naar gording	alle origineel, zonder merk				
hanebalk		//		/<	2
korbeel		//		/<	2
sporenpaar		>		\	1
koppelhout		>		\	1
sporenpaar	merk niet zichtbaar door hulpspoor	>/		?	2
koppelhout		>/		//	2
sporenpaar		//<		-	3
koppelhout		//<		-	3
sporenpaar		///<		////	4
koppelhout		>///		////	4
sporenpaar		>		/	5
koppelhout		>		/	5
sporenpaar		>/		//	6
koppelhout		>/		//	6

KAPCONSTRUCTIE HAMBURGERKAPEL

vervolg

Constructieonderdeel	Bijzonderheden	Telmerken links	Telmerken midden	Telmerken rechts	No
sporenpaar koppelhout					7 7
sporenpaar koppelhout					8 8
sporenpaar koppelhout		-		-	9 9
sporenpaar koppelhout		-		-	10
sporenpaar koppelhout		-		-	11
sporenpaar koppelhout		-		-	12
sporenpaar koppelhout					13 13
sporenpaar koppelhout	merk niet zichtbaar door hulpspoor			?	13 14
sporenpaar koppelhout	grenen, dus geen merken	-		-	
sporenpaar koppelhout	grenen, dus geen merken	-		-	
sporenpaar koppelhout	oostelijke spoor grenen geen	-			
sporenpaar koppelhout	geen	-		-	
kilkeperbalk west	afm.boven: 25x15, onder 26x27,2 cm merk nabij koningsstijl op ondervlak timmermansmerk op zuidwestelijk zijvlak				1
kilkeperbalk oost	afm.boven: 28,5x27, onder 28,2x31 cm merk nabij koningsstijl op ondervlak	//			2
grenen hulpspantbeen west	afm. 17,5x12, uiteraard geen merken				
grenen hulpspantbeen oost	afm. 17,2x12,3 cm , geen merken				
koningsstijl	vijfhoekige doorsnede met afgesnoten top en twee rechte hoeken, grootste maten 28x28,5 cm, verzwaart zich op ± 28 cm boven de zoldervloer tot een achtkant, grootste rechte maten 44x51 cm, vermoedelijk niet uit één stuk merken corresp. met kilkeperbalken west oost	/ //			1 2
	nabij westelijke kilkeperbalk een klos waarvan de functie onduidelijk is, vermoedelijk gebruikt bij montage				

KAPCONSTRUCTIE NOORDERZIJBEUK

SPANTEN 9 T/M 8

Constructieonderdeel	Bijzonderheden	Telmerken			
		links	midden	rechts	No
strijkspant tegen westgevel	bestaat uit twee jukken				
spantbenen onderjuk				?	9
hanebalk onderjuk				?	9
spantbenen bovenjuk					9
hanebalk bovenjuk	grenen, dus geen merk				
basnhoutje	grenen				
grenen spoor noordzijde					
sporenpaar hanebalk koppelhout	beide sporen met schuine liplas grenen, met gevelanker	-		-	62
sporenpaar hanebalk	noordelijke stopt voor dakkapel grenen, keep originele nog aanwezig	-		-	
eiken raveelspoor i.v.m.	dakkapel, gelast aan grenen spoor				
sporenpaar hanebalk	van hier naar westgevel twee ankers	-		-	60
grenen spoor noordzijde					
sporenpaar hanebalk	beide met schuine liplas	-		-	59
sporenpaar hanebalk	noordelijke: met schuine liplas uitlopend op kilkeperbalk grenen verstijvingsspoor	-		-	58
sporenpaar hanebalk	noord.: uitlopend op kilkeperbalk	-		-	57
grenen spoor noordzijde					
sporenpaar hanebalk	noord.: uitlopend op kilkeperbalk zuid.: schuine liplas	-		-	56
grenen spoor noordzijde					
sporenpaar hanebalk	grenen, dus geen merk	-		-	
sporenpaar hanebalk	noordelijke ontbreekt zuidelijke eindigt boven met een pen noordelijk van middenbalk afgezaagd, dwars door merk				54?
spant spantbenen hanebalk eiken hulpspantbeen	keep t.p.v. vroegere hanebalk noordelijke ontbreekt;afm.17,5x14,5 cm ontbreekt afm.boven 7x28,5;beneden 14,8x25,5 cm				8
koningsstijl	zie tekening no 10				

RESTAURATIE VAN DE OUDE KERK TE AMSTERDAM

HAMBURGERKAPEL EN NOORDERZIJBEUK

B. BOUWPERIODEN

B BOUWPERIODEN

Al zijn wij over de data waarop de bouw werd begonnen en beëindigd dankzij het Rekenboek der Hamburger Broederschap redelijk goed ingelicht, omtrent de wijze waarop de bouwplannen werden gerealiseerd in aansluiting op het bestaande kerkgebouw is mén voor veronderstellingen aangewezen op soortgelijke situaties waarvan meer gegevens ter beschikking staan.

Wat de vereniging van Hamburger kooplieden - die reeds voor 1421 een altaar bezaten in de Oude Kerk - rond 1494 kan hebben bewogen om een eigen kapel te bouwen, wordt gesuggereerd door Commelin (blz. 16). Een andere mogelijkheid is een gewenste verhoging van het prestige, waarmede ook het zakelijk belang gediend was. Ook kan men zich voorstellen, dat men werkelijk de noodzaak voelde om zich te midden van alle wisselvalligheden van het reizen en de handel een ook in geestelijk opzicht vast punt te verschaffen.

Toch schijnt in 1504 het enthousiasme niet groot te zijn (zie blz. 11), en de bouwactiviteit slechts door enkele personen gaande gehouden. De grote investering moet aanvankelijk door een samenstel van de genoemde en een groot aantal onbekende redenen gerechtvaardigd zijn geweest.

De vraag is nu welke situatie men aantrof aan de noordzijde van de kerk. Uit de bouwgeschiedenis van de andere kapellen aan de noordzijde is op te maken, dat er nog een deel van de hallenkerk aanwezig was, vergelijkbaar met de zuidgevel van de Buitenlandvaarderskapel, dus met kleine ramen en de helft van de huidige steunbeerafstanden - namelijk overeenstemmend met de hartafstanden van de kolommen van het schip - en voorzien van details zoals die uit vondsten bekend zijn, (plintlijst, opbouw steunberen, steunbeerkop, gootconstructie, kapconstructie).

Uit het artikel van de voormalige opzichter der restauratie H. Janse, getiteld "Weitkoperskapel, Noorderportaal en Heilig Graf van de Oude Kerk", gepubliceerd in het 53ste Jaarboek Amstelodamum, is het volgende te destilleren.

De indruk die men krijgt van de kerk zoals die rond 1370 tot stand kwam door uitbreiding met Snijders- en Buitenlandvaarderskapel en Kooromgang, is er een van een volwaardige kerkruimte van het hallentype, in de bouwgeschiedenis van de Oude Kerk bekend als de periode: grote hallenkerk. Hierin is het idee van de kruisvorm, die een kerk zou behoren te hebben, weggevallen.

Tegen dit gebouw, dat men dus als gereed kon beschouwen, bevonden zich enkele zelfstandige eenheden, namelijk een noorder- en een zuiderportaal.

Het noorder portaal lag op de plaats van de huidige Weitkoperskapel en besloeg de westelijke helft van de oppervlakte. Dit is uit het funderingsonderzoek tijdens de restauratie gebleken.

Na 1380 wordt de St Joriskapel gebouwd en daarmee komt het accent van de plattegrond weer te liggen op de kruiskerk. De overblijvende ruimte tussen het noorder portaal en het transept wordt tegelijk met het transept in de kerkruimte opgenomen. Uit een combinatie van het noorder portaal en de genoemde ruimte moet kort voor 1500 de Weitkoperskapel zijn ontstaan.

Ook de Binnenlandvaarderskapel is samengesteld uit twee aanvankelijk afzonderlijke ruimten, echter van één bouwperiode, anders dus dan bij de Weitkoperskapel.

Het Binnenlandvaardersgilde wordt voor het eerst vermeld in 1453. Het bezat een altaar in de Oude Kerk, opgesteld tegen kolom 7, dat mede werd onderhouden door de fruitverkopers en de bontwerkers (Mej. Bijtelaar: De Binnenlandvaarderskapel van de Oude Kerk - 47ste Jaarboek Amstelodamum 1955, blz. 17). Het altaar wordt vermeld in 1471. Een eigen kapel hebben de schippers dan dus nóg niet. Echter wèl in 1482 (Mej. Bijtelaar - De Hamburgerkapel in de Oude Kerk - 49ste Jaarboek Amstelodamum 1957, blz. 13), in welk jaar men de graven moet verkopen. Het is niet bekend of men toen de beschikking had over beide gescheiden ruimten of over één van beiden.

Vermoedelijk zijn de kleine ruimten elk met een kapje gedekt geweest. Van buiten gezien kan de noordwestelijke hoek van het kapellenpaar van steunberen voorzien zijn geweest, als thans de noordwesthoek der Hamburgerkapel. De westelijke muur ervan sloot aan op een steunbeer van de hallenkerk. Deze steunbeer kwam na het afbikken van de muur 30-66 noordelijk van muurzuil 30 voor de dag. Bij de bouw van de Hamburgerkapel, waarvan in 1495 de fundering werd gelegd, zou men òf de westelijke steunbeer moeten hebben afgebroken, òf deze hebben doorgetrokken en opgenomen in de noordgevel. Van een bouwnaad in de noordgevel der Hamburgerkapel is echter geen sprake, en ook bij het onderzoek dat aan de restauratie van de kapellen voorafging, kon tussen de noordgevel van de Binnenlandvaarderskapel en die van de Hamburgerkapel geen bouwnaad worden aangetroffen. Deze moet er toch wel zijn, en men kan zich voorstellen dat deze is weggevallen achter steunbeer 74.

Toen bij opgravingen in 1955 een fundering van een steunbeer werd gevonden midden tussen de steunberen 74 en 75, vermoedde men aanvankelijk dat deze steunbeer altijd onbelast was geweest, in de eerste plaats omdat het metselwerk was afgescheurd van de noordgevel der Binnenlandvaarderskapel, welke laatste ongeveer 20 cm meer was gezakt (Vgl. protocolboek van het I.P.P., campagne 1955/56; onderzoekingsrapporten nrs. 1 en 2).

Ten tweede omdat boven een bepaald niveau van in verband werken van steunbeer en gevel niets te zien was, integendeel, het gevelmetselwerk gaat hier ongeschonden door (foto Beschrijving Binnenlandvaarderskapel no. 12) in Lede- en Gobertangersteen.

Later is men op deze veronderstelling teruggekomen, enerzijds omdat de zuidelijk van de gevonden steunbeer liggende fundering eveneens aan het licht kwam bij opgravingen ten behoeve van de funderingverbetering der drie noordwestelijke kapellen in 1956; anderzijds omdat hierna te bespreken details van de kapconstructies van Hamburger- en Binnenlandvaarderskapel op gelijktijdigheid wijzen, zodat er reden moet zijn geweest om de kap van laatstgenoemde kapel te vernieuwen. Het ligt voor de hand dat deze vernieuwing tot stand kwam als gevolg van verdubbeling van de ruimte, waarbij scheidingsmuur en daarmede corresponderende steunbeer tot op de fundering werden afgebroken. Doordat de afbraak betrekkelijk kort na de bouw geschiedde, is de fundering nauwelijks gezakt, de noordgevel der Binnenlandvaarderskapel echter wel, namelijk ongeveer 20 cm ten opzichte van het steunbeerfragment.

Raadselachtig blijft nu nog het ontbreken van sporen van aansluiting tussen steunbeer en noordgevel. Hiervoor zijn twee oplossingen te geven. Ten eerste: men heeft het natuursteengevelwerk ingeboet ter plaatse van de aansluiting; nauwkeurige beschouwing van het gevelwerk geeft hierover geen nadere inlichtingen. Ten tweede: de bouw van de Hamburgerkapel is aangegrepen om de Binnenlandvaarderskapel en steunbeer 74 eveneens te bekleden, waardoor men storende bouwnaden van de gesloopte steunbeer en de oude ramen kwijt raakte. Vergelijkt men de breedte van steunbeer 74 met de dikte van de achterliggende muur, dan blijkt de eerstgenoemde 23,5 cm breder te zijn, zodat hierdoor de hypothese bevestigd schijnt te worden; ook het voorvlak van de steunbeer zou toen bekleed moeten zijn.

Alvorens aan de buitenzijde op deze wijze de eenheid van de kerkgevel werd hersteld, zal de muur tussen de kleine ruimten ter plaatse van de huidige Binnenlandvaarderskapel zijn uitgesloopt en de kapjes door één grote vervangen, tegelijk opgezet met die van de Hamburgerkapel. Dit idee, eerder geopperd door mej. Bijtelaar en H. Janse, wordt ingegeven door het feit dat de kapspanten van Hamburger- en Binnenlandvaarderskapel zijn doorgenummerd, respectievelijk I (noordelijk spant), II (zuid), en III (noord), IIII (zuid).

Overigens laat de kapconstructie duidelijk zien welke afwijkingen de kap van de Noorderzijbeuk moest ondergaan om een goede constructieve oplossing voor de kruising met de Hamburgerkapel te verkrijgen. Standvink no. 8 werd vervangen door een koningsstijl waartegen de kilkeperbalken moesten rusten. Hierdoor moest van de middenbalken een eind worden afgezaagd om voor de zwaardere stijl plaats te maken. De noordelijke helft van spant 8 moest geheel verdwijnen, evenals de helft van de hanebalken der sporenspanten. De sporen zelf werden ingekort en zo schuin bijgezaagd, dat ze tegen de kilkeperbalken konden doodlopen. Men vergelijke een en ander met de overzichten 9, 10 en 11.

Na het gereedkomen van de kapconstructie van de Hamburgerkapel zal pas de oude muur van de hallenkerk zijn weggebroken, waardoor de kapel in verbinding kwam met de Noorderzijbeuk.

Het is een in de Middeleeuwen gebruikelijke methode om de oude situatie zo lang mogelijk te blijven gebruiken en de nieuwbouw eerst na het geheel gereedkomen in gebruik te nemen; men denke in dit verband aan Franse kathedralen waarvan bekend is, dat tijdens de bouw van een luchtiger en ruimer Koor, het oude Koor voor de dienst in gebruik bleef binnen de nieuwbouw.

Bij het wegbreken van de oude buitenmuur van de hallenkerk kwam vermoedelijk ook een trekbalkjuk van de Noorderzijbeuk te vervallen, omdat met de nieuwe kapellen de traveemaat tweemaal zo groot werd. Aan het zuidelijke einde ervan is vermoedelijk de nis welke diende om de muurstijl van het trekbalkjuk te bergen, opgevuld met de geprofileerde muurstijl met beeld, beschreven op blz. 23 , en afgebeeld op de foto's 12 en 13. Op laatstgenoemde foto ziet men een merkwaardige console onder het gebeeldhouwde kopje. Deze zou gediend kunnen hebben om de muurstijl van het trekbalkjuk te dragen.

Tenslotte zal het muureinde 30 onder de nieuwe kapconstructie voorzien zijn van een muurpijler, terwijl noordelijk hiervan nog een stuk van een steunbeer van de hallenkerk bewaard bleef.

De werkzaamheden verbonden aan deze ruimteverbindingen zijn volgens mej. Bijtelaar vermoedelijk georganiseerd door de kerkmeesters en de kosten gedragen door de Broederschap, want in het jaar 1509 komt er een rekening van 100 gulden voor in het Rekenboek als vergoeding aan kerkmeesters (blz. 11).

Tenslotte kan voor de aanbouwen aan de noordzijde het volgende schema van bouwperioden worden opgesteld als het meest waarschijnlijke:

Periode I	± 1340	noorder portaal aan kleine hallenkerk.
Periode II	± 1384	St. Joriskapel met ruimte naast noorder portaal
Periode III	± 1482	twee kleine kapellen westelijk van noorderportaal gereed
Periode IV	1495-1509	Hamburgerkapel gebouwd

Periode IV

1495 - 1509 Twee kleine kapellen van periode III samengevoegd tot Binnenlandvaarderskapel
Noorder portaal en oostelijk daarvan gelegen ruimte samengevoegd tot Weitkoperskapel.

Voor de inrichting van de Hamburgerkapel volge men het Rekenboek. Een overzicht geeft het tijdschema op blz. 37, dat hieronder, ten gerieve van de lezer, nog eens herhaald wordt).

TIJDSCHEMA HAMBURGER BROEDERSCHAP, HAMBURGERKAPEL EN NAASTGELEGEN DEEL VAN DE NOORDERZIJBEUK.

vóór	1421	Stichting altaar S. Paulus tegen kolom 2. (Wagenaar, zie blz. 18)
31 juli	1494	Broederschap opnieuw opgericht. Bouwplannen, waarvoor financiële medewerking wordt verkregen van de Raad der Stad Hamburg (Wagenaar, zie blz. 18)
	± 1495	Fundering gelegd.
	– 1509	Kapel verbonden met hallenkerk. St. Paulus altaar verplaatst naar de kapel; wordt voortaan St. Petrus- en Paulusaltaar. (Rekenboek, zie blz. 11)
	1512	Vijf zerken gelegd. Zuilen voor het altaar. Ster voor het gewelf (Rekenboek, zie blz. 12)
	1515	Beeld van St. Anna, en een luchter aangeschaft (Rekenboek, zie blz. 12 en 13)
	1516	Het altaar voorzien van gordijnen met een ijzeren roede.
	1520	"Tabernakel tot Sinte Anna kasse", door Ot de beeltsnider, de kas wordt gepolychromeerd en verguld (Rekenboek, zie blz. 13)
	1566	Beeldenstorm, miskelk met plateel gestolen, middenstuk van het altaardrieluik vernield. (Rekenboek, zie blz. 13)
	1568	Lijst van gespaard gebleven deuren van het altaar (voorstelling van de geseling), paneel met lijst voor het middenstuk, gordijnen vermaakt, beelden gerepareerd. (Rekenboek, zie blz. 13)
	1569	Beelden en kas van St. Anna gerepareerd (Rekenboek, zie blz. 13)
8 maart	1572	Contract met Pieter Jansz. van Haarlem voor het schilderen van middenpaneel en schoonmaken van de deuren. (Rekenboek, zie blz. 14)
15 april	1572	Nieuwe miskelk gemaakt, paasbord (tabula pacis) vermaakt. (Rekenboek, zie blz. 13)
7 maart	1573	Zuilen voor altaar gerepareerd. (Rekenboek, zie blz. 14)
december	'73	De overman Herman Elebeck vertrekt naar Hamburg, draagt de administratie over aan de Amsterdamse burgers Andres Silm en Hans Moijlke. (Rekenboek, zie blz. 14)
november	'74	Middenpaneel (voorstelling: Petrus en Paulus) en deuren van altaar gereed, altaar gestoffeerd, verguld, en witwerk verricht. (Rekenboek, zie blz. 14)
26 mei	1578	Alteratie.
	1590	Vermelding timmerloods noordzijde (mej. B. Bijtelaar - De Binnenlandvaarderskapel van de Oude Kerk, 47ste jaarboek Amstelodamum, 1955 - blz. 25)
	1594	Er worden weer overlieden gekozen. (Rekenboek, zie blz. 14)
	1614	Alle zerken in de kerk verkleind.
	1626	Het geschilderd glas voorstellend "pauli bekeringe" uitgenomen en vervangen door nieuw ongeschilderd glas, met twee gebrandschilderde wapens van Hamburg erin opgenomen, met onderschrift. (Rekenboek, zie blz. 14)
	1670	Epitaaf Willem van der Zaan aangebracht.
	1679	Grafkelder voor Paulus Wirtz gemaakt (blz. 15)
	1682	Plattegrond Oude Kerk door Justus Vingboons.
	1708	Natuurstenen montants en tracering vervangen door bakstenen vorktraceringen.
	1720	Rekening metselaar voor westgevel Noorder- en Zuiderzijbeuk. (blz. 15)
1755 -	1756	Gewelven in de kerk gerepareerd en blauwgroen geschilderd.
	1765	Broederschap vrijwel uitgestorven. (Wagenaar, zie blz. 18) In de kapel is de ingang van een stookhok.
19de eeuw		Timmerloods vervangen door huisjes.
	1828	Epitaaf Van Winter-Van Merken geplaatst. (zie blz. 15)
1843 -	1844	Gewelven in de kerk grijsgroen geschilderd.
31 dec.	1865	Verbod om in Amsterdamse kerken te begraven.
1912 -	1914	Huisjes afgebroken. Herstelwerkzaamheden fundering o. l. v. architect Posthumus Meyjes. (zie blz. 26 en 28)
	1913	Stookhok gesloopt.
±	1920	Plan Posthumus Meyjes voor restauratie topgevel Noorderzijbeuk, Hamburger-, Binnenlandvaarders-, Weitkoperskapel en Noorderportaal.
	1926	Raam in westgevel hersteld. (blz. 31)
5 sept.	1955	Restauratie Hamburgerkapel begonnen.
29 dec.	1956	Restauratie noordgevel (raam) gereed.
5 mei	1959	Restauratie Hamburgerkapel geheel gereed (kruisbloem geplaatst).

RESTAURATIE VAN DE OUDE KERK TE AMSTERDAM

HAMBURGERKAPEL EN NOORDERZIJBEUK

C. RESTAURATIEPLAN

C. RESTAURATIEPLAN

(omvattend een beschrijving van de toestand voor de restauratie).

Terwijl in afwachting van een grondig restauratieplan van het gehele kerkgebouw slechts enkele hoogst noodzakelijke herstellingen plaatsvonden, ontving de Bouwcommissie op 15 juni 1951 een schrijven van B & W waarin gelast werd de kerk te sluiten, met het oog op gevaar voor instorten van de houten gewelven en kapconstructie. Aanleiding tot dit besluit was het neervallen van enkele stukjes pleisterwerk in de Huiszittenkapel, waar bovendien bij nader onderzoek een blokkeel geheel verteerd bleek te zijn.

De rest van het jaar 1951 en bijna het gehele jaar 1952 werden besteed aan onderzoek naar de toestand van de in het schrijven van B & W genoemde constructieve onderdelen en aan het maken van noodvoorzieningen. De werkzaamheden werden in het Schip en het Hoge Koor uitgevoerd door de timmerman Kleijn, die wegens zijn vroegere functie in verband met de onderhoudsdienst der Ned. Herv. Gemeente de beschikking had over hoogwerkersmaterialen, en in zijbeuken en Kooromgang door de aannemersfirma Cerlijn & De Haan, waarvan de directeur, Ir. Voorham, zitting had in de Bouwcommissie.

In de Hamburgerkapel begon het onderzoek naar balkopleggingen boven punt 29 en de muurplaat 29-64 op 25 januari 1952. Hierbij kwam een plankje aan het licht waarop met potlood staat geschreven:

Pieter
Star
en
Jan
Bontjes
beide
Timmerlieden
1843

Het plankje is van grenenhout en heeft de afmetingen 30 x 14,6 x 1,5 cm.

Het onderzoek van het vak 30-65 leverde een grenen plankje (26 x 17 x 1,2 cm) op, waarop met drukletters in potlood staat geschreven:

PIETER
STAR
EN
MARIA
HUYSER

en aan de keerzijde:

$18\frac{22}{11}43$

Tenslotte werd boven punt 30 nogmaals een met potlood beschreven grenen plankje (36,2 x 19,4 x 1,3 cm, voorzien van groef en messing) gevonden, waarop staat:

Pieter Star
en
Maria Huyser
Anno
1843
is deze Kerk
geschilderd
en gemaakt

Het restant van het grafbord van Paulus Wirtz (foto no.18) werd inmiddels gerepareerd.

In november 1952 werd de kerk weer opengesteld en hierna werden behoudens enig electricienswerk in de Hamburgerkapel geen voorzieningen meer getroffen tot het begin van het restauratiewerk op 7 mei 1955.

In 1953 werden uit het archief van wijlen architect C.B. Posthumus Meyjes enkele tekeningen verkregen welke gegevens bevatten betreffende de funderingverbetering der Hamburgerkapel, uitgevoerd in 1914 (blz.28, tek. no. 3).

Op 24 juni 1955 werd de eerste houten schutting geplaatst in de Noorderzijbeuk langs de kolommen 1 tot 12 en 12 tot 36, aan de noordzijde van de kolommenrij, zodat tijdens het restauratiewerk de kerkdiensten en orgelconcerten in het Schip ongestoord konden worden voortgezet.

Het onderzoek van de drie noordelijke kapellen, het Noorderportaal en de St. Joriskapel, werd vrijwel gelijktijdig aangepakt.

Nadat het monument voor Van der Zaan met een schotwerk was beschermd, kon men in september met het optrekken van steigers in de kapel beginnen, en wel langs het muurvlak 64-65, voor het grote raam,

waarvan het pleisterwerk werd afgebikt. Hierdoor kwam onder meer de aansluiting van de bakstenen kantmontants met het gevelwerk voor de dag, waar door het gebruik van ijzeren brugstaven - in de muur met een blindanker geborgd - het muurwerk ernstig was ontzet.

Van het grote raam (foto no. 26), dat volgens rekeningen omstreeks 1708, volgens een tekening van Schouten rond 1760, van harde paarse steen moet zijn opgetrokken ter vervanging van het verweerde natuursteenwerk, werd de onderdorpel uitgebroken, waarbij aan de binnenzijde restanten van de aanzetstenen der kantmontants te voorschijn kwamen. Van het raam was namelijk reeds vrij vroeg de onderste reeks panelen verblind door de aanbouw van een timmerloods rond 1590 of door de 19de eeuwse vervangende huisjes (foto no. 1), plattegrond door arch. Posthumus Meyjes). Aan de buitenzijde waren de gaten voor oplegging der zolderbalklaag nog alle zichtbaar (foto no. 26).

Bij het afhakken van pleisterwerk onder het raam werden twee dichtgemetselde doorgangen gevonden (foto no. 26, binnenaanzicht noordgevel), waarvan er één in de Notulen der Bouwcommissie van 4 januari '46 wordt vermeld (blz. 32). Geheel links op foto no. 26 is de westelijke dagkant van de oostelijke doorgang nog juist te zien. De beide doorgangen werden aan de buitenzijde uitgebroken om het metselwerk door paramentblokjes van Gobertanger-en Ledesteen te kunnen vervangen.

In het gehele muurstuk werd - eerst aan de binnenzijde - later inboetwerk vervangen door metselwerk van oude bijpassende steen, welk werk vooral noodzakelijk was in de binnenhoek 65.

Tegelijkertijd werd buiten voor de noordgevel steiger geplaatst, waarna men begon met het uithakken van de verweerde voegen van het gevelwerk. Vervolgens werden ook hier de gaten in het paramentwerk opgehakt en ingeboet. Sterk verweerde paramentblokken werden teruggehakt, dat wil zeggen van een nieuw voorvlak voorzien. Enkele van deze blokken vertoonden aan de ingemetselde zijde een profilering welke overeenkwam met de profilering der waterlijsten van steunbeer 71. Het betreft hier dus secundair verwerkt materiaal afkomstig van de noordgevel der hallenkerk, welke bij de aanbouw van de kapellen moest worden gesloopt. Zelfs kwam er uit het plint een stuk natuurstenen goot voor de dag dat, omgekeerd geplaatst, als plintlijst fungeerde. Deze vondsten verschaften dus geheel onverwacht een juist inzicht in de detaillering van de bouwperiode welke aan de bouw der kapellenreeks voorafging.

Toen het herstel van het paramentwerk onder de waterlijst geheel gereed was, werden er proeven genomen met soorten voegwerk. Aan de noordzijde van de kerk was door de aanbouw van de timmerloods en de 18de eeuwse huisjes het gevelwerk onder de waterlijst behoudens enkele doorgangen nog in originele gedaante, ook qua voegwerk dat, platvol gevoegd, twee dagstrepen vertoont in stoot- en lintvoegen. Boven de waterlijst echter hebben de paramentblokken hun kantigheid door verwering verloren, waardoor in de loop der tijd het originele voegwerk is vervangen. Het latere voegwerk is dus veel breder dan het oorspronkelijke.

Bij de restauratie heeft men overal onder de waterlijst het oude werk met de dagstrepen teruggebracht of laten bestaan, en dit werk - iets teruggevoegd - ook tot $1\frac{1}{2}$ à 2 m boven de waterlijst opgetrokken. Hierboven raakt het vrijwel uit het zicht, zodat men hier met een eenvoudige platte, verdiepte voeg kon volstaan.

Vanaf de binnensteiger welke later over het gehele oppervlak der kapel werd uitgebreid, werd een begin gemaakt met het afbijten der verflagen - lichtgrijsgroen (1843), blauwgroen (1755-'56) en een oudere bruine verflaag - van de gewelfbeschieting. Als afbijtmiddel werd gebruikt - na experimenten met andere middelen - het door de firma Degens geleverde D3 - D10. De werkzaamheden werden in hoofdzaak verricht door enkele opperlieden, soms geassisteerd door de beeldhouwer J. G. v. Huisstede. Dit werk heeft geduurd tot eind maart 1956. In november '55 begon men bovendien met het wegbreken der latere vurenhouten herstellingen van de gewelven. In de plaats hiervan werden weer eiken delen van 11 tot 14 mm dikte pasgemaakt en gespijkerd met taaie nagels. Deze planken werden gezaagd van oude eiken balken afkomstig uit de kerk van Lexmond. Eenmaal in het gewelf opgenomen, werden ze met "nootje" bijgekleurd om met het bestaande oude gewelfhout geen te groot contrast te vormen.

De voorstelling die op het oostelijk gewelfveld vrijkwam is ook thans nog vanaf de begane grond vrij goed te zien, in tegenstelling met de voorstelling op het westelijk veld, welke ook direct na de schoonmaak moeilijk herkenbaar was. Men zie de beschrijving in het rapport aan Monumentenzorg, (blz. 34).

Een gewelfschotel met het wapen van Hamburg in relief gebeeldhouwd, welke zich nog midden boven de trekbalk 29-30 aan het gewelf bevond, werd ontdaan van latere verflagen; ook hier bleek de polychromering redelijk goed bewaard. In tegenstelling tot het gebruikelijke rood als ondergrond en plakmiddel voor het bladgoud, werd hier een gele mixtion aangetroffen. De achterzijde van de schotel vertoonde acht zwaluwstaartvormige inkepingen. Deze typische houtconstructie kon alleen voor de bevestiging van houten latten hebben gediend, zogenaamde stralen, een gebruikelijk gothisch detail bij houten gewelfschotels. Terwijl men bezig was om lengte en mate van golving van de straal opnieuw te ontwerpen, kwam de vondst van een oude straal in de ruimte tussen kap en gewelf van de Weitkoperskapel in het vak 48-31 juist op tijd om de stralen van de bestaande schotel te vormen.

Naar aanleiding van de schoonmaakresultaten van deze schotel werd door de beeldhouwer voor het punt boven het raam een soortgelijke schotel gesneden welke op gelijke wijze werd gepolychromeerd. Aan de achterzijde was er nu nog slechts plaats voor vijf inkepingen voor de bevestiging van stralen.

In december '55 werd er steiger gezet voor het muurstuk 30-65 waar eveneens het metselwerk werd schoongebikt en waar later ingeboete stukken werden vervangen door oude bijpassende steen. Van de montants van het blindvenster werden enkele ontbrekende stukken weer toegevoegd.

Precies een jaar later vonden soortgelijke werkzaamheden plaats aan de westzijde van de kapel, tegelijk met het restauratiewerk van de westgevel der Noorderzijbeuk.

Van de steiger langs muurstuk 30-65 werd ook gebruik gemaakt om aan de onderzijde van het gewelf enkele delen te demonteren, zodat men gelegenheid kreeg om met Conserduc de achterliggende kapconstructie te beschermen tegen insecten, die van hun aanwezigheid op de zolders middels hoopjes houtmeel hadden blijkgegeven.

Hekken tussen Noorderzijbeuk- en kapelzolders werden verwijderd en de vloer van de Hamburgerkapel na stofvrij maken gesloopt om bij de conserveringswerkzaamheden het gewelf ook van de bovenzijde te kunnen benaderen.

Omdat men besloot deze werkzaamheden niet meer zelf uit te voeren maar aan een specialistenploeg over te laten, werd van Conserduc overgegaan op de producten welke door de firma Degens en Lauff worden geleverd en ter plaatse gespoten of geinjecteerd.

Na afloop van dit werk werd een nieuwe zoldervloer getimmerd en vervolgens aan de kap enkele reparaties verricht met hout dat reeds op de begane grond geimpregneerd was.

De natuurstenen lijst onder de muurgording werd hersteld en kolom 30 van kalklagen ontdaan. Het kapiteel en de consoles onder de houten beeldjes werden door de beeldhouwer schoongemaakt. Het basement van kolom 30 dat sinds de 18e eeuw met black varnish was geschilderd, werd schoongemaakt met caustische soda.

Het eiken beeldje no. 30 en later ook beeldje 29 werden afgebeten; de polychromering bleek vrij goed te zijn behouden.

Gezien de banderollen - met tot op heden nog niet ontcijferde opschriften - stellen ze profeten voor.

De pilasters onder de consoles van de beide schalkbeeldjes boven kolom 30 werden gesloopt en door steviger metselwerk vervangen, waarvan de stenen vóór het metselen in het juiste verstek werden gehakt.

Trekbalk 29-30 werd aan het eind van het jaar 1956 geimpregneerd met een zwamwerende pasta. Daarna werd de balk van latere verflagen ontdaan.

In januari '56 werd ook de restauratie van de steunberen 72 en 73 aangepakt. Sterk verweerd natuursteenmetselwerk werd uitgehakt en ingeboet. Hetzelfde werk werd gedaan bij het muurstuk 71-72, waarna een steiger werd geplaatst om op gelijke wijze het bakstenen bovendeel te bewerken. Het metselwerk werd iets verdiept gevoegd.

Van het rondboogvenster in de westgevel van de Noorderzijbeuk werd het glas-in-loodwerk uitgenomen en daarna de gehele tracering met de montants gesloopt omdat de technische toestand veel te wensen overliet.

Voor het ontwerp van de raamtracering in de noordgevel der Hamburgerkapel dienden de blindtraceringen in de scheidingsmuren der kapellen en de tracering in het raam der Elisabeth Gaevenkapel op de prent van Claes Jansz. Visscher (na 1611) als uitgangspunten. Zie blz. 40). De profilering der kantmontants kon men reconstrueren uit de aanzetblokken welke aan de binnenzijde achter het verblindingsmetselwerk nog gaaf bewaard bleken. Anders was het gesteld met het basement van de middenmontant, maar hiervan kon de profilering worden achterhaald doordat men in het pand Oudekerksplein 23 uit het verblindingsmetselwerk van het raam der Huiszittenkapel een gaaf basementje te voorschijn bracht, dat ook aan de zijde van de kapel reeds door het pleisterwerk heenschemerde en hier dus eveneens werd benaderd en ten dele vrijgehakt. Van de profilering werd een zinken mal gemaakt. Gegeven de vrijwel gelijktijdige bouwperiode van Hamburger- en Huiszittenkapel mocht ook op overeenstemming van de details worden gerekend.

Van het kapiteel onder het basement werd een vrij ontwerp gemaakt dat, aanvankelijk in gips als proefmodel, later in steen werd overgebracht.

Op 1 mei '56 konden de onderdorpelaanzetten worden geplaatst en in de loop van de maanden juni tot september werden kant- en middenmontants opgetrokken. Als natuursteen is gekozen de Franse kalksteen Faverolles, omdat deze qua kleur en verweringswijze het nauwst overeen komt met de oorspronkelijk gebruikte Ledesteen en Gobertanger, waaruit ook het overige gevelwerk is opgetrokken, maar waarvan thans de groeven in België zijn uitgeput.

De brugstaven werden betrokken van de firma Baller te Amsterdam. Ze zijn vervaardigd van zogenaamd monumentenbrons, dat alleen in Engeland wordt geproduceerd en dat de voorkeur verdient boven het Duitse brons, omdat daarvan het zinkgehalte groter is en daarmee ook de verweringskans.

Na de kantmonants volgden raamstijltjes en tracering, waarna het natuursteenwerk platvol werd afgevoegd. Tenslotte werden van de - ongelijke - panelen mallen gemaakt, waarnaar door de firma Bogtman te Haarlem de ruitjes werden gesneden uit Cordelé in de tinten D en F, dus blank en lichtgroen getint glas.

Het raam kwam op 29 december 1956 geheel gereed. Op verscheidene schilderijen van Em. de Witte is te zien dat de kerk oorspronkelijk diagonaalbeglazing heeft gehad (foto no. 2). Dit type beglazing is duurder, heeft een meer afsluitende werking en geeft een onrustiger beeld, vooral ten opzichte van de achterliggende gevels van het Oudekerksplein. Mede omdat het interieur van de kerk in hoofdzaak 18e eeuws is, achten de architecten herstel van de rechthoekige beglazing gerechtvaardigd, zij het, dat de ruitjes in een kleiner formaat worden gesneden.

Eind mei 56 was er inmiddels iets gebeurd dat de ervaring in de aanpak van opgravingswerk zeer vergrootte en bovendien tot grote voorzichtigheid maande. In deze maand werden namelijk de zerken, welke sinds het begin der werkzaamheden aan de fundering der St. Joriskapel, nabij de kolommen 2 en 3 waren opgeslagen, op hun oude plaats teruggelegd.

Deze kolommen vertonen in hun opbouw een groot verschil met de overige kolommen van het schip. Men vermoedt dat ze - na een brand in 1667 - opgetrokken zijn van ongeveer 1 m hoge kalkstenen trommels, dit in tegenstelling tot de oorspronkelijke, welke zijn samengesteld uit Ledesteen, een steensoort die nu eenmaal niet voorkomt in dikkere lagen dan van ongeveer 15 cm.

Het wegnemen van de druk op de grond naast de kolommen veroorzaakte verzakkingsverschijnselen welke op 5 juni in het schietlood werden geconstateerd als een afwijking naar het oosten, en voorts tot uiting kwamen in het afboeren van een stuk van het basement van kolom 3. Later vond hetzelfde plaats bij kolom 2.

Dat juist bij deze kolommen verbrijzeling van het materiaal optrad - wat wijst op de neiging tot knikken - vindt mede zijn oorzaak in de samenstelling van de kolom, welke bij de oude kolommen veel zeer langzaam verstenende schelpkalkspecie bevat, namelijk om de 15 cm. Deze specielagen verlenen de kolom een veel grotere elasticiteit en daarmee een grotere kans om zich gunstiger ten opzichte van de belasting te zetten, dan de hoge stijve trommels van de kolommen 2 en 3.

Het Stichtingsbestuur, de waarnemend burgemeester, de hoofdingenieur van Bouw- en Woningtoezicht en de rayonarchitect van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg werden van de situatie op de hoogte gebracht.

Op voorstel van architect Petri werd besloten om het basement een manchet van gewapend beton te storten. In hoog tempo werden de banken verplaatst, de zerken weggenomen en het zand weggegraven tot op de fundering.

Vervolgens werd om beide kolommen bekisting getimmerd en bewapening gebogen en gesteld, zodat op 15 juni manchet 2 kon worden gestort en een dag later manchet 3. Maandag 18 juni werd ontkist, de werkput aangevuld en de zerken herlegd.

Hierna zijn aan de kolommen geen verzakkingen meer geconstateerd, en men kon weer overgaan tot de orde van de dag, welke bestond uit ontgraving van de funderingen der noordelijke kapellen.

Rond punt 75/67/48, deel uitmakend van de Weitkoperskapel, bleek de zetting van het gebouw nog steeds door te gaan, ondanks het feit dat het ter plaatse reeds meer dan een halve meter was gezakt.

Soortgelijke problemen deden zich ook voor in het muurstuk 68-32, waar men in de loop der tijd het muurwerk ernstig had verzwakt en bovendien een extra belasting had aangebracht in de vorm van het Koororgel.

Men besloot de muren te onderheien en bij de meest kritieke punten steun te zoeken op de zandplaat van $\pm$ 17 m - NAP, terwijl de overige palen rusten op de iets minder dikke zandlaag op $\pm$ 13 m. Hierdoor worden de meest gezakte punten op een niet te starre wijze in een roosterwerk opgenomen.

Aan weerszijden van de scheidingsmuren en de noordgevels der kapellen werden palen geheid volgens het systeem De Waal. Deze palen werden later door het muurwerk heen twee aan twee met gewapend-betonsloven gekoppeld.

De sloven dragen weer balken van gewapend beton welke - juist onder de zerkenvloer - in langsrichting onder het opgaande metselwerk zijn gestort.

In de Hamburgerkapel werden nabij het muurstuk 30-65 drie palen gepulst, de nummers 1, 3 en 5, met een draagvermogen van respectievelijk 20, 30 en 25 ton. Deze palen corresponderen met de even zware palen 2, 4 en 6 in de Binnenlandvaarderskapel.

De sloven werden gestort op 11 februari 1957 en konden reeds de volgende dag worden ontkist. De balk VII B ter ondersteuning van de muur 30-65 werd op 18 februari gestort, waarna men op 21 en 22 februari het bovengelegen metselwerk kon aanstromen.

Versterking van de noordgevel der Hamburgerkapel werd wegens het in 1914 verrichte werk niet noodzakelijk geacht. Bij graaf- en breekwerk ten behoeve van balk VII B kwam een ijzeren balk welke tot deze fundering behoort, voor de dag. Deze - onder de grondwaterspiegel gelegen - was volkomen blank, zodat het veenzuur op deze plaats blijkbaar geen schadelijke invloed had doen gelden.

Het muurstuk 30-65 / 30-66 werd opnieuw gepleisterd, zodat aansluitend de kerkzijde van de noordgevel kon worden meegenomen.

De vorm van de topgevelafdekking kon worden gereconstrueerd naar aanleiding van resten op de zuidelijke topgevels. Ook van de profilering der afdeklijsten was hier en daar nog een deel bewaard, maar dermate verweerd, dat het geen betrouwbare basis leverde voor reconstructie. Bovendien was de lengte - en daarmee de hogelafstand - van de afdeklijsten niet bekend. De profilering van afdeklijsten, hogels en kruisbloem werden naar ontwerp van de architecten uitgevoerd. Van deze ruimtelijk zeer veelzeggende elementen waren toen nog geen vondsten gedaan. Pas bij het afbreken van een deel van de oostelijke gevel van de Mariakapel kwam in juli 1961 - dus na de voltooiing van de Hamburgerkapel - een hogel voor de dag, en ook een afdeklijst, welke van andere vorm en formaat bleken dan de inmiddels reeds toegepaste. Naar het gevonden exemplaar zijn toen de hogels voor de ~~lichtbeuk van het Hoge Koor~~ koorsluiting gehakt. Aan de hogel kon bovendien het profiel van de afdeklijst worden vastgesteld.

Op de steunbeerkoppen waren overhoeks geplaatste aanzetten van grote pinakels aanwezig. Een tekening van een pinakel werd gemaakt, maar men is niet tot plaatsing van een model overgegaan, omdat niet met zekerheid kon worden bewezen dat men ten tijde van de bouw der kapellen deze pinakels inderdaad heeft aangebracht; echter werd wel de kleine pinakel die hoewel sterk verweerd overal nog aanwezig was, vernieuwd. Eenzelfde aarzeling gold de in zandsteen uitgevoerde baldakijns en consoles aan de voorzijde der steunberen. Slechts in enkele gevallen zullen deze beeldnissen met beelden bezet zijn geweest, zoals enkele dookgaten aan de steunberen der Sebastiaanskapel uitwijzen. Vernieuwingen van zandsteen werden uitgevoerd in Krensheimer Muschelkalksteen.

De beeldnis in de topgevel der Hamburgerkapel werd schoongemaakt. De gevelankers, welke de gevel aan de gordingen koppelen, werden afgekrabt en geschilderd met menie en donkerbruine olieverf.

In het najaar verplaatste de aandacht zich meer naar de dakconstructie, waar allereerst de oude leibedekking (Maasdekking) van de Hamburgerkapel en zink van de Noorderzijbeuk werden vervangen door een tijdelijke ruberoid-bedekking.

Aan dakkapellen werden enkele reparaties verricht. Van het dakbeschot werden enkele delen vernieuwd, waarvoor 5/4" vuren werd gebruikt, verbonden met groef en messing met rabat. Vervolgens werd 40 pds lood gebruikt voor het maken van voetlood, killen en nokafdekking.

Op 15 november 1956 begon de firma Broeders te Vugt met het leiwerk van het oostelijke dakschild met de bedoeling de kapel nog voor de winter waterdicht te hebben. Er werden Müllenbacher leien gebruikt, gedekt in Rijnse dekking welke ten noorden van de grote rivieren gangbaar is.

Hierna volgden het noordelijke schild van de Noorderzijbeuk tussen Hamburger- en Binnenlandvaarderskapel, en het westelijke schild van de Hamburgerkapel, welk werk op 20 december gereed kwam.

Hemelwaterafvoer kwam nabij de steunberen 72 en 74 tot stand via een 4" loden buis, welke om de ± 1.30 meter met een koperen beugel en met keilbouten in het gevelwerk werd bevestigd. De keilbouten dienen nog te worden voorzien van een loden kop.

Intussen kwam het accent van de restauratiewerkzaamheden in deze hoek van de kerk te liggen op het deel van de Noorderzijbeuk vóór de Hamburgerkapel, waarboven op 5 mei 1957 als laatste onderdeel de kruisbloem werd geplaatst.

Aan de binnenzijde begon men vanaf steiger met het schoonbikken van de westgevel der Noorderzijbeuk in samenhang met de westgevel der kapel, waar enkele reparaties werden verricht, onder meer aan de blindtracering. Hierna werd opnieuw gepleisterd.

Bij deze gelegenheid werd ook beeldje 29 schoongemaakt en een proef genomen met het ophalen der polychromering volgens de bewaard gebleven resten. In juli '59 werden deze werkzaamheden uitgevoerd door de restaurateur F. Smoorenburg, die de banderol voorzag van het op blz. 4 vermelde opschrift. De halve gewelfschotel met de voorstelling van het Lam Gods werd in september '59 gerestaureerd. De zonderlinge gewelfschotel noordelijk van kolom 2 werd eveneens schoongemaakt. Onder een opgespijkerd rond plankje bleek de schotel een uitgezaagd middendeel te bevatten, dat de contour volgt van beeldhouwwerk in relief dat hier vermoedelijk heeft gezeten en bij reparatiewerkzaamheden aan het gewelf door een 'liefhebber' moet zijn gestolen, die het gat met een keurig rond plankje heeft afgedekt. De drie boorgaten waar het euvel is begonnen en de zaag is ingezet, zijn nog duidelijk te herkennen.

Ook hier werd het gewelf schoongemaakt en verteerde onderdelen vervangen, en evenals de grenen delen bijgekleurd. Het gewelfhout werd provisorisch geimpregneerd met Hydrasil 616, terwijl de kapconstructie door de firma Degens werd behandeld met Hydrophen Spezial in de Noorderzijbeuk tot en met het gewelf voor de St. Joriskapel.

Het zuidelijke dakschild van de Noorderzijbeuk werd opnieuw met ruberoid gedekt en met tengels vastgezet.

Bij afbraak van de topgevel der Weitkoperskapel werd een als paramentblok verwerkt steunbeerkopvoorvlak gevonden, voorzien van een driepas (foto no.24). Deze moet afkomstig zijn van de steunberen der hallenkerk welke na aanbouw van de kapellen óf in de scheidingsmuren werden opgenomen, óf geheel werden gesloopt. Aangezien steunbeer 71 het enig overgebleven exemplaar is van de kleine hallenkerk, bood zich hier een goede gelegenheid om deze steunbeer - welke met een schuin gemetseld vlak was afgedekt, van een originele bekroning te voorzien. Het topstuk van het gevonden voorvlak was zwaar beschadigd. Om dit te kunnen herstellen werden enkele proeven op het blok zelf gemodelleerd, waarna de meest bevredigende oplossing in Ledesteen werd uitgevoerd.

De westgevel der Noorderzijbeuk, waarvan de top reeds in september '56 afgebroken en het rondboogvenster uitgenomen was, werd thans verder onderhanden genomen. Het restant van de topgevel werd aan de achterzijde uitgehakt en ingeboet. Van de westzijde werden de zeer verweerde voegen, welke bleken te bestaan uit trasmeel, uitgehakt en opnieuw - verdiept - gevoegd.

Scheuren aan de binnenzijde werden uitgehakt en ingeboet. Ze waren ontstaan door roestvorming aan de trekstangen welke ter hoogte van de boogaanzet in het metselwerk waren opgenomen. Deze trekstangen werden verwijderd en het metselwerk gerepareerd.

De gevel werd weer voorzien van een anderhalfsteens rollaag.

Het raam kreeg haar grenen middenstijlen - met dezelfde profilering als het oude werk - terug. De glas-in-loodpanelen werden hier met stopverf vastgezet. De ruitjes werden van kleiner formaat genomen dan in het oude werk. De beide ijzeren brugstaven bleven behouden en werden ontroest en geschilderd. De houten stijlen werden geschilderd in natuursteenkleur.

31-8-'59

Aan de binnenzijde bleek inmiddels het grenen kilkeperspant boven beeldje 29 zeer slecht. Het blokkeel en een deel van de voet van het door zwam aangetaste spant werd vernieuwd in eikenhout, en geimpregneerd. Het muurwerk ter plaatse is met een zwamwerend middel bespoten.

Tenslotte werd het korte driehoekige stuk van het dakschild van de Hamburgerkapel en westgevel met leien gedekt.

Het zuidelijk dakvlak bleef voorlopig met ruberoid bedekt om bij de restauratie van het Middenschip en meer speciaal die van de lichtbeuk, beschadiging van het kostbare nieuwe leiwerk te ontgaan.

In januari begon na overleg met diverse afdelingen van het Instituut van Prae- en Protohistorie het funderingsonderzoek langs de westgevel der Noorderzijbeuk. Daartoe werden de zerken ter plaatse geruimd en opgestapeld in het midden van de Noorderzijbeuk.

Onder leiding van het Laboratorium voor Anthropo-biologie en menselijke erfelijkheidsleer der Medische Faculteit van de Universiteit van Amsterdam werden de skeletten opgegraven en geregistreerd, waardoor het mogelijk werd om de bij elkaar behorende stoffelijke resten na afloop van de werkzaamheden op de oorspronkelijke plaats te herbegraven.

In het navolgende worden de notities van de heer Postma in het opzichtersdagboek no. 4 gevolgd, voor een zeer nauwkeurig verslag zie men de protocolboeken I en II van het IPP, campagne 1960, waaruit twee foto's bij deze beschrijving worden gereproduceerd (nrs. 30 en 31).

Begin februari 1960 werd op de veenlaag een vlijlaag gevonden met resten van kalkmortel. Het baksteenformaat bedroeg 22,5 x 11-11,5 x 5-5,5 cm, welk formaat ook is verwerkt in de westgevel van de hallenkerk; dit is de nog bestaande westgevel van de Noorderzijbeuk.

In de week van 15 tot 20 februari werd een fundering gevonden, bestaande uit gemetselde moppen, formaat 27 x 13 x 6,5 cm. De fundering werd plaatselijk weggebroken om van de palen eronder een indruk te krijgen. De fundering bleek te bestaan uit een houten roosterwerk, waarvan de vakken compact waren volgeheid met korte elzenpaaltjes, waarover direct de eerste vlijlaag gelegd was.

Het betrof hier een fundering van de zogenaamde dorpskerk, hoogstwaarschijnlijk de oudste bouwperiode van de bakstenen kerk, die een houten voorganger kan hebben gehad. Van dit laatste zijn tot op heden nog geen bewijzen gevonden.

Bij voortzetting van de werkput naar het oosten kwam een muur met zeven steunberen voor de dag. De tweede, derde en vierde steunbeer gerekend vanuit het westen, waren van de verbindende muur afgescheurd. De afstand tussen de eerstgevonden steunbeer en de tweede bedraagt 4.27 meter.

Door het IPP zijn de resultaten nauwkeurig opgemeten en in tekening gebracht, waarna de sleuf met schoon zand werd aangevuld, de skeletresten herbegraven en de zerken herlegd.

A. van Rooijen, 23 augustus 1967.

30886/1016